

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЕВРОПСКЕ СТУДИЈЕ

Александар Гајић
Никола Рајић

ЕВРОАЗИЈСКА ГЕОПОЛИТИКА БЕЗБЕДНОСТИ

Нови Сад - Београд 2025.

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић
Проф. др Слободан Зечевић

Уредник
Весо Вуковић

Технички уредник
Татјана Цавнић

Рецензенти
Проф. др Љубиша Деспотовић
Проф. др Дејан Михаиловић
Проф. др Душко Радосављевић
Др Ненад Стекић

Дизајн корица
Павле Бајазет

ОДНОС ОДКБ-а, ШОС-а И НАТО-а НА ПРОСТОРУ ЕВРОАЗИЈЕ

Настанак и развој Организације договора о колективној безбедности (ОДКБ) и у стручној и у општој јавности пословично се гледа из перспективе распада Совјетског Савеза и прилика које су настале након тога. Тада је спољну безбедност новонасталих постсовјетских држава, уместо расформираног Варшавског пакта, требало надоместити новом регионалном безбедносном организацијом. Наиме, одмах по распаду СССР-а, већ 25. децембра 1991. године, иницирани су нови војни и политички интегративни процеси на постсовјетском простору који ће се, временом, проширити и на друге области Азије. Прво је, по одредбама споразума из Вискулија, истог дана формирана Заједница независних држава (ЗНД) као облик политичке интеграције већине бивших совјетских република, пре свега из разлога политичке и економске сарадње. У мају наредне године, тачније 15. маја 1992. године, у Ташкенту (главном граду Узбекистана), Русија, Јерменија, Казахстан, Таџикистан, Киргизија и Узбекистан потписали су „Договор о колективној безбедности” који је ступио на снагу 20. априла 1994. године (по томе се ОДКБ данас назива и Ташкентски пакт, Ташкентски уговор или Ташкентски савез). Договор су, током 1993. године, потписали и Грузија (9. септембра),

Азербејџан (24. септембра) и Белорусија (31. децембра).¹ Делатност овог војног савеза примарно се тицала заштите његових држава чланица од спољних претњи и није предвиђала могућност организовања и извођења мировних операција чак ни на постсовјетском простору, пошто су, у том периоду, овакве мере биле у надлежности ЗНД-а. Убрзо након закључења споразума, Азербејџан је повукао свој потпис. Накнадно су се, током 1999. године, Узбекистан и Грузија повукли из војног споразума. Споразум је 15. маја 1999. обновљен (пошто је првобитно било предвиђено да траје пет година) на састанку у Кишињеву, у Молдавији, а 7. октобра 2002. Русија, Белорусија, Казахстан, Киргизија, Молдавија и Јерменија постигли су коначни споразум о формирању трајног војног савеза (изузев Молдавије која се повукла из споразума и остала изван чланства у ДКБ-у). Овом приликом донети су Устав и споразум о правном статусу овог војног савеза. Наредне године, тачније 18. септембра 2003. године, Устав и споразум су постали правоснажни.

На Московском самиту СКБ-а 14. маја 2002. године, донета је одлука да се тадашњи ДКБ трансформише у међународну регионалну организацију, када је организација и добила име које и данас носи, дакле – у Организацију Договора о колективној безбедности. Као главни разлог за трансформацију наводи се потреба за већом ефективношћу сарадње између чланица у евроазијском региону, али и потреба да се тадашњи ДКБ прилагоди промењеном стању у геополитичком окружењу и да, пу-

.....

¹ Никола Тошић Малешевић, „Распад источног блока, Варшавског уговора и СССР-а и постхладноратовски војни и политички интегративни процеси на простору бившег СССР-а и у Азији”, *Војно дело*, Министарство одбране, Београд, 2017, 423.

тем трансформације, буде у стању да се прилагоди динамици регионалне и међународне безбедности и супротстави новим изазовима, ризицима и претњама безбедности.

С обзиром на то да је члан 4 статута аналоган члану 5 НАТО-а, у складу са којим се агресија против једне државе чланице сматра агресијом против свих чланова ОДКБ-а, као и на то да се у члану 2 наводи да „у случају угрожавања безбедности, територијалног интегритета и суверенитета једне или више држава учесница, или претњи међународном миру и безбедности, државе учеснице ће одмах активирати механизам заједничких консултација са циљем да се координирају њихове позиције и предузму мере за уклањање настале ситуације”², јасно је откуд се повлаче паралеле између ОДКБ-а с једне и НАТО-а с друге стране, а исто тако, узевши у контекст простор на ком делује ОДКБ и Шангајска организација за сарадњу (ШОС) као још једну организацију која делује на том подручју, неопходно је сагледати понаособ односе које ОДКБ гаји са наведеним организацијама.

Однос ОДКБ-а и НАТО-а

У основи, однос ОДКБ-а и НАТО-а спада у ред проблематичних праваца међународне активности ОДКБ-а, јер се, у старту, не може говорити о конкретној сарадњи између ове две организације.³ Свакако, може се говорити о претпостављеним правцима и облицима потенцијалне сарадње, али се њихов однос, у суштини, своди на могућност, а не на реалност и стварност.

² Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна јолијика*, Београд, 2017, 56.

³ Исто, 62.

Ни са једном државом или међународном организацијом НАТО нема специфичне односе као што је то случај са Руском Федерацијом. Однос са Русијом је на врху листе приоритета Алијансе од самог краја Хладног рата. Управо зато, а поред тога и са циљем успостављања боље сарадње са државама Централне и Источне Европе, 1991. године је основан Савет за северноатлантску сарадњу, а касније је покренут и програм „Партнерство за мир” (The Partnership for Peace).⁴

„Партнерство за мир” (ПзМ) је најзначајнија иницијатива НАТО-а, формално покренута 1994. године у циљу развијања стабилности и безбедности у Европи и, шире, у свету, кроз јачање поверења и сарадње између НАТО-а и других држава на евроатлантском простору. Заштита и унапређење основних слобода и људских права, демократски развој и очување слободе, правде и мира заједничке су вредности на којима почива програм ПзМ-а и као такве компатибилне су са вредностима других међународних и регионалних организација – УН, ЕОБС, Савет Европе, ЕУ.⁵

ПзМ је програм билатералне сарадње између НАТО-а и појединих држава који се темељи на начелима добровољности, флексибилности и транспарентности. Програм је за сваку државу учесницу индивидуалан и специфичан. Учеснице програма ПзМ-а самостално одређују ниво, садржај и динамику партнерске сарадње у складу са сувереним правима, националним интересима, потребама и могућностима. Иако је његово основно тежиште развој сарадње у области одбране, веома је зна-

.....

⁴ Исто, 63.

⁵ <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/sbp/partnerstvo-za-mir?lang=lat> – приступљено 09. 12. 2019.

чајна политичка димензију овог програма као важног фактора европске (и шире) безбедносне архитектуре.

Приликом приступања ПЗМ-у државе потврђују да су привржене доследном испуњавању обавеза из Повеље Уједињених нација и начела Универзалне декларације о људским правима, као и приврженост Завршном акту из Хелсинкија и свим другим документима ОЕБС-а.

Политички оквир за сарадњу НАТО-а са партнерским земљама је Савет евроатлантског партнерства (Euro-Atlantic Partnership Council – ЕАРС), политичко-безбедносни форум који окупља све државе чланице НАТО-а и учеснице програма ПЗМ-а.⁶ Пошто се државе НАТО-а граниче са државама ОДКБ-а – поготово ако се узме у обзир некадашње присуство Алијансе на простору Централне Азије и у Авганистану које је интензивирало у оквиру глобалне борбе против тероризма након напада 11. септембра 2001. године, не чуди пажња посвећена питању могуће сарадње између Алијансе и ОДКБ-а.

Однос НАТО-а са државама Централне Азије постао је изузетно важан после одлуке за интервенцију у Авганистану, након терористичког напада 11. септембра 2001. године, када су се централноазијске чланице ДКБ-а нашле пред дилемом да ли да пружи помоћ Алијанси у виду отварања база у Киргистану и Узбекистану, на шта је дат позитиван одговор након консултација са Русијом.⁷ Међутим, успостављање односа између ОДКБ-а и НАТО-а, мимо напоменутог, представља камен спотицања у међународним односима. Проблематичан мо-

⁶ https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm – приступљено 09. 12. 2019.

⁷ https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/cfr/international/slot2_072605.html – приступљено 17. 12. 2019.

менат је у чињеници да Алијанса одбија да призна ОДКБ као озбиљну организацију и не упушта се у директну комуникацију са њим, већ преферира модел сарадње са појединим државама чланицама ОДКБ-а кроз програм „Партнерство за мир”, Савет НАТО–Русија и Савет евроатлантског партнерства, у оквиру којих ионако имају сарадњу са државама чланицама ОДКБ-а.⁸

Сагледавајући актуелно стање и историју две организације, односно мањак сарадње, можда је најбоља шанса за успостављање кооперације између две организације у томе да уопште започну неку врсту комуникације. Почевши од 2004. године, ОДКБ је направио неколико безуспешних покушаја у успостављању међуорганизацијских односа са Алијансом, превасходно због тога што би то, из угла Алијансе, значило званично признање ОДКБ-а, што је, по Алијансу, контрапродуктивно јер НАТО сматра да је Русија та која је основала ОДКБ и која га усмерева са циљем остваривања баланса и улоге „контратега” утицају НАТО-а и САД, као и да би било какво међуорганизацијско комуницирање ОДКБ–НАТО само појачало утицај Русије у Централној Азији.⁹

С тим у вези, Савет колективне безбедности ОДКБ-а је јуна 2004. године донео одлуку о основним правцима дијалога и односа ОДКБ–НАТО као што су: прво, констатација блискости и подударања начелних ставова, званично изјављених од стране ОДКБ-а и НАТО-а о супротстављању савременим претњама и изазовима; друго,

⁸ Alexander Nikitin, “CSTO: The Evolution of Security Functions and Structures”, *IMEMO Supplement to the Russian Edition of the SIPRI Yearbook* 2016, Moscow, 2017, 84.

⁹ Samuel Charap, Alyssa Demus, Jeremy Shapiro, “Getting Out from ‘In-Between’: Perspectives on the Regional Order in Post-Soviet Europe and Eurasia”, RAND Corporation, Santa Monica, 2018, 44.

укључивање тема попут регионалне и међународне безбедности, супротстављање међународном тероризму, илегалној трговини дрогом и оружјем, организованом криминалу и илегалној миграцији, затим непролиферација оружја за масовно уништење и ракетних технологија, учвршћивање пограничне безбедности и сл. у агенду за консултације и сарадњу,¹⁰ у оквиру којих су предложене консултације између ОДКБ-а и НАТО-а аналогно сарадњи држава чланица ОДКБ-а са НАТО-ом у оквирима програма ПзМ-а; треће, могућност искоришћавања механизма развоја односа са НАТО-ом, као што су билатерални однос ОДКБ–НАТО, размена информација, радни контакти генералних секретара обе организације и друго.

На тај начин је ОДКБ „пружио руку” Алијанси, предложивши детаљан списак тема за консултације и сарадњу. На ово НАТО није одговорио позитивно али није ни одбио, јер би било који од та два одговора значајно званично признавање ОДКБ-а као међународног стожера. Међутим, на самиту НАТО-а у Истанбулу 2004. године наглашено је да „партнерској сарадњи треба дати нову димензију”. У складу с тим Алијанса је изразила намеру да повећа сарадњу са државама „стратешки важних региона Јужног Кавказа и Централне Азије”, чиме је НАТО потврдио да има стратешки важне интересе у традиционалној зони интереса Русије и зони одговорности ОДКБ-а.¹¹

.....
¹⁰ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, “Collective Security Treaty Organization 2002–2012”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 66.

¹¹ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна јолијика*, Београд, 2017, 64.

После неуспешног покушаја успостављања директног контакта, појавио се наговештај промене већ следеће године када је Владимир Путин, при сусрету са тадашњим генералним секретаром НАТО-а Јапом де Хоп Шефером, покренуо тему односа две организације услед недовољног успеха у борби против тероризма и незаконите трговине наркотицима. Након тога, Шефер је предложио Путину и министру спољних послова Русије Сергеју Лаврову да се на пленарном заседању Савета евроатлантског партнерства и Савета НАТО–Русија изложе циљеви и планови ОДКБ-а.¹² На овом састанку, одржаном 8. децембра 2005, Сергеј Лавров, министар спољних послова Русије, истакао је да обим задатака којима се бави ОДКБ говори о реалним могућностима за успостављање шире међународне сарадње са другим државама и организацијама у областима као што су борба против тероризма и незаконите трговине наркотицима, али и у областима као што су мировне мисије, размена искустава у мерама борбе са екстремизмом, реаговање у ванредним ситуацијама и сл.¹³

С друге стране, челници Алијансе изrekli су став о преурањености остваривања формалних и званичних односа између две организације уз инструкције како би државе чланице ОДКБ-а требало да искористе постојеће платформе попут Савета НАТО–Русија, Савета евроатлантског партнерства и, наравно, сарадњу у оквиру програма „Партнерство за мир” у оквиру којег поједине државе чланице ОДКБ-а свакако већ имају запажено

.....

¹² <https://www.rferl.org/a/1059480.html> – приступљено 18. 12. 2019.

¹³ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна јолишика*, Београд, 2017, 65.

учешће и сарадњу, попут Јерменије¹⁴ и Казахстана,¹⁵ где се, у војној доктрини обе државе, јасно наглашава како је сарадња са НАТО-ом кључна за безбедност кроз ИПАП споразуме. На основу овога се може протумачити како обе државе чланице дају предност НАТО-у у односу на ОДКБ. Поред јавно изнетих инструкција, могла се уочити и назнака да НАТО нема интереса да званично призна постојање ОДКБ-а кроз успостављање сарадње јер би исту тиме легитимизовао, чиме би се Русија оснажила као кључан стожер у својој традиционалној зони Централне Азије и Јужног Кавказа.

Овакви ставови, међутим, не долазе једино са Запада, јер се чак и на Истоку могу чути резерве према потенцијалима ОДКБ-а. Семјон Багдасаров, члан Комитета за спољне послове, у интервјуу за руску новинарску агенцију „Регнум“ 12. децембра 2011. године назвао је ОДКБ „виртуелном, потпуно неактивном организацијом, која дискредитује спољну и одбрамбену политику Русије“;¹⁶ Владимир Закаров, доктор војних наука и водећи истраживач Руског института за стратешке студије, 2011. је ОДКБ описао као аморфну структуру неспособну да се ефикасно супротстави НАТО-у или да буде оруђе одбране руских геополитичког интереса, за шта је дао три разлога. Као први разлог он наводи да буџет ОДКБ-а није упоредив са буџетом Алијансе; други разлог, објашњава Закаров, јесте то да државе чланице ОДКБ-а немају јасан концепт колективне одбране,

.....
¹⁴ https://www.files.ethz.ch/isn/155588/Armenia%20Military%20Doctrine%202007_eng.pdf – приступљено 18. 12. 2019.

¹⁵ <https://jamestown.org/program/kazakhstan-adopts-new-military-doctrine/> – приступљено 18. 12. 2019.

¹⁶ <https://regnum.ru/news/1478614.html> – приступљено 18. 12. 2019.

пошто војне доктрине држава чланица ОДКБ-а нису међусобно усаглашене; и, као трећи разлог, Закаров наводи да су државе чланице ОДКБ-а неспособне да идентификују заједничког непријатеља, наводећи за пример то да је Русија примарно забринута око проширења утицаја НАТО-а на Исток док централноазијске државе, попут Казахстана, као кључну претњу виде религијски екстремизам и илегалне миграције, те да сви наведени фактори, у садејству, чине ОДКБ безначајним и да лишавају Русију потребног војног утицаја да сачува свој доминантни положај у постсовјетском простору.¹⁷ Ни Збигњев Бжежински¹⁸ није крио свој скептицизам према ОДКБ-у, називајући ову организацију „фиктивном”.¹⁹

ОДКБ је 2007. године изразио намеру за кооперацијом са НАТО-ом на пољу решавања „тврдых” безбедносних изазова и претњи попут пролиферације оружја за масовно уништење, али и противтероризма и незаконите трговине наркотицима, као и жељу за сарадњом у области контроле извоза, контроле граничног простора, и у области постконфликтне сарадње у Авганистану. Другим речима, Организација је исказала спремност да ради чак и на неким пољима (попут питања пролиферације оружја за масовно уништење и контроле извоза)

.....
¹⁷ <https://jamestown.org/program/kazakhstans-csto-membership-looks-gloomy/> – приступљено 18. 12. 2019.

¹⁸ Збигњев Бжежински (Zbigniew Brzezinski) био је пољско-амерички политиколог и геостратег, саветник америчког председника Линдона Џонсона од 1966. до 1968. и саветник за националну безбедност председника Џимија Картера од 1977. до 1981. године.

¹⁹ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, “Collective Security Treaty Organization 2002–2012”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 66.

која њој нису на врху листе приоритета, у смислу да се према њима ОДКБ поставља више декларативно.²⁰ Жеље за кооперацијом тог типа сугерисале су да ОДКБ доживљава НАТО више као класичан војни блок, а могу значити и да Русија, као нуклеарна сила и велики извозник оружја, представља чиниоца који дефинише агенду Организације. Међутим, поново је све ове предлоге дочекало ћутање, уз објашњење да се на пољу решавања наведених изазова и претњи већ ради у оквиру Савета НАТО–Русија, као и у оквиру билатералне сарадње између САД и Русије, те да зато нема потребе за стварањем још једне платформе, поготово што од држава чланица ОДКБ-а једино Русија може значајно помоћи при суочавању са „тврдим” претњама.²¹

У сврху церемоније прослављања 60-годишњице постојања НАТО-а, 2009. године је Збигњев Бжежински у часопису *Foreign Affairs* објавио чланак „Агенда за НАТО”.²² У оквиру овог текста Бжежински је изнео интересантне ставове и предлоге везане за однос НАТО-а и ОДКБ-а, увиђајући значај интензивирања сарадње између две организације. Према њему, две стране би требало да теже изградњи партнерских односа условљених неопходношћу супротстављања савременим изазовима и претњама, пре свега оним глобалног тероризма. Бжежински чак предлаже и неку врсту пакта између две организације,

.....

²⁰ <http://www.ponarseurasia.org/memo/how-csto-can-and-cannot-help-nato> – приступљено 20. 12. 2019.

²¹ Samuel Charap, Alyssa Demus, Jeremy Shapiro, “Getting Out from ‘In-Between’: Perspectives on the Regional Order in Post-Soviet Europe and Eurasia”, RAND Corporation, Santa Monica, 2018, 45.

²² <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2009-09-01/agenda-nato> – приступљено 20. 12. 2019.

који би, према његовом мишљењу, помогао прикључењу Русије, која има водећу улогу у ОДКБ-у, „тешњем политичком и војном савету са евроатлантском заједницом”.²³ Даље, Бжежински наглашава како је Москва последњих година показала јасан интерес у закључивању сличног споразума премда се НАТО оглађивао од тога, пошто би такав пакт подразумевао војно-политичку симетрију између две организације. Према мишљењу бројних западних аналитичара и истраживача, прави циљ напора Москве у тежњи ка формализацији односа са НАТО-ом огледа се у добијању признања руске сфере утицаја у постсовјетским државама. НАТО се, међутим, и даље води ставом да не примећује постојање ОДКБ-а и даје препоруке и предност директној изградњи односа са државама чланицама ОДКБ-а кроз већ постојеће платформе попут Савета евроатлантског партнерства и програма „Партнерство за мир”. Бжежински је приметио да би такав став НАТО-а могао бити и напуштен ако би – у случају остваривања договора у оквиру пакта који он предлаже – била укључена одредба којом се не би спречавало евентуално двоструко чланство у обе организације државама које нису чланице ни једне од те две организације.²⁴

Овако формулисан предлог Бжежинског о потенцијалној симбиози две регионалне безбедносне организације изазвао је опрезну реакцију и НАТО-а и ОДКБ-а. Тадашњи генерални секретар НАТО-а Андерс Фог

.....
²³ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна историја*, Београд, 2017, 66.

²⁴ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, “Collective Security Treaty Organization 2002–2012”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 66.

Расмусен је, у свом првом говору 2009. године, изјавио како верује да ниједно НАТО партнерство нема већи потенцијал од оног са Русијом.²⁵ Поводом предлога Бжежинског, он је изјавио како је неопходно детаљније проучити могућност учвршћивања поверења између Русије и НАТО-а, те како је спреман да, без икаквих предрасуда, размотри идеју која би потпомогла том циљу.²⁶ Наведена изјава званичника НАТО-а представљала је наговештај који би водио сарадњи. С друге стране, реакција ОДКБ-а била је уздржанија. Остављен је, међутим, наговештај да су са посебном пажњом примили изјаву генералног секретара НАТО-а о томе да би Алијанса могла да размотри предлог уз појашњење „да нису превише еуфорични када се ради о речима господина Расмусена”.²⁷ Одлуке у оквиру НАТО-а се иначе доносе на нивоу сталних представника – министара спољних послова, шефова држава и влада држава чланица, што јесте разлог зашто су изјава и став генералног секретара Расмусена овако прокоментарисали челници ОДКБ-а, узевши у обзир да то није званични став НАТО-а.²⁸ Наиме, немали број пута су, током низа протеклих година, државе чланице ОДКБ-а истицале свој интерес у започињању званичног дијалога зарад кооперације са Алијансом, без икаквог позитивног повратног одгово-

²⁵ <https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2009-5-page-107.htm#> – приступљено 20. 12. 2019.

²⁶ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, “Collective Security Treaty Organization 2002–2012”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 66.

²⁷ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна њолишика*, Београд, 2017, 66.

²⁸ Исто, 67.

ра.²⁹ Самим тим, не чуди скептицизам који су изразили званичници ОДКБ-а.

Тадашњи генерални секретар ОДКБ-а Николај Бордјужа веровао је да постоје реални проблеми у којима би се могли искористити капацитети две организације у садејству, превасходно поводом питања тероризма и незаконите трговине наркотицима. Његово је мишљење да би искоришћавањем потенцијала који имају две организације било могуће успешније решавати заједничке проблеме, попут сарадње на простору Авганистана, за коју обе организације имају сличне интересе. Бордјужа је наглашавао како Секретаријат ОДКБ-а припрема нацрт меморандума о могућностима међусобних односа две организације, који још увек није потписан.

Лидери ОДКБ-а предлагали су кооперацију са Алијансом и у погледу размене информација на пољу противтероризма и незаконите трговине наркотицима на постсовјетском простору, као и спровођење заједничких операција у намери сузбијања активности наркокартела. Асистенција у области хуманитарних активности у Авганистану представљала је још једну могућу област кооперације, пошто је транспорт хуманитарне помоћи за Авганистан ишао кроз територију држава чланица ОДКБ-а и био изузетно важан задатак с безбедносног аспекта.³⁰

Значајан наговештај могуће промене динамике у односима између две организације осветљен је посред-

.....

²⁹ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, "Collective Security Treaty Organization 2002–2012", Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 66.

³⁰ Исто, 67.

ством Викиликса (Wikileaks),³¹ када је објављена дипломатска преписка између тадашњег америчког амбасадора при НАТО-у Иво Далдера³² и Стејт департамента. У телеграму, датираном 10. септембра 2009. године, који је Далдер упутио државном секретару, наведено је да генерални секретар НАТО-а тежи активирању односа са ОДКБ-ом, али је оцењено да је „контрапродуктивно сарађивати са ОДКБ-ом, организацијом коју је основала Москва за супротстављање потенцијалном утицају НАТО-а и САД на постсовјетском простору”, као и да би успостављање сарадње „могло да да легитимност ономе што представља нестабилна организација која утиче на развој нове блоковске поделе”, и да „ОДКБ може и даље да појача утицај Москве на наше централноазијске и друге partnere у Савету евроатлантског партнерства НАТО”.³³

Према том телеграму може се закључити да Иво Далдер посматра ОДКБ као средство Русије за супротстављање утицају НАТО-а и САД на постсовјетском простору, као и да је ОДКБ „нестабилна организација”, што чини важан разлог зашто САД и НАТО не желе њен легитимитет.³⁴ Као главни разлог у прилог свом ставу навођено је да ОДКБ није имала ниједну озбиљну интервенцију. Руски аналитичари су на то одговарали кон-

.....
³¹ <http://www.politika.rs/sr/clanak/158147/Sta-je-Vikileaks-i-ko-je-Dzulijus-Asanz> – приступљено 23. 12. 2019.

³² Иво Далдер (Ivo H. Daalder) обављао је функцију председника чикашког Савета за глобална питања, који је радио као амерички амбасадор при НАТО-у од 2009. до 2013. године, <https://www.thechicagocouncil.org/expert/ivo-h-daalder> – приступљено 23. 12. 2019.

³³ https://wikileaks.org/plusd/cables/09USNATO383_a.html – приступљено 23. 12. 2019.

³⁴ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна љолишика*, Београд, 2017, 67.

трааргументом да је „НАТО своју прву интервенцију спровео 46 година од оснивања” под кодним именом „Операција Одлучна сила” – НАТО бомбардовање Републике Српске.³⁵ Такође, важно је истаћи чињеницу да би снаге ОДКБ-а биле ангажоване ван територије Организације, неопходно је да за такву одлуку постоји одговарајућа резолуција Савета безбедности УН. Подсећања ради, НАТО је приликом агресије на Савезну Републику Југославију 1999. прекршио³⁶ и Повељу УН и своју Повељу по више параграфа.³⁷

Током преговора у Москви са државним секретаром САД Хилари Клинтон, 13. октобра 2009. године, министар спољних послова Русије Сергеј Лавров је изјавио како НАТО још увек није одговорио на предлоге ОДКБ-а о потенцијалној сарадњи, али је ипак изразио наду да ће успети да ступе у контакт са НАТО партнерима.³⁸

Иако је Авганистан био најочигледнији простор за сарадњу, ниједна организација се није нарочито истакла у погледу жеље да искористи постојеће могућности да се то и оствари. Као што је већ речено, НАТО је наставио да заговара сарадњу кроз билатералне односе у оквиру

.....
³⁵ <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/english/history.html> – приступљено 23. 12. 2019.

³⁶ <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> – приступљено 23. 12. 2019.

³⁷ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3464878/petric-bombardovanje-bilo-nelegalno-problem-kim-od-ranije.html> – приступљено 23. 12. 2019.

³⁸ Andrey A. Rozanov, Alena F. Douhan, “Collective Security Treaty Organization 2002–2012”, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2013, 67.

постојећих платформи попут програма „Партнерство за мир” а не са ОДКБ-ом као организацијом, што је дуго времена било могуће рећи и за другу страну. Чланице државе ОДКБ-а су се тек 2011. године сагласиле да је распоређивање војних база које нису у ингеренцији ОДКБ-а на територијама држава чланица ОДКБ-а питање око којег мора постојати узајаман договор. Русија је, такође, више волела да сарађује са НАТО-ом, САД и Авганистаном на билатералној основи. Уопштено гледајући, политички ставови унутар ОДКБ-а о питању Авганистана указивали су да се начелно одобрава сарадња на овом простору одвојено од других могућих тачки сарадње са северноатлантском Алијансом, што је имало своје утемељење. И поред тога, интереси две организације поводом питања Авганистана били су дивергентни. Што се тиче ОДКБ-а, Авганистан није представљао могуће поље за његове војне активности, већ спољну претњу; ОДКБ је више акцента стављао на поље екстремизма и незаконите трговине наркотицима у Централној Азији. С друге стране, НАТО је деловао на територији Авганистана заинтересован за његову унутрашњу стабилност, и, у поређењу с ОДКБ-ом, није стављао нарочит акценат на питање трговине наркотицима. Стицао се утисак да је поље где две организације могу добро да сарађују поље размене информација које је имало потенцијал да постане високо корисно.³⁹

Након повлачења међународних снага из Авганистана 2014. године било је наговештаја о потенцијалној сарадњи две организације, односно говора о важности њеног успостављања, услед сумњи у успешност контро-

³⁹ <http://www.ponarseurasia.org/memo/how-csto-can-and-cannot-help-nato> – приступљено 23. 12. 2019.

лисања ситуације у Авганистану од стране власти у Кабулу.⁴⁰ Међутим, након избијања сукоба у Украјини 2014. године дошло је до суспендовања рада Савета НАТО–Русија.⁴¹ Недуго након тога, после десет година покушаја успостављања сарадње, Савет колективне безбедности ОДКБ-а доноси одлуку о обустављању покушаја успостављања односа између две организације. Као разлог за такав акт наводи се да „НАТО уцењује државе чланице ОДКБ-а у вези са акцијама Русије у конфликту са Украјином” (Бордјужа); спомиње се и изјава Анатолија Антонова, заменика министра одбране Русије, да „се врши морални притисак и покушај да се Русија и њен народ прикажу као негативци, као и да је демократска политика Европе пут ком се треба окренути”.⁴² То се може протумачити као потез челника ОДКБ-а који наговештава да су свесни да НАТО неће формално признати ОДКБ, јер би то значило давање легитимитета ОДКБ-у, као и да постсовјетски простор припада Русији, односно, да је Русија главни политички фактор у овом региону. У прилог реченом говори и изјава бившег генералног секретара ОДКБ-а Јурија Качатурова⁴³ који је, за

.....
⁴⁰ Божидар Кнежевић, „Однос ОДКБ и НАТО”, *Међународна политика*, Београд, 2017, 68.

⁴¹ https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm – приступљено 02. 01. 2020.

⁴² <https://eurasianet.org/csto-to-cut-contacts-with-nato-increase-ties-with-sco> – приступљено 02. 01. 2020.

⁴³ Јури Качатуров је био генерални секретар ОДКБ-а од 2. маја 2017. до 2. новембра 2018, након што је Јерменија захтевала његово смењивање од стране ОДКБ-а услед учешћа у оружаним сукобима и његовог хапшења, <https://www.azatutyun.am/a/29656497.html> – приступљено 02. 01. 2020.

време посете у Београду⁴⁴ 20. октобра 2017. године, напоменуо да је ОДКБ тражио признање од НАТО-а два пут откада је ОДКБ формиран као међународна организација, али безуспешно.⁴⁵

Без обзира на све своје мане ОДКБ ће остати важан фактор у евроазијском региону. Тиме се не искључује могућа сарадња са НАТО-ом и САД у будућности. Могућих додирних тачака за сарадњу има, па би се, у принципу, могло говорити о потенцијалном пружању помоћи централноазијским војним снагама, обостраном управљању регионалним конфликтима, јачању националних граница, пружању подршке мировним операцијама, борби против оружја за масовно уништење, борби против тероризма, као и о пружању помоћи властима у Авганистану. Директан дијалог између две организације би такође могао да води до раста међусобног поверења, управљања кризама и реаговању у деескалационим процесима.⁴⁶ Истина је да ОДКБ нема мандат да интервенише у областима ван своје надлежности, али би могао да се придружи у каснијим фазама реконструкције и изградње мира, чиме би могао да дође у контакт са НАТО државама и самим НАТО-ом. Још једна потенцијална додирна тачка била би сарадња у области природних и

.....
⁴⁴ <http://www.mfa.gov.rs/en/component/content/article/17075-minister-dacic-in-talks-with-secretary-general-of-the-csto> – приступљено 02 01. 2020.

⁴⁵ Emil Abrahamyan, "NATO and CSTO in the Caucasus: Evolving Collision and Potential Engagement", 2018, 37.

⁴⁶ Richard Weitz, "Assessing the Collective Security Treaty Organization: Capabilities and Vulnerabilities", Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2018, 79.

људских катастрофа, јер би се такав тип кооперације могао протумачити као политички неутралан.⁴⁷

Спречавање радикализације путем коришћења друштвених мрежа је такође област у оквиру које би се могла успоставити сарадња између две организације. Упркос својим разликама и другачијем приступу сајбер-тероризму, и НАТО и ОДКБ деле ставове поводом борбе против тероризма, сматрајући да би борбу против тероризма требало водити и у реалном простору и на интернету. Од 2009. године ОДКБ спроводи годишњу вежбу имена „PROXY”⁴⁸, усмерену ка обарању интернет страница које садрже и промовишу екстремне садржаје и које се баве врбовањем терориста.⁴⁹

Сарадња са ОДКБ-ом би такође могла помоћи Алијанси да ограничи утицај Русије и смањи руски интервенционизам у евроазијском региону јер би поједине државе чланице ОДКБ-а раширених руку дочекале проширен утицај НАТО-а, с обзиром на то да би се тиме разблажио утицај Русије у региону. Напоследку, та сарадња би, хипотетички, могла да успори раст и оснаживање Пекинга, што би свакако одговарало и Москви и Вашингтону.⁵⁰

.....
⁴⁷ Samuel Charap, Alyssa Demus, Jeremy Shapiro, “Getting Out from ‘In-Between’: Perspectives on the Regional Order in Post-Soviet Europe and Eurasia”, RAND Corporation, Santa Monica, 2018, 47.

⁴⁸ <http://greater-europe.org/archives/3965> – приступљено 02. 01. 2020.

⁴⁹ Yulia Nikitina, “The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass”, *Problems of Post-Communism*, 2012, 44.

⁵⁰ Richard Weitz, “Assessing the Collective Security Treaty Organization: Capabilities and Vulnerabilities”, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2018, 79.

Поред тога, ОДКБ је у свом досадашњем постојању показао да му недостаје доза ефективности у улози пружаоца безбедности државама чланицама. Наиме, за већину држава чланица, ОДКБ представља оруђе путем ког могу да остварују сопствене интересе помоћу Москве, пре свега у форми субвенција у погледу набавке војне опреме, тренинга и друге едукације и помоћи. У погледу решавања регионалних проблема оне су показале како више преферирају билатералне преговоре с Москвом од мултилатералне кооперације кроз ОДКБ.⁵¹

Иако постоје бројна поређења две организације, при чему се ОДКБ назива „руским НАТО-ом” и сличним именима, две организације ипак нису толико сличне. Јесте реч о два савеза колективне безбедности које предводе две изузетно јаке нуклеарне силе; постоје и сличности у погледу препознатих изазова, ризика и претњи. Кључна разлика између њих постоји у погледу структуре, односно бројности држава чланица и саме моћи савеза. С једне стране, у ОДКБ су све државе чланице, осим Русије, војно готово безначајне државе. С друге стране, поредећи буџете оба савеза, види се колико је ОДКБ слабији од НАТО-а, јер је буџет ОДКБ-а између три и пет милиона америчких долара, док код НАТО-а та цифра износи око 2,5 милијарде долара.⁵²

.....
⁵¹ Margarete Klein, “Russia’s Military Policy in the Post-Soviet Space: Aims, Instruments and Perspectives”, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, 2019, 35.

⁵² <https://rs-lat.sputniknews.com/analyze/201511021100733073/>
 – приступљено 02. 01. 2020.

Однос ОДКБ-а и ШОС-а

Иако је потенцијална сарадња, односно признање од стране НАТО-а и стицање појачане међународне репутације оно чему је ОДКБ тежио дуги низ година, све до избијања конфликта у Украјини 2014. године његова сарадња са Шангајском организацијом за сарадњу⁵³ (ШОС) била је реалнија и, пре свега, постојанија. Као главни разлози за то могу се навести чињенице да обе организације деле одређени број држава чланица у свом чланству, као и да покривају мање или више сличну географску област те да теже сличним циљевима, односно да покушавају да решавају, свако у свом домену, проблеме који потресају централноазијски регион.

Главна покретачка снага у ОДКБ-у јесте Русија. У ШОС-у ту улогу деле Русија и Кина. Узевши то у обзир, неопходно је објаснити историју сино-руских односа.

Посматрано у том контексту, Кина и Русија су кроз историју имале проблематичан однос који се могао окарактерисати као однос пун неповерења, понекад и отвореног непријатељства. На крају Другог светског рата, Мао Цедунг је ујединио Кину под комунизмом у пуној сагласности са Совјетским Савезом, односно Стаљином, барем на идеолошком пољу. СССР и Кина су 14. фебруара 1950. године потписале Сино-совјетски споразум о пријатељству, сарадњи и узајамном пружању помоћи⁵⁴ који је оснажио везе између две земље. Након Стаљинове смрти ови односи су, нарочито у време совјетског руководства предвођеног Никитом Хрушчовом, почели да

⁵³ <http://eng.sectsc.org/>

⁵⁴ https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18011.shtml – приступљено 22. 1. 2020.

се мењају, тако да је током 60-их година прошлог века Кина променила свој статус и од, условно речено, најбољег пријатеља СССР-а постала његов љути непријатељ. Један од покретача такве промене био је Никита Хрушчов са својом одлуком да прекине сарадњу са Кином на пољу развоја нуклеарног оружја. То је удаљило Мао Цедунга од СССР-а. Чак ни након смењивања Хрушчова сино-руски односи нису битније поправљени. Наиме, Царска Русија је током 19. века анектирала један део територије Кине, што је, као проблем, било занемаривано све до 1964. године када је Мао Цедунг покренуо то питање. Као одговор уследило је постављање совјетских трупа дуж руско-кинеске границе.⁵⁵ Током 1969. године, услед инцидената дуж руско-кинеске границе, умало је избио рат између две државе.⁵⁶ Такво стање се одржало скоро тридесет година.

Наредну фазу сино-руске сарадње представљала је нормализација билатералних односа кроз низ мера за изградњу узајамног поверења, укључујући решавање пограничних спорова и демобилизацију војних трупа дуж границе.⁵⁷ Односи између две земље су нормализовани тек маја 1989. године након посете Михаила Горба-

.....
⁵⁵ James MacHaffie, "China's Role in Central Asia: Security Implications for Russia and the United States", *Comparative Strategy*, 2010, 369–370.

⁵⁶ Evgeny Vinokurov, Alexander Libman, "Eurasian Integration and Its Institutions: Possible Contributions to Security in Eurasia", MPRA, 2017, 12.

⁵⁷ Stephen T. Wilkins, "Russo-Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation?", *Contemporary Security Policy*, 2008, 368.

чова Кини.⁵⁸ Почетком деведесетих година прошлог века, након распада Совјетског Савеза и са зачетком униполарног света, Кина је, постепено, постајала све јача. Она је поступно израстала у нову светску силу у којој је Русија видела потенцијалног партнера у балансирању снаге коју је САД поседовала у том периоду. Поред тога, други подударни интереси Русије и Кине тицали су се развијања тешњих међусобних економских односа. Они су довели до тога да је 25. априла 1996. потписан споразум о изградњи „стратешког партнерства” између Русије и Кине.⁵⁹

„Шангајска петорка” основана је 26. априла исте године, актом потписивања споразума о изградњи повећења у војној области у пограничним областима. Стране потписнице биле су Кина, Русија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан.⁶⁰ Априла наредне, 1997. године, у Москви је потписан и споразум о узајамном смањењу војних снага у пограничним областима,⁶¹ који је постао гарант за пет држава потписница да ће повећати међусобно повећење на овим просторима. Управо од тада датира зачетак пута Шангајске петорке ка званичној институционализацији својих активности и циљева.⁶² Током трећег са-

.....
⁵⁸ <https://chinadigitaltimes.net/2019/05/30-years-ago-gorbachev-meets-deng-protests-grow/> – приступљено 22. 1. 2020.

⁵⁹ https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18028.shtml – приступљено 22. 1. 2020.

⁶⁰ <https://peacemaker.un.org/regional-confidencebuilding-borders96> – приступљено 22. 2. 2020.

⁶¹ <https://fas.org/nuke/control/mrmfba/index.html> – приступљено 22. 2. 2020.

⁶² Janna Borkoeva, “Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Limitations of Russia’s Influence over the Other CSTO Member States”, Middle East Technical University, Ankara, 2011, 78.

мита, одржаног 1998. године, Шангајска петорка је започела процес ширења области којима се бавила, тако да је, поред изградње поверења у пограничним областима била додатно наглашена и важност поштовања националног суверенитета и територијалног интегритета, као и важност борбе против сепаратизма и религијског екстремизма.⁶³ За време трећег самита потписан је споразум са Казахстаном, чиме је решен кинеско-казашки територијални спор.⁶⁴ За време четвртог самита, одржаног августа 1999. у Бишкеку,⁶⁵ постигнут је додатни помак. Наиме, чланице Шангајске петорке су усвојиле декларацију о питању узајамне кооперације у области борбе против бројних претњи, укључујући тероризам, сепаратизам и религијски екстремизам – колективно названа „три зла”.⁶⁶ На истом самиту је донета одлука да се организује противтерористички центар у Бишкеку. Године 2000. председници пет држава састали су се у Душанбеу. Том приликом је и Узбекистан узео учешће као посматрач и изразио жељу да постане пуноправан члан организације.⁶⁷ Важно је напоменути да је тек 2004. године постигнут коначни договор између Кине и Русије

.....
⁶³ Jing-Dong Yuan, „China’s Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)“, *Journal of Contemporary China*, 2010, 861.

⁶⁴ Phunchok Stobdan, „Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China’s Leadership”, *Strategic Analysis*, 2008, 529.

⁶⁵ Бишкек је главни град Киргистана.

⁶⁶ Flemming S. Hansen, „The Shanghai Co-Operation Organisation”, *Asian Affairs*, 2008, 219.

⁶⁷ Janna Borkoeva, „Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Limitations of Russia’s Influence over the Other CSTO Member States”, Middle East Technical University, Ankara, 2011, 79.

којим је извршена демаркација спорних делова пограничног простора.⁶⁸

Сама Шангајска петорка је, као основу свог рада, истакла „шангајски дух”: он је подразумевао узајамно поверење, као и заједничке бенефиције, једнакост, консултације, поштовање различитости култура, као и жељу за заједничким развојем.⁶⁹ Суштински, Шангајска петорка је започела да промовише међусобно поверење, комуникацију, сарадњу, коегзистенцију, заједничке интересе, као и да заговара нов модел међудржавних односа и безбедносни концепт регионалне кооперације.⁷⁰ У овом духу, свака донета одлука морала је бити у складу са интересима свих држава, што је истовремено имало улогу одбрамбеног механизма против наметања воље Кине или Русије некој другој држави чланици, и на основу тога су ударени темељи рађања ШОС-а 2001. године.⁷¹

Дана 15. јуна 2001. године је, у Шангају, организација званично успостављена као Шангајска организација за сарадњу, заснована на кооперацији у три области: регионалној безбедности и супротстављању „три зла”, еко-

.....
⁶⁸ Marie Østevik, Natasha Kuhrt, “The Russian Far East and Russian Security Policy in the Asia-Pacific Region”, u: Blakkisrud, H. & Wilson, Rowe E. (eds), *Russia's Turn to the East. Global Reordering*, Palgrave Pivot, Cham, 2018, 79.

⁶⁹ Tetsu Dadabaev, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) – Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States”, *Journal of Contemporary China*, 2014, 107.

⁷⁰ Jing-Dong Yuan, “China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *Journal of Contemporary China*, 2010, 862.

⁷¹ Tetsu Dadabaev, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) – Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States”, *Journal of Contemporary China*, 2014, 107.

номској кооперацији и потенцијалној стратешкој кооперацији.⁷²

И Кина и Русија су имале своје циљеве које су намеравале остварити посредством ШОС-а. Наиме, Кина је кроз ШОС нашла користан механизам да прибегне решавању својих проблема на индиректан начин, тако што је у ШОС-у видела средство којим ће моћи да се позабави питањем ујгурског сепаратизма у Синђангу кроз борбу против „три зла”.⁷³ Интереси Русије су се огледали у борби против чеченског сепаратизма и тероризма, који је, додуше, био ограничен на Кавказ.⁷⁴ Тероризам је постајао све већи разлог забринутости за државе чланице ШОС-а, а с обзиром на свој транснационални карактер, одлучено је да се тим проблемом треба позабавити на нивоу ШОС-а, а не његових појединих држава чланица. Зато је, још јуна 2002. године, руски министар спољних послова Игор Иванов озваничио успостављање регионалне антитерористичке агенције у склопу ШОС-а.⁷⁵ Државе чланице ШОС-а су 7. јула 2002. године потписале Споразум о успостављању регионалне антитерори-

.....
⁷² Janna Borkoeva, “Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Limitations of Russia’s Influence over the Other CSTO Member States”, Middle East Technical University, Ankara, 2011, 79.

⁷³ Jörn Wilhelmsen, Geir Flikke, “Chinese-Russian Convergence and Central Asia”, *Geopolitics*, 2011, 877.

⁷⁴ Weiqing Song, “Interests, Power and China’s Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *Journal of Contemporary China*, 2014, 94.

⁷⁵ Marcel de Haas, “War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 2016, 381.

стичке структуре (РАТС), са седиштем у Бишкеку.⁷⁶ Један од разлога за такву одлуку било је појачано присуство САД у региону након терористичког напада 11. септембра, као и блиске сарадње централноазијских држава са САД које су јој дозвољавале и отварање војних база на својим територијама.⁷⁷ Појачано присуство САД у региону било је и повод да и Кина и Русија одлуче да ојачају ШОС и продубе сарадњу у области безбедности. Тако је ШОС 2003. године одржао своју прву војну вежбу.⁷⁸

На ташкентском самиту 2003. године донета је одлука да се, почевши од 1. јануара наредне године, успостави Секретаријат ШОС-а са седиштем у Пекингу. Поред тога је одлучено да се седиште РАТС-а пресели из Бишкека у Ташкент, а главни мотив за ову одлуку био је покушај Кине и Русије да привуку Узбекистан у свој табор, како овај не би потпао под утицај САД.⁷⁹ То је био важан моменат јер је ШОС постао јак колико и сино-руски односи и њихови заједнички интереси, а стварање контраже интересима САД је, свакако, био важан интерес обе стране.⁸⁰ Упркос реторичкој подршци Русије у јачању и даљем развоју ШОС-а, њеног утицаја и деловања, Русија

.....
⁷⁶ <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3857> – приступљено 27. 01. 2020.

⁷⁷ Janna Borkoeva, "Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Limitations of Russia's Influence over the Other CSTO Member States", Middle East Technical University, Ankara, 2011, 81.

⁷⁸ Jørn Wilhelmsen, Geir Flikke, "Chinese-Russian Convergence and Central Asia", *Geopolitics*, 2011, 877.

⁷⁹ Janna Borkoeva, "Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Limitations of Russia's Influence over the Other CSTO Member States", Middle East Technical University, Ankara, 2011, 81.

⁸⁰ Stephen Aris, "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils'. A Regional Response to Non-traditional

није била нарочито ентузијастична поводом даљих намера ШОС-а које су се тицале економског развоја и интеграције кроз формирање њене банке и слободне трговинске зоне,⁸¹ нити је била расположена за могућност да ШОС замени ОДКБ као главног регионалног безбедносног стожера, поготово када се узме у обзир да је управо Русија та која је главна покретачка сила ОДКБ-а. Тек је од 2005. године, након „обојених револуција”⁸² попут „наранџасте револуције” у Украјини,⁸³ а потом и „тулипанске револуције”⁸⁴ у Киргистану, као и насиља у Ан-

.....
Security Challenges or an Anti-Western Bloc?”, *Europe-Asia Studies*, 2009, 459.

⁸¹ Jørn Wilhelmsen, Geir Flikke, „Chinese-Russian Convergence and Central Asia”, *Geopolitics*, 2011, 888.

⁸² Обојена револуција је назив за низ догађаја у појединим земљама Источне Европе, односно Евроазије, приликом којих је дошло до смене тамошњих режима и њихове замене владама номинално либерално-демократске и прозападне оријентације, углавном уз подршку САД. На нашим просторима је најпопуларнија „булдожер револуција” којом се означавају догађаји који из 5. октобра 2000. године.

⁸³ Наранџаста револуција представља низ догађаја политичке природе који су се догодили у Украјини крајем 2004. и 2005. године, непосредног након другог круга председничких избора на којима је формално победио тадашњи премијер Виктор Јанукович, док је те резултате оспорио његов противкандидат Виктор Јушченко. Јушченко је тврдио да је исход гласања последица изборне преваре. Након тога су његове присталице започеле демонстрације на улицама Кијева, а као епилог је дошло до понављања избора након одлуке Врховног суда Украјине, на којима је, потом, победио Јушченко. <https://www.britannica.com/place/Ukraine/The-Orange-Revolution-and-the-Yushchenko-presidency#ref986649> – приступљено 27. 01. 2020.

⁸⁴ Тулипанска револуција је назив за догађаје у Киргистану који су почетком 2005. године довели до смене власти тадашњег

дијану,⁸⁵ Русија постала активнија у сарадњи са Кином у погледу јачања ШОС-а.⁸⁶ Заиста, ШОС је, у тим догађајима, показао мало успеха у борби против „три зла”. Наиме, РАТС није био у стању да реагује када су Хизб ут-Тахрир и ИМУ (исламски покрет Узбекистана) деловали у Андијану маја 2005. године. ШОС је показао мало успеха и у борби против претњи које долазе и делују из Авганистана; не би било нетачно рећи: да није било интервенција од стране НАТО-а и САД, талибански покрет и исламисти подржани од стране Ал Каиде временом би преузели власт у Ташкенту, Душанбеу и Бишкеку.⁸⁷

.....
председника Аскара Акајева, а након парламентарних избора одржаних 28. фебруара и 13. марта. На изборима је победила владајућа странка, али то опозиција није хтела прихватити, сматрајући резултате „фабрикованим”. Након тога су у многим деловима земље избиле демонстрације. Оне су кулминирале 24. марта у Бишкеку и натерале Акајева да побегне из земље, након чега је опозициони вођа Курманбек Бакијев преузео власт, <https://www.washingtontimes.com/news/2005/mar/26/20050326-103550-7473r/> – приступљено 27. 01. 2020.

⁸⁵ У Андијану, граду у Узбекистану, 13. маја 2005. године дошло је до догађаја који је резултовао са преко 200 људских жртава (страни медији извештају да је бројка између 400 и 600 жртава). Наиме, након суђења групи сачињеној од 23 бизнисмена, оружана група је упала у затвор где су они били притворени и ослободила их. При томе је убијено и заробљено неколико затворских чувара. Убрзо потом, отпочели су масовни протести грађана против немаштине и владине корупције. Услед повећаних тензија уследила је паљба режимских снага безбедности по протестантима – цивилима, резултујући масовним бројем жртава, <https://thediplomat.com/2015/05/what-happened-10-years-ago-in-andijan/> – приступљено 27. 01. 2020.

⁸⁶ Jing-Dong Yuan, “China’s Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *Journal of Contemporary China*, 2010, 863.

⁸⁷ Phunchok Stobdan, “Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China’s Leadership”, *Strategic Analysis*, 2008, 539.

Током 2006. и 2007. године учињени су бројни напори да се повећа интероперабилност између ОДКБ-а и ШОС-а.⁸⁸ То се и догодило након што је, априла 2007, Сергеј Иванов изразио потребу за тешњом војном сарадњом између две организације.⁸⁹ Николај Бордјужа је истакао како сарадња између ОДКБ-а и ШОС-а није интензивна у степену у ком би то било пожељно.⁹⁰ То се јасно могло видети у напорима приликом преговора за извођење годишње војне вежбе „Мировна мисија 2007”, где је Пекинг одбио предлог Москве да се она одржи под комбинованим покровитељством у садејству ШОС–ОДКБ.⁹¹ Епилог свега је то да је 5. октобра 2007. године потписан меморандум о узајамном разумевању између две организације.⁹² Он је обухватао сарадњу у областима као што су борба против „три зла”, укључујући и војну сарадњу кроз дељење обавештајних података и спровођење заједничких вежби,⁹³ што је, према члану 4 Статута ове

.....
⁸⁸ Stina Torjesen, “Russia as a Military Great Power: The Uses of the CSTO and the SCO in the Central Asia”, u: Wilsone Rowe E. (ed.), *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*, Routledge, London, 2009, 186.

⁸⁹ Jørn Wilhelmsen, Geir Flikke, “Chinese-Russian Convergence and Central Asia”, *Geopolitics*, 2011, 884.

⁹⁰ Robert Legvold, „The Role of Multilateralism in Russian Foreign Policy“, in Wilsone Rowe E. (ed.), *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*, Routledge, London, 2009, 38.

⁹¹ Jeffrey Watts, Sven Ledberg, Kjell Engelbrekt, “Brothers in Arms, Yet Again? Twenty-First Century Sino-Russian Strategic Collaboration in the Realm of Defence and Security”, *Defence Studies*, 2016, 433.

⁹² <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=46847> – приступљено 29. 01. 2020.

⁹³ David Cameron, Mitchell Orenstein, “Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in Its ‘Near Abroad’”, *Post-Soviet Affairs*, 2012, 32.

организације, било истакнуто као један од важних постулата ОДКБ-а у обезбеђивању безбедности у региону.⁹⁴ Међутим, додатна перипетија која се појавила током успостављања сарадње између две организације а везана је за потписани меморандум, произлазила је из чињенице да се у меморандуму спомиње кооперација између секретаријата две организације а не сарадња између две организације у целини. То је значајно умањивало вредност потписаног документа, јер није успостављен трајан механизам којим би се каналисао двоструки напор које су обе организације уложиле у спровођење својих активности, а све услед мањка координације унутар њих.⁹⁵

Поређење између две организације је доста незахваљно услед разлика које постоје међу њима, упркос томе што деле извештајан број држава чланица, као што су Русија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан. Осим тога, упркос бројним потписаним декларацијама, споразумима и предложеним пројектима – заједничко деловање се одвијало отежано услед бројних ограничениости и перипетија. ШОС, за сад, више наликује међувладиној мрежи за сарадњу. Током година се није много тога материјализовало у садејству две организације што већ није постојало кроз неку форму билатералних односа.⁹⁶ Ос-

.....
⁹⁴ Alena Douhan, "Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014", Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2019, 168.

⁹⁵ Yulia Nikitina, "Regional Security Cooperation in the Post-Soviet Space", *Security Index: A Russian Journal on International Security*, 2011, 47.

⁹⁶ Roy Allison, "Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO", *The Chinese Journal of International Politics*, 2018, 308.

новни проблем за сарадњу јесте у чињеници да је ОДКБ војни блок, док ШОС више представља политичко-економски ентитет са безбедносном компонентом.⁹⁷ Уз све то, Кина и Русија су се, под окриљем ШОС-а, усмериле и да надгледају парламентарне, односно председничке изборе у Таџикистану 2015. и Узбекистану 2016. године, што говори о томе да ШОС почиње да шири своје активности односно обим деловања, у односу на војно безбедносно строго ограничени ОДКБ.⁹⁸ Друго, док у ШОС-у постоје два доминантна актера, Кина и Русија, у ОДКБ-у ту улогу држи искључиво Русија. Осим тога, перцепција Русије у вези с регионалним и глобалним претњама пресликава се на политику обе организације. Међутим, иако постоји развијена сарадња између Кине и Русије, ове две земље се све време, некада видљиво а некада не, надмећу за водећу улогу у региону. Даље, у поређењу са ОДКБ-ом, ШОС има израженији утицај у свету, узевши у обзир да у саставу има четири члана која поседују нуклеарни потенцијал, а то су Русија, Кина, Индија и Пакистан. Анализирајући укупне домете обе организације, долази се до закључка да оквир деловања ОДКБ-а пре представља одбијање претњи које потичу из централноазијског региона, док ШОС има глобалнији утицај. ОДКБ брани интересе својих шест држава чланица; ШОС заступа интересе осам држава, пошто у саставу има низ моћнијих држава. У њему се, поред Русије, са

.....
⁹⁷ Marcel de Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!", *The Journal of Slavic Military Studies*, 2016, 403.

⁹⁸ Liselotte Odgaard, "Beijing's Quest for Stability in Its Neighborhood: China's Relations with Russia in Central Asia", *Asian Security*, 2017, 51.

својим интересним виђењима намеће још и Кина, али и Индија и Пакистан, а потенцијално и Иран који би могао да постане пуноправни члан.⁹⁹ То намеће закључак да у централноазијском региону постоји више кругова сарадње: један је регионални, са доминантном „тврдом” безбедносном улогом ОДКБ-а, док је онај шири, потенцијално глобални, са водећом улогом ШОС-а, којим управљају Кина и Русија, али који у своју агенду укључује и интересе осталих моћних држава. Иако у свом саставу деле један број заједничких држава чланица, напори обе организације да се супротставе тероризму нису обједињени и, самим тим, нису ни претерано успешни.¹⁰⁰ Главна структурна слабост ОДКБ-а као безбедносног стожера у региону јесте чињеница да он има слабо развијене спољне контакте, било кроз билатералне или мултилатералне видове сарадње са другим регионалним и светским институцијама. Било би, свакако, неопходно даље тежити развијању дубље институционалне сарадње између ОДКБ-а и ШОС-а, као и других важнијих организација које делују у централноазијском региону.¹⁰¹

У пракси се, међутим, сино-руска војна сарадња не једном показала недовољно ефикасном и спремном да брзо и одлучно реагује на озбиљне регионалне изазове и претње. Иако су обе организације спроводиле бројне вежбе чији су сценарији укључивали спречавање поку-

.....

⁹⁹ У септембру 2021. Ирану је одобрен захтев да постане пуноправни члан, што се и десило наредне 2022. године.

¹⁰⁰ Gaziza Shakhanova, “The Architecture of Security in the Eurasian Region: Is Russia Still a Guarantor of Regional Security?”, 2017, 47–51.

¹⁰¹ Alexey Korolev, Varvara Shumkova, “Security Institutions in Greater Eurasia: Implications for Russia”, *International Organisations Research Journal*, 2018, 77.

шаја рушења власти појединих држава чланица, ниједна од њих није одговорила на захтеве за хитну помоћ који су долазили из Киргистана 2010. године, када су избили етнички сукоби између киргистанске и узбекистанске популације.¹⁰² Са руске стране, апел за помоћ одбили су тадашњи председник Русије Дмитриј Медведев и тадашњи генерални секретар ОДКБ-а Николај Бордјужа. Као објашњење за овакав став наведено је да су сукоби у Киргистану имали унутрашње корене, што не потпада под ингеренцију ОДКБ-а.¹⁰³ Формално гледано, ОДКБ може да интервенише само на захтев неке од својих држава чланица. Међутим, услед недостатка консензуса између свих држава чланица, ОДКБ је одбио да пошаље своје мировне снаге, и уместо тога понудио је да пружи техничку и хуманитарну помоћ. У сваком случају, ОДКБ је поводом међуетничких сукоба у Киргистану пропустио прилику да покаже Западу своју компетенцију за реаговање у кризним ситуацијама.¹⁰⁴ Касније исте године, ШОС је пропустио прилику да делује у случају свргавања киргистанског председника Курманбека Бакијева, као и у случају терористичке заседе за време које је погинуло 25 војника у планинама Таџикистана.¹⁰⁵

.....
¹⁰² Jeffrey Watts, Sven Ledberg, Kjell Engelbrekt, "Brothers in Arms, Yet Again? Twenty-First Century Sino-Russian Strategic Collaboration in the Realm of Defence and Security", *Defence Studies*, 2016, 439.

¹⁰³ Marcel de Haas, "Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization", *The Journal of Slavic Military Studies*, 2017, 5.

¹⁰⁴ Yulia Nikitina, "Regional Security Cooperation in the Post-Soviet Space", *Security Index: A Russian Journal on International Security*, 2011, 48.

¹⁰⁵ https://www.rferl.org/a/Tajikistan_Blames_Islamist_Militants_For_Attack/2162831.html – приступљено 30. 01. 2020.

Други конкретан случај који указује на ограничења ефективности, али и пропуштене могућности узајамног деловања ОДКБ-а и ШОС-а, јесте Авганистан након делимичног повлачења САД и НАТО трупа 2014. године. Овај случај је посебно значајан ако се узме у обзир да су и ОДКБ и ШОС били прилично критични поводом неуспеха западних савезника да се спрече трговина наркотицима и тероризам у региону чији је епицентар био суседни Авганистан.¹⁰⁶ Дакле, обе организације су биле на великом тесту након повлачење трупа из Авганистана, односно одласка једине бране која је ефективно спречавала преливање радикалног исламизма на централноазијски регион. Повлачење САД и НАТО трупа из Авганистана је изискивало да се и све поједине државе у региону, али и ОДКБ и ШОС, додатно активирају у покушају решавања широког варијетета проблема који проистичу из Авганистана. Главна опасност била је у могућем налету новог таласа радикалног ислама дуж региона, који, потенцијално, може проузроковати његову дестабилизацију могућег обарања власти у појединим државама и последичног раста моћи талибанског покрета, као и очувања Авганистана као главне тренажне базе, укључујући како оне који су повезани са тероризмом, тако и екстремистичке организације чији је основни циљ да дестабилизују регион.¹⁰⁷ Важност Авганистана је на самиту ОДКБ-а 2010. године нагласио Бордјужа

.....

¹⁰⁶ Nicole J. Jackson, "Trans-Regional Security Organisations and Statist Multilateralism in Eurasia", *Europe-Asia Studies*, 2014, 198.

¹⁰⁷ Alena Douhan, "Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014", Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk, 2019, 69–70.

изјавом да „уколико Авганистан није стабилан, није ни Централна Азија”. Бордјужа је истакао како ће ОДКБ бити спреман да преузме већу безбедносну улогу по повлачењу западних трупа из Авганистана, док је Сергеј Лавров подржао сарадњу ОДКБ-а са НАТО-ом (која је, додуше, више реторичка него реална), ШОС-ом и Пакистаном у погледу ових активности.¹⁰⁸

На самиту ШОС-а у Душанбеу одржаном 2014. године предложено је чак и да се две организације споје у неку врсту коалиције, а такав предлог Пекинг није прихватио. Како је ШОС еволуирао, Кина је била много више заинтересована за промовисање ове организације као вишеслојног ентитета са снажном економском и развојном димензијом која би била праћена безбедносном компонентом. Русија је на ШОС више гледала као на регионално језгро које би било контратежа Западу.¹⁰⁹ Уколико би се пак креирала озбиљна интеграција између ОДКБ-а и ШОС-а, то би, засигурно, потенцијално било врло снажна коалиција, која би своје снаге и ресурсе могла да усмери на трајно решавање како ситуације у Авганистану, свако у свом домену одговорности, тако и на проблеме са трговином наркотицима, борбе против екстремиста који покушавају да се инфилтрирају намеравајући да дестабилизују регион, затим оснаживања региона односно пограничне контроле и пружање техничке помоћи, укључујући помоћ у изградњи регионал-

.....
¹⁰⁸ Nicole J. Jackson, “Trans-Regional Security Organisations and Statist Multilateralism in Eurasia”, *Europe-Asia Studies*, 2014, 198.

¹⁰⁹ Marc Lanteigne, “Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the ‘Crimea Effect’”, u: Blakkisrud, H. & Wilson Rowe, E. (eds), *Russia’s Turn to the East. Global Reordering*, Palgrave Pivot, Cham, 2018, 128.

не инфраструктуре и инфраструктуре у суседном Авганистану, као и спровођење обуке и пружање војно-техничке сарадње. Заправо, идеја продубљене сарадње ОДКБ-а и ШОС-а је прилично перспективна јер би она оснажила интересе обе организације у међународној арени, узевши у обзир да би тако свака од њих сигурно била јача него што је сада.¹¹⁰ Пекинг, свакако, дели ставове Москве поводом „обојених револуција” на постсоветском простору, где обе силе гледају на њих као на спољно мешање које је намењено да на власт на силу доведе прозападне режиме. За време самита ШОС-а одржаног 2015. године у Русији, руски министар одбране Сергеј Шојгу је изнео предлог како би формална алијанса између две организације могла да блокира будуће „обојене револуције”, али је и на тај предлог Пекинг врло хладно одговорио.¹¹¹ Географски простор на који се ШОС шири је врло атрактиван и продубљивање сарадње између две организације има висок потенцијал,¹¹² при чему би војна сарадња између Русије и Кине попримила карактер стратешког партнерства које је знатно дубље од традиционалне војно-индустријске сарадње.¹¹³

.....
¹¹⁰ Yulia Nikitina, “Regional Security Cooperation in the Post-Soviet Space”, *Security Index: A Russian Journal on International Security*, 2011, 52.

¹¹¹ Marc Lanteigne, “Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the ‘Crimea Effect’”, у: Blakkisrud, H. & Wilson Rowe, E. (eds), *Russia’s Turn to the East. Global Reordering*, Palgrave Pivot, Cham, 2018, 128.

¹¹² <https://valdaiclub.com/a/highlights/what-is-the-future-of-the-sco/> – приступљено 30. 01. 2020.

¹¹³ <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13591-china-russia-security-cooperation-in-central-asia.html> – приступљено 30. 01. 2020.

Околности као неопходну изискују тешњу сарадњу између ОДКБ-а и ШОС-а, две организације које деле немали број држава чланица које имају огроман утицај у свом региону и чија је шира зона деловања читава Евроазија, простор који је и Збигњев Бжежински назвао „највећим геополитичким добитком за Америку”.¹¹⁴ Циљ тешњег повезивања ОДКБ-а и ШОС-а тиче се решавања низа проблема који потресају средњоазијски регион и омогућавања како тешње безбедносне тако и економске сарадње уз превазилажења преосталих културних и политичких тензија које постоје између држава Средње Азије.

Закључна разматрања

Развијајући се, од времена распада СССР-а до данас, ОДКБ је тежио да успостави снажније односе са другим важним регионалним безбедносним организацијама, а све у циљу решавања горућих безбедносних проблема широког спектра на евроазијском простору. Међутим, у случају НАТО-а, он није наишао на добронамерног саговорника, већ антагонисту који је на сваку активност ове безбедносне организације гледао са подозрењем, ако не и са отвореним супротстављањем. Читав низ година, све до избијања грађанског рата у источном делу Украјине, ОДКБ није одустајао од намере да успостави трајни контакт и сарадњу са НАТО-ом. НАТО је, међутим, ово систематски одбијао верујући да би, успостављањем ових веза, дао пун легитимитет ОДКБ-у да се у очима

.....
¹¹⁴ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска шабла*, Албатрос плус, Београд, 1997, 25.

светске јавности представи као главни чинилац за одржавање стања безбедности на постсовјетском простору. Истини за вољу, постоје индиције да је и унутар НАТО-а у периоду пре 2014. године постојала намера за успостављањем неких видова контаката са ОДКБ-ом. О томе сведоче путем Викиликса објављени документи који обзнањују конверзације између тадашњег амбасадора при НАТО-у Иво Далдера и Стејт департмента. Такође, индиције о овим намерама могу се пронаћи и у изјавама тадашњег секретара НАТО-а Андреса Фог Расмунсена, као и у писањима легендарног америчког дипломате и геостратега Збигњева Бжежинског који је у свом чланку „Агенда за НАТО” (објављеном поводом шест деценија од оснивања овог војног савеза) износио ставове о неопходности ове сарадње. Међутим, контакти до данашњих дана нису званично успостављени, а све постојеће намере у овом правцу су, након избијања сукоба у Украјини, суспендоване.

С друге стране, ОДКБ је отпочео да дугорочно развија и продубљује своје вишедимензионалне односе са другом важном регионалном организацијом која делује на простору Евроазије – са Шангајском организацијом за сарадњу. Темељи добрих односа произлазе, пре свега, из чињенице да две организације деле немали број држава чланица. Поред тога, оснивање ШОС-а настало је из потребе решавања низа проблема дуж граница које Кина дели са чланицама ОДКБ-а. Док у ОДКБ-у главну покретачку снагу представља Русија, у ШОС-у су то Русија и Кина. Оно што чини основу бољих односа између ОДКБ-а и ШОС-а јесте и чињеница да обе организације покушавају да успоставе трајну стабилност и регулишу сва важна безбедносна питања у региону у коме делују.

Обе организације су спровеле значајан број војних вежби у својим доменима, а у неким од вежби су учествовале заједно. Док ОДКБ у саставу има КСБР, ШОС поседује РАТС – регионалну антитерористичку структуру, тако да није искључена сарадња са ОДКБ-ом у области противтерористичког деловања. Као што је већ речено, с обзиром на то да деле један број држава чланица, намеће се закључак да проблеми који могу потрести једну организацију могу бити и извор проблема за другу. Главна разлика између ОДКБ-а и ШОС-а јесте та што је опсег деловања ШОС-а већи (како у погледу простора јер има већи број држава чланица и самим тим покрива већи део простора на географској мапи света, тако и у погледу ингеренција). За разлику од ШОС-а, ОДКБ представља класичан војно-политички блок, док се ШОС бави и хуманитарним, економским и политичким питањима. Ипак, то није фактор који дубоко раздваја и удаљује две организације. Напротив, то може бити фактор који их спаја: заједничким деловањем, две организације могу решити бројне проблема на простору свог ангажовања, где се као главни проблем истиче Авганистан, и у оквиру њега претња од талибанских и терористичких аспирација и напада, посебно након повлачења трупа САД са ових простора.

ТУРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРЕМА КА- СПИЈСКОМ ПОДРУЧЈУ 1991–2016.

Спољна политика Турске на постсовјетском простору Кавказа и Средње Азије много тога дугује не само хладноратовској већ и ранијој историји тамошњег империјалног надметања. Она је преовлађујуће обележена ривалством две империје, јачајућег Руског царства и све слабијег Османског царства, једнако на простору Кавказа колико и на оном традиционалног „европског” Балкана. На овим просторима је, током последња два века свог постојања, „болесник на Босфору” одржаван у животу као регионални чувар јужноевропског и блискоисточног Римланда. Све то је чињено како би, уз његову помоћ, западне империјалне таласократије спречавале излазак јачајућој континенталној сили са простора евроазијског „срца копна” на топла мора. Свакако, описани антагонистички односи имали су и своје осцилације, чак и неочекиване епизоде партнерства и савезништва.

У временима распада оба царства и настајања њихових наследника, Совјетског Савеза и кемалистичке, секуларне Турске републике, Политбиро Руске КП је (што је пренео надлежност за спровођење спољнополитичких активности на Наркоминдел коме је тада председавао Чичерин) проценио да највећа опасност прети од британског империјализма који је, тада, фаворизовао малоазијску „авантуру” Грчке, те се приближио Кемал-пашиној Турској и током неколико наредних годи-

на је стратешки помагао. Све ово било је правдано идеолошким плановима о „извозу револуције” на колонијалне и полуколонијалне просторе (ту је убрајана и Турска, заједно са Персијом и Кином) те укључивањем „потлачених нација” у антиимперијалистички савез који ће, након победе на овим просторима, срушити и сам западни капитализам. Планирано „ненадано савезништво” било је пуно обрта: када је нпр. Енвер-паша, лидер „младотурске револуције” и некадашњи турски министар војни, уместо да по налогу Кремља умири средњоазијске „басмахисте” (исламске устанике против нове бољшевичке власти) одлучио да се, задојен пантуркизмом, придружи одметничким одредима, Црвеној армији није преостало ништа друго него да га ликвидира у кампањи гушења побуне.¹¹⁵ Или, када је Чичерин затражио од турског изасланика Бекира Самија да се њихове трупе евакуишу са простора Вана, Битлиса и Муса те да се изради план о размени становништва и обнови пређашња демографска премоћ Јермена на просторима где је над њима извршен геноцид, овај предлог је са турске стране био глатко одбијен. Све то, ипак, није спречило састављање нацрта Уговора о пријатељству између Турске и Совјетског Савеза 24. августа 1920. године, који је потписан 16. марта наредне године. Цео споразум одисао је антиимперијализмом који је, зарад заједничког супротстављања Британији, са совјетске стране као мање значајне – жртвовао неке од интереса Јермена и Грузина.

Стварање савезништва било је обележено и јачањем комунистичке партије унутар Турске, а почетак његовог

¹¹⁵ Детаљније о Енвер-паши и пантурским „басмахистима” у: Peter Hopkirk, *Setting the East Ablaze: Lenin's Dream of an Empire in Asia*, John Murray, Portsmouth, 1984, 152–167.

краја – њеним слабљењем. Већ 1921. године одиграо се тзв. „Црноморски инцидент” када су, само месец дана након поласка из Батумија у Анадолију, вођа турских комуниста Мустафа Суби и 15 других водећих револуционара, при враћању у Батуми, потонули са својим бродом под крајње сумњивим околностима.¹¹⁶ Хлађење међусобних односа до краја 20-их година прошлог века полако ће прерастати у непријатељство. Томе ће увод бити политика Турске „активне неутралности” између назираних европских непријатеља, што ће се сукобити у другој половини светског рата. Турска ће са својим суседима закључити тзв. „Неагресивни пакт четири силе” или Саадабад пакт (са Ираком, Персијом (Ираном) и Авганистаном) који је, с обзиром на то да га је из другог плана осмислила британска дипломатија, додатно удаљио Турску и Совјете. Крај Другог светског рата значиће и моменат од кога ће се секуларна Турска вратити својој „традиционалној” улози препречитеља мореуза у Мраморном мору. С друге стране, Стаљинова спољна политика тежиће да Совјетском Савезу „деблокира” мореузе и прошири се на простор Мале Азије кроз присаједињење турских источних провинција Карс и Ардахан.

Са ескалацијом Хладног рата Турска ће отворено напустити Ататуркову „политику неутралности” и постати најближи савезник САД те чланица НАТО-а. Другим речима, Турска је покровитељство Велике Британије из 19. века заменила америчким покровитељством средином 20. столећа. Као важна карика у геополитичком ланцу између западне и јужне области Римланда и њених војнополитичких пактова под патронажом САД

.....
¹¹⁶ Gokay Bulent, *Soviet Eastern Policy and Turkey 1920–1991*, Routledge, London, 2006, 23–30.

(НАТО, ЦЕНТО и, даље, на Далеком истоку, СЕАНТО) Турска је четири деценије била део америчке „containment policy” (политике обуздавања) Совјета у евроазијском „Хартленду”. Од времена почетка распада Совјетског Савеза, Турска је „показивала нескривене амбиције да игра битну улогу на Каспијском подручју, у границама у којима јој то допуштају савезнички односи са Сједињеним Државама”.¹¹⁷

Турска „спољнополитичка каспијска офанзива” у постсовјетском периоду

Тренутак рушења Берлинског зида и распад Совјетског Савеза време је када је Тургут Озал (положио председничку заклетву управо онога дана када је срушен Берлински зид, 9. 11. 1989) извео радикалан заокрет у дотадашњој спољној политици Турске. „Турска спољна политика је дефинитивно напустила Кемалово умерено, неекспанзионистичко и неинтервенционистичко начело садржано у његовој познатој девизи: ’Мир у земљи, мир у свету’ (Yurtta Suhl Cihanda Sulh), кренула неоосманистичким путем обнављања утицаја у региону који су некада били у саставу Османског царства”.¹¹⁸ И више од тога: пратећи друштвене процесе „реисламизације одоздо”, „турско-исламска синтеза” као „идеолошки амалгам исламизма, туркизма и османског империјализма”¹¹⁹ што се од овог момента уобличавала као прагматична

¹¹⁷ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 154.

¹¹⁸ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – ѿовраѡак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010, 26.

¹¹⁹ Исто, 19.

државна политика, имала је шире претензије од стварања неке врсте економске, политичке и војне уније састављене од земаља (или бар већине њих) које су некада припадале Османском царству (а чији би центар представљала Турска). Она се односила и на просторе постсовјетског Каспијског подруча које настањују туркофони народи што никада нису били поданици Порте. У томе је лежала суштина Озалове крилатице „од Јадрана до Кинеског зида”.

„Проглашавајући наступање ’века Турака’ Тургут Озал је, са једне стране, уочену прилику за излагање из пасивности и извесне изолованости дотадашњег међународног положаја своје земље кренуо да реализује јачањем њеног регионалног политичког и економског утицаја, док је, са друге стране, упркос престанку постојања совјетске претње са истока, наставио да се доказује као лојални и поуздани партнер САД у склопу НАТО пакта, спреман и да се активно укључи у остваривање његове нове улоге.”¹²⁰ Практична делатност која је пратила ове крупне речи и нове доктринарне поставке на простору Каспијског подруча била је, у првим годинама по распаду СССР-а, концентрисана на успостављање и развијање веза са новонасталим, независним државама доминантне муслиманске вероисповести и културе, а етнолингвистички турске, односно туркијске припадности. „Новонастала ситуација донела је двоструки изазов и двоструку прилику ’неоосманизму’: са једне стране, Турска је добила шансу да млађим рођачким нацијама предводнички понуди платформу окупљања на вредностима (пан)туркизма, исламизма и модернизма које њено поливалентно цивилизацијско биће обје-

.....

¹²⁰ Исто, 27.

дињује, док је, са друге стране, предстојало постављање односа са Русијом на нове основе, при чему је економски и, специфичније, енергетски интерес био у првом плану.”¹²¹ Мада је током хладноратовских деценија, и то искључиво уз сагласност врха совјетске власти, Турска имала минималне односе са кавкаским и средњоазијским народима, управо сагледавање новоотворених могућности било је узрок томе што су, још 1991. године, дипломатске посете председника Озала Совјетском Савезу за своје дестинације имале не само Москву већ и Азербејџан, Казахстан и друге туркофоне републике. А када је 8. децембра 1991. године наместо СССР-а формирана Заједница Независних Држава (ЗНД), Турска је била прва земља која је признала нове државе.

Идеје о „Турском свету од Јадрана до Кинеског зида” у коме се република Турска поима као центар, осовина и мост унутар Евроазије (то јест оних њених регија између Европе и Кине), а све захваљујући својој геополитичкој позадини као и историјској, верској и културној улози, тезе су које се јављају још код министра спољних послова Исмаила Џема (у влади Тансу Чилер). „За њега је Турска глобална држава која делује као узор са својом демократијом, секуларизмом, поштовањем људских права, и која треба да постане један од главних центара привлачења са својим историјским достигнућима, културним богатством, хуманизмом, осећајем за идентитет са свим савременим вредностима.”¹²²

Делујући на основи ове (ауто)перцепције, Турска је у првом постсовјетском периоду на простору Каспијског

¹²¹ Исто, 56.

¹²² Према Efeğil Ertan, “Rationality Question of Turkey’s Central Asia Policy”, *Bilgi*, 19, 2009/2, 76

подручја заступала остварење четири главна спољнополитичка циља који су, суштински, били идентични дефинисаним циљевима САД на истом простору:¹²³ а) доприношењу изградње државе (state-building) осамостаљених постсовјетских република, б) подржавању и помагању њихових економских и политичких реформи, в) помагању да се оне уклопе у међународну заједницу и г) развијању билатералних односа базираних на заједничким интересима и сувереној једнакости. У реалполитичкој пракси, радило се, међутим, о постепеном увлачењу новоформираних држава у сопствену интересну сферу са тенденцијама стратешке интеграције. То је прецизније дефинисала тадашња „енергетска политика Турске” са своја четири главна прокламована циља: а) развијања независности ових земаља на политичком пољу (мисли се на одвајање од совјетског политичко-институционалног наслеђа и преосталих веза), б) подстицања да ове земље постају чланови западних институција, в) изградње регионалне сарадње и г) оживљавања енергетског коридора између Истока и Запада.¹²⁴

Брзо се прилагођавајући новонасталим приликама, чак и упркос почетном помањкању неопходних инструмената те довољне количне средстава, нова турска спољна политика забележила је почетне успехе: успоставила је добре дипломатске и политичке односе са властима новонасталих држава и обезбедила себи вишеструко присуство у привреди, односно у тамошњим инвестицијама. Иницирала је и културну сарадњу: отворила је културне центре у свим туркофоним републикама и

¹²³ Bulent Aras, Colak Ishan, *American and Central Asian Relations*, Eurasian Studies no. 3, Ankara, 1996, 75.

¹²⁴ Исто, 76–77.

закључила споразуме о широким програмима стипендирања који су омогућавали студентима из ових земаља да похађају турске универзитете; основала је телевизијске станице са намером да прошири свој културни утицај на Кавказу и у Средњој Азији.

Као важан корак у институционализацији турске регионалне политике, у јануару 1992. године основана је ТИКА (Турска агенција за сарадњу и развој) као организација оспособљена за помоћ у развоју каспијских држава. Поља њеног деловања тицала су се економије, образовања, културе, уметности, историје, истраживања, језика, писма, етнографије, туризма, администрације, правосуђа, безбедности, комуникације, екологије, науке и технологије. Прави задатак „ове веома активне и издашно финансиране парapolитичке организације био је и учвршћивање турског присуства и утицаја у земљама за које је Анкара заинтересована, а посебно у оним већински муслиманским или са бројним муслиманским/турским мањинама на простору Евроазије”.¹²⁵ Оснивање ТИКА-е означило је да су међу турске спољнополитичке приоритете – уз Балкан, североисточни Медитеран и Блиски исток – укључена и пространства Каспијског подручја, како она која су некада била под Османлијама, тако и она која то никада нису била.

Између 1993. и 2005. године ТИКА је координисала 2506 пројеката, од тога 31,3% техничке помоћи дато је Казахстану, 10,9% Киргизији, 9,9% Азербејџану а 8,8% Туркменистану. Турска извозно-увозна банка омогућила је финансијску помоћ у висини од 1,1 милијарде долара за њене пројекте. Према извештајима ТИКА-е, 1327

¹²⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – ѿовраћак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010, 31.

турских фирми са капиталом од 1,5 милијарди долара деловале су у Азербејџану и то ван нафташког сектора. У 2001. години, ова земља је увозила турску робу у износу од 148 милиона, а извозила робу у износу од 67,3 милиона долара. У инвестицијама у Азербејџану Турска је заузела треће место, одмах иза савезничких САД и Велике Британије. У Казахстану, 72 турске фирме уложиле су око 1,5 милијарди долара, а четири турске банке тамо су отвориле своја представништва. У Киргизији је 13 турских грађевинских фирми реализовало пројекте вредне 330 милиона долара; у Туркменистану је 81% тамошњих ауто-путева реконструисано уз помоћ турских фирми којих у овој земљи има већ преко 200. Почетком века, од укупног обима трговине на Каспијском подручју, на турске фирме је отпадало око 3,5 милијарди долара, са тенденцијом даљег раста.

Почевши од времена посета Тургута Озала Казахстану и Азербејџану, приликом чега им је Турска предлагала учлањење у Организацију Исламске конференције и ЕКО (Организацију за економску кооперацију), Турска је институционализовала и јаке билатералне односе са свим земљама у регији. Са Казахстаном је закључен споразум који институционализује заједничке механизме за саветовање и билатералне парламентарне односе.¹²⁶ У циљу јачања билатералног и мултилатералног повезивања, 1992. године закључен је тзв. „Анкарски договор” који је предвиђао годишње одржавање „Турског самита” који је планиран да доноси политичке и економске декларације. Уз прокламовање 21. века као „турског века”, врх турске државе планирао је и предлагање оснивања „Тур-

.....
¹²⁶ Према: Mustafa Aydın, Erhan Çağrı, *Küresel Politika'da Orta Asya; Avrasya Üçlemesi I*, Nobel Publications, Ankara, 2005.

ског заједничког тржишта” и „Турске банке за развој и улагања”. Иако је Ислам Каримов, председник Узбекистана, одлучно одбацио покушаје формирања некаквих пан-турских супранационалних механизма зарад поступног политичког обједињавања, званичници других туркофоних држава на Каспијском подручју одлучили су, ипак, да искористе годишње самите са Турском за договарање нових путних и информационих пројеката, као и за даље развијање трговинске и економске сарадње, укључујући и конкретне заједничке пројекте у индустрији, пољопривреди, сектору услуга и енергетици. Дакле, иако идеје о „Унији турских држава” које је председник Сулејман Демирел лансирао 1994. године нису наишле на нимало топао дочек на поменутим самитима, Турска је успела да закључи око 300 билатералних споразума којима је створила правни оквир за сарадњу са земљама Каспијског подручја и, истовремено, помогла им да постају пуне чланице регионалних и међународних организација, као што су Савет Европе и Уједињене нације.

На пољу културне сарадње дошло је до значајног унапређења билатералних односа. Турска је са државама у регији још 1993. године закључила „Споразум о заједничком управљању турском културом и уметношћу” (ТУРКСОУ). Отворени су Турски културни центри у Алма Ати и Ашакабаду као седиштима промоције турске културе, језика и уметности. У Киргизији (у Манасу) и у Казахстану основани су међународни универзитети. Турска је обезбедила око 10.000 школарина годишње за студенте са Каспијског подручја, а Министарство спољних послова организовало је програме обуке за дипломате из земаља ове регије. „Верски утицај Турске на истоверне суните своди се на финансијску помоћ у из-

градњи џамија, школовање мула и спречавање утицаја шиитског Ирана и малољудних хетеродоксних редова који су задојени непријатељством према главним турским савезницима – САД и Израелу.”¹²⁷ Религиозне књиге се редовно шаљу тамошњим верским заједницама, а Турска је упутила и бројни верски персонал на рад у туркофоним земљама. Под турским патронатом су основани „Евроазијски исламски савет” и теолошки факултети у Азербејџану, Киргизији и Туркменистану. Но, и поред свега учињеног „укупни досадашњи резултати верског утицаја Турске у Каспијском подручју незнатни су и своде се на извешан утицај на рурално становништво на периферији држава ближим Турској. Утицај у већим градовима Средње Азије готово је никакав”.¹²⁸

Обећање од преко милијарде долара финансијске помоћи за прибављање војне опреме оружаним снагама нових туркофоних република 1994. године, почетна је тачка војне сарадње Турске и појединих држава Каспијског подручја. „Кичму” ове сарадње представљао је НАТО програм „Партнерство за мир”, чији је регионални центар за обуку основан у Анкари 1994. године. По овом основу, регионални војни персонал учествовао је у заједничким војним вежбама и добијао могућности да похађа турске војне академије. Антитерористичка обука, директна финансијска помоћ (само у периоду од 2002. до 2005. године Узбекистан је добио од Турске средства за опремање своје војске у висини од 3,3 милијарде долара) – све су то видови војне сарадње обухваћени програмом „Партнерство за мир” и реализовани под патро-

.....
¹²⁷ Александар Гајић, *Нова велика ира*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, 154.

¹²⁸ Исто.

натом САД. Казахстан и Турска су, тако, закључили споразум о сарадњи између њихових морнарица и ваздухопловних снага 2002. године који је укључивао и школовање казахских кадета у турским војним школама. Такође, Турска је почела да шаље своје трупе као мировне снаге на просторе у регији где су избијали међуетнички конфликти, као нпр. у случају Грузије. У дипломатско-политичком смислу, Турска се недвосмислено ставила на страну Азербејџана у конфликту са Јерменима око Нагорног Карабаха, али је била неуспешна у својим настојањима да помогне Бакуу с обзиром на то да су јерменске позиције чврсто подржали Русија и Иран.

Неуспех турске „спољнополитичке офанзиве”

Мада је Турска поприлично успешно успоставила блиске односе са већином држава у регији, укупни učinак био је неспорно тај да она, и поред свег труда и уложених средстава, током прве декаде након распада СС-СР-а није успела да реализује своје главне спољнополитичке циљеве на овом простору. Као прво – упркос упорним настојањима Анкаре – „Унија турског света” као супранационално економско-политички ентитет – није формирана. Централноазијске државе, ма колико им биле добродошле турска финансијска помоћ и обука кадрова, не само да су се дугорочно супротставиле свакој оваквој идеји већ су развиле приличну аверзију према турском усиљеном „патернализму”.¹²⁹ Чак ни у питању економије (мимо директних инвестиција), централноа-

¹²⁹ Stephen Larrabee, Ian Lesse, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Rand Corporation 2003, 99–126.

зијске државе нису никада озбиљно гледале на турски политички систем као „узорни модел” који треба безусловно прихватити. Супротно турском виђењу, све ове државе су пре тежиле увођењу кинеског и јужнокорејског модела, прилагођеног локалним специфичностима.

Првих година по распаду Совјетског Савеза, Запад (пре свих САД и ЕУ) форсирао је „турски модел” као прихватљиву алтернативу исламистичком режиму у Ирану на овом простору, пренебрегавајући да Турска не може бити заиста модел за опонашање будући да, у поређењу са Турском, у земљама Каспијског подручја постоје различити друштвени и политички обрасци. „Турски модел” – са све усвојеним западним формама што потенцирају парламентарну демократију, секуларизам или форсирају примат тржишне привреде – наишао је на веома мало ентузијазма и међу владајућим структурама на Каспијском подручју (махом пониклим у оквиру совјетске номенклатуре) што су ионако имале мало интересовања за вишепартијско и тржишно такмичење, али и међу становништвом чији је идентитет више окренут фамилијарним и племенским хијарархијским ауторитетима него индивидуалистичким обрасцима живљења. Зато су режими на овом подручју већ након неколико година од стицања независности почели да се окрећу ка сопственим историјским узорима предмодерног самовлашћа. Поред тога, нарастајућа претња група радикалних исламиста приморала их је да, суочени са превратничким акцијама, прибегну репресивним политичким мерама у унутрашњој политици, а не либералистичком минимизирању улога државе.

Турска, иако има неупоредиво развијенији, комплекснији и модернији политички и економски систем

од земаља Каспијског подручја, такође има мноштво слабости и проблема у вези с приватизацијом, функционисањем сопственог парламентаризма, владавином односно кршењем људских права, а посебно остваривањем права мањина. Турска је, напротив, сопствене мане упорно минимизирала и у комуникацији са туркофоним народима на Каспијском подручју указивала само на њихове слабости и недостатке. Штавише, званичници из Турске показали су крајње непознавање социополитичке реалности туркофоних земаља овог простора и недостатак жеље да у њу проникну. Унутрашње недаће Турске – курдска герила, исламистички изазови, економски диспаритети – не само да су ограничиле маневарски простор и средства за деловање на туркофоном истоку, већ су створиле и релативно неповољну слику у очима становништва ових држава које се дубоко замислило: да ли уопште вреди усвајати „турски модел”, очигледно спорне успешности, и отворати му широм своје слабашне економије? Најкобније је било то што су турски званичници истрајавали у свом „душебрижничком патернализму” према овим земљама. Уживљавајући се у улогу „старијег брата” који све зна најбоље – додатно су одбили од себе номенклатуре и народе Каспијског подручја који, тек што су изашли из вековне руске патронаже, нису били вољни да један облик доминације замене другим, па макар то био и неко етнолингвистички ближи и наводно „братскији”, а, у ствари, слабији и мање утицајан.¹³⁰

.....
¹³⁰ Детаљније у: Nasuh Uslu, “The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3&4, Fall&Winter 2003, 164-187.

Поврх свега тога, на неуспех турских планова утицали су и туђе спољнополитичке стратегије и деловања; пре свих они из Русије који се поново јављају од 1994. године, али и они савезнички – у виду деловања САД (нарочито после 1997. године) са којим не да није било добре синхронизације већ ни много тактичких дисонанци и раскорака. Коначно, руски утицај у регији се показао дубљим и јачим него што је Турска била у стању да предвиди. Русија је од претходне државе наследила читаву палету економских, политичких, културних и геостратешких предности на овим просторима које је вешто знала да користи. Многи од новонасталих постсојетских режима били су врло слаби, осетљиви на притиске. Посеђовали су бројну руску мањину која је вековима живела заједно са туркофоним народима и њиховим елитама. Ова елита је била културно „русификована” или, барем, окренутија Русији у цивилизацијском смислу. Примерице, на годишњим „Турским самитима” велика већина државних званичника из региона и међусобно и са представницима Турске комуницира на руском језику. Помажући им у борби са међународним тероризмом или при међусобним територијалним и ресурсним споровима, Русија се лако наметнула као кључни посредник између често међусобно завађених каспијских држава. Како су економије целог подручја структурно остале окренуте руској економији – јер су такве и биле изграђене у царској и совјетској ери, и то нарочито у транспортном и енергетском сектору – Русији није било тешко да их контролише и, фазно, делимично реинтегрише у сопствени привредно-економски „велики простор”. На тај начин су практично сви цевоводи за транспорт енергената који су били усмерени

према Русији све време и остали под посредном или непосредном контролом Москве.

На пољу енергетике Турска је деловала у правцу стратегије коју су диктирале САД. Ова стратегија се огледала у залагању за стварање енергетског коридора исток–запад, односно за изградњу нове мреже ценовода која би, заобишавши Русију и њене утицаје, износила енергенте са простора земаља које су богате њима на западна тржишта. Но, иако је један од таквих важних енергетских коридора, онај Баку–Тбилиси–Чејхан, од 2005. године, након деценијске перипетије, пуштен у погон, Турска није успела да постане право регионално чвориште које задовољава потребе трећих страна за енергентима. Напротив, Турска је још више постала потрошачка земља енергената чија је потражња за гасом, у недостатку алтернативних, „одрживих пројеката” – била приморана да се окрене Русији.

С друге стране, чак и што се тиче економског улагања, Турска није успела да задовољи потребе земаља Каспијског подручја на пољу трговине, финансија и директних инвестиција у производне делатности. Билатерални трговачки односи, односно њихов однос између Турске и сваке од ових земаља, нису успели да досегну очекивани ниво. Обим трговинске размене Турске са Узбекистаном, Киргизијом и Туркменистаном је на средњем нивоу бележио мали суфицит (у просеку, 30–40 милиона долара годишње), док са Казахстаном и Таџикистаном Турска чак има спољнотрговински дефицит. Само са Азербејџаном обим трговине и њен суфицит био је нешто већи, али је и он, након прве деценије сарадње, у постепеном опадању. Наиме, удео увоза Турске у Азербејџану досегао је, средином деведесетих, износ

од 20,4%, а потом се рапидно смањило: прво на 13,8% (1999) и затим свега на 6% од укупног промета на овом тржишту (2000). „Од 1327 турских фирми које су деловале у Азербејџану у првим годинама од осамостаљења, почетак новог столећа дочекало је око 600. На највећем средњоазијском тржишту, оном у Казахстану, главни трговински партнери су били и остали Русија, Кина, Немачка, Украјина, чак и Швајцарска и Уједињени Арапски Емирати, али не и Турска.”¹³¹

Поводом сарадње на пољу културе, облици културног приближавања и стапања између „туркијских држава” по (од стране Анкаре прокламованој) крилатици „један народ – две државне политике” као основи за културно уједињење – није се десило. Туркофоне државе су, градећи своју нацију (nation building) уз изградњу државе (state building) и њених институција, прибегле оживљавању својих специфичности – локалних обичаја и наслеђа – које црпе из културно-историјских наслага и на њиховим основама сачуваних друштвених структура. Док је Турска тежила ка обједињавању на слабашним или чак измишљеним, имагинарним заједничким културним садржајима – ове су државе тежиле ка самоубличавању на постојећим специфичностима, на инсистирању на разликама. Потпуно је природно да су ова два супротна приступа врло брзо морала доћи у колизију која је зауставила сваки даљи напредак на овом пољу.

Слично је било и на пољу образовања. Мноштво студената из каспијских земаља дошло је у Турску. Но, Турска није добро припремила ни адекватне финансијске нити психолошке и моралне погодности да придо-

.....
¹³¹ Efegil Ertan, “Rationality Question of Turkey’s Central Asia Policy”, *Bilgi*, 19, 2009/2, 83.

шлице које школује квалитетно оспособи и културно интегрише. Зато су се ови, по окончању школовања, махом враћали кући, у завичај, разочарани у „братску Турску”. При томе Турска није водила рачуна о унутрашњим потребама каспијских држава за стручним кадровима, већ је то чинила по сопственом нахођењу и по ко зна каквим проценама. На пример: Киргизији нису били потребни лекари јер их је и сама довољно школовала, већ правници, рачуновође и дипломате, а Турска је упорно нудила стипендије управо студентима медицине. Често су и међудржавни односи на највишем нивоу утицали на образовну сарадњу. Тако је, када су се односи Турске и Узбекистана средином деведесетих година погоршали, режим Ислама Каримова „повукао” своје стипендисте из Турске и затворио све турске школе и културне центре у овој земљи.

Турски неуспех у области војне сарадње је у првом реду изазван утицајима већих и јачих сила на простору Каспијског подручја. То су биле Русија, уз коришћење својих већ поменутих „компаративних предности”, и, након отпочињања „рата против тероризма” 2001. године, саме САД. У поређењу са њиховим војним присуством и ширином дејстава, сарадња коју је у регији нудила Турска – била је безначајна и без много смисла. У способностима у мировним мисијама, а поготово у асистирању каспијским државама у борби са међународним тероризмом, Турска се показала неактивном и прилично неефикасном, што је све негативно утицало на њихове међусобне односе.

„Турско-исламска синтеза” Ердогановог АКП-а, у својој спољнополитичкој сфери уобличена као „неоосманизам”, дакле, представља један целовит, реалистичан и дугорочан национални програм стварања турске интересне сфере. Ова доктрина је мултидимензионална, и, за разлику од својих претеча, више узима у обзир и туђе интересе и јачину утицаја да би наспрам њих прилагодила своје тежње.

Док је деведесетих година 20. века приступ турских твораца спољне политике био максималистички, членици АКП-а били су свесни да Каспијско подручје (а нарочито Средња Азија, са оне стране Каспијског мора) не спада у највеће приоритете, те да је неопходно приступати му одмерено, разумети тамошње односе снага и интересе, тј. прихватити чињеницу активног присуства Русије на овом простору као природну последицу њеног стратешког утицаја на просторима који су некада припадали једној држави. При томе, заговорницима „неоосманизма” било је важно успостављање добрих односа и са самом Русијом као важном силом и потенцијалним партнером у читавом низу области. „Неупоредиво им је било важније да успоставе што садржајнију сарадњу са Русијом, а претерано показивање туторског занимања за Средњу Азију могло је само успоравати овај процес. Неоосманизам је и ту показао своје прагматично лице. Истовремено, с обзиром на то да, за разлику од удаљеније Централне Азије, Кавказ и Закавказје представљају један од регионалних приоритета политике засноване на премисама неоосманистичке ’стратегијске дубине’, тешња сарадња са Русијом неопходна је и ради стварања услова за делотворније ангажовање Анкаре у

тим крајње компликованим областима.”¹³³ Мирећи прагматизам и доктринарност у колоплету међусобних интереса, Турска је у новом миленијуму ушла у партнерске односе са Русијом, узевши у обзир геоекономске комплементарности у неким битним областима сарадње (нпр. изградња „Плавог тока” преко кога Турска увози преко потребни гас из Русије). На другим пољима, тамо где су им интереси били и остали различити (као што је случај на Кавказу), супротстављеност је остала, али модификована, ублажена или стављена у дискретнији план због тежњи да се не покваре оне сфере сарадње које су обострано корисне, па и нужне.

Као камен темељац „неоосманске” спољне политике према муслиманским земљама Каспијског подручја остала је етнолингвистичка и религијска блискост која се види као полазиште на коме треба градити стратешке видове сарадње. Самоопажање Турске као „централне земље” око које гравитирају регије на истоку и западу Евроазије само је појачано компонентама „историјске” и „географске” „дубине” које, заједно, творе „стратешку дубину” у Давутоглуовој спољнополитичкој визији. Управо је Османско царство, чији је савремена Турска баштиник, та велика „историјска” и „географска” „дубина” на чијем се наслеђу, као „подесном материјалу”, може уобличити нова „сфера утицаја” са својим интегративним епицентром настанка нове регионалне и глобалне моћи. Спољна политика се, у оквиру овог виђења, с једне стране десекуларизује, а с друге постаје још више проактивна и прагматична, извлачећи се испод „призме безбедности”, односно колективних војно-безбедносних

.....
¹³³ Исто, 57.

аранжмана. У пракси, то значи и да је ова спољна политика и самосталнија и еластичнија од претходних. Напуштајући крути однос „тutorства” према блиским земљама као контрапродуктиван, она покушава да боље сагледа интересе других страна, али и да развије нове, алтернативне приступе који раније нису били могући ни на билатералном ни на мултилатералном нивоу.

Генерално узевши, „неоосманистичка” спољна политика Турске прати линију спољних политика ранијих влада и њихове прокламоване главне циљеве: а) пуно чланство Турске у ЕУ и б) унапређење безбедности, благостања и сарадње са суседима у околним регијама кроз развијање стратешких односа на билатералној и мултилатералној бази, што укључује и тежње ка регионалним интеграцијам на пољу економије, политике, друштва, енергетике и културе.¹³⁴ Оно што политика „стратешке дубине” уноси као новину је што те односе дефинише доктринарно – прокламујући турски „централни идентитет” као истовременог баштиника секуларне Турске и „туркизма”, те османског наслеђа. Она се, уз све то, држи и методолошких принципа (визионарски приступ догађајима, а не ставови подстакнути кризама; заснивање турске спољне политике ка конзистентним и систематским оквирима који узимају у обзир цео свет; усвајање новог дискурса и дипломатског стила који фаворизује цивилну и економску моћ, односно „меку моћ” у односу на ону „тврду”), као и пет операционалних принципа (баланс између безбедности и демократије, „нулти проблеми” са суседима, проактивна и превентивна ми-

¹³⁴ Efgil Ertan, “Turkish AKParty’s Central Asia and Caucasuss policies: Critiques and Suggestions”, *Caucasian Review of International Affairs*, Caucasias Vol. 2 (3) – Summer 2008, 168.

ровна дипломатија, мултидимензионална спољна политика и ритмичка, односно периодична дипломатија).

Управо из перспективе конзистенције и систематичности, Давутоглу је истицао како нпр. турска визија за Блиски исток није у супротности приступима у Централној Азији или на Балкану, као што ни приступ Африци није различит од њеног приступа Азији.¹³⁵ Но, у овој систематичности и кохеренцији постоје нивои приоритета, односно – географски дефинисани „регионални простори утицаја” као залеђа (hinterland) што концентрично окружују турско копно: „блиски простор окружења” (где је, уз Балкан, смештен и Кавказ), „блиски морски простор” (црноморски басен и Каспијско море) и „блиски континентални простор” (који се односи на Средњу Азију). Каспијско подручје, иако се доживљава као кључни полигон Евроазије, на тај начин бива подељено на три зоне различитог значаја, од којих је онај на Кавказу (односно веза Турске са Азербејџаном) одређен као стратешки приоритет, пре свега из разлога снабдевања енергентима и омогућавања безбедности дотока енергената на светска тржишта.

И поред степеновања на три нивоа / три географска круга које Турска перципира у свом окружењу а која одељују огромна пространства Каспијског подручја, дефинисани спољнополитички циљеви Турске су – премда са тежиштем на Азербејџану – јединствени: а) развијање билатералне и мултилатералне сарање на пољу енергетике, економије, трговине, културе, друштва и полити-

.....
¹³⁵ Address by H. E. Foreign Minister of Republic of Turkey Ahmet Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy*, SETA Foundation's Washington D.C. Branch, December 8, 2009, Grand Ballroom, Mayflower Hotel, Washington D.C.

ке, б) помагање решавању „замрзнутих” регионалних конфликта, в) заузимање позиције Турске као важног енергетског терминала, г) омогућавање помоћи државама у регији у процесима изградње нације и изградње државе, д) помагање овим државама да развију или одрже блиске односе са другим државама.¹³⁶

Турска спољна политика од доласка АКП-а на власт истрајава, са еластичним тактичким прилагођавањима, на „освежавању односа” на свим пољима који су успостављени крајем прошлог века, од економије до културе. При томе, Турска ово сматра својом историјском обавезом која је базирана на „приступу братства” услед заједничког језика, заједничке вере и заједничког порекла. У свим овим делатностима важну, чак и појачану улогу него раније, има ТИКА. Обим финансијских средстава које она пласира, од доласка АКП-а на власт па током наредне деценије, знатно је повећан (већ 2003. износ пројекта које је ова организација финансирала био је 98 милиона долара). Удео средстава које ТИКА улаже, ипак, не прати доктринарну „тростепеност приоритета” на географским датостима: чак 47% помоћи иде на Казахстан, 13% на Азербејџан, 9,4% на Туркменистан а 30,6% на све остале суседе.

На мултилатералном нивоу, поред приоритетне сарадње у енергетици, Турска се конзистентно залаже и за: а) успостављање секретаријата за председничке самите „туркијских” република, б) оснивање институције налик арапском ОПЕК-у, односно регионалној органи-

¹³⁶ Ministry of Foreign Affairs, Turkey, *Synopsis of the Turkish Foreign Policy*, www.mfa.gov.tr. Такође у: Efegil Ertan, “Turkish AK Party’s Central Asia and Caucasuss policies: Critiques and Suggestions”, *Caucasian Review of International Affairs*, Caucasias Vol. 2 (3) – Summer 2008, 169.

зацији снабдевача гасом, в) увођење јединственог алфабета у целој регији заснованог на латиничном писму, г) отварање заједничких ТВ станица, д) оснивање „Академије наука турског света” и „Музеја науке турског света”, ђ) развој издаваштва са потенцирањем књига о заједничкој историји, литератури, култури и религији туркофоних народа. Поред тога, Турска користи своје чланство у постојећим регионалним организацијама да повећа свој утицај, попут ЕКО ЦЦИ-а, као и „Конференције за интеракцију и изградњу мера сигурности” (ЦИЦА) где је од 2010. до 2012. године Турска од Казахстана презела улогу председавајућег.

Билатерални односи су, такође, усмерени на формирање заједничких тела и органа. Турска је у том правцу учинила озбиљне напоре да се оснује „Турско-казахстански трговински савет”, затим турско-азербејџанска „Мешовита економска комисија”, као и „Међувладина економска комисија” Турске и Туркменистана. Председник Гул и премијер Ердоган редовно посећују Азербејџан, Казахстан и Туркменистан. Они Азербејџану нуде статус „најповлашћеније нације” у трговини; Казахстану – да своју нафту транспортује цевоводом Баку–Чејхан (преносећи је танкерима преко Каспијског мора до Бакуа); Туркменистану предлажу потписивања читавог сета споразума о економској, научној, културној и спортској сарадњи. У односима Турске и Узбекистана доминирају теме заједничке безбедности, о којој су од 1995. до 2008. одржана три састанка, а споразуми о допремању савремене технологије у ову земљу одвијали су се преко активности ТИКА-е.

Наиме, догађаји од 11. септембра значајно су утицали на промену политичког контекста у Средњој Азији.

Са размештањем америчких трупа у регији и отпочињањем „рата против тероризма” у Авганистану, Турској су биле отворене нове шансе које је тада нова власт АКП-а покушала да искористи. Турска је не само послала свој војни контингент у Авганистан већ је и показала жељу да од Британаца преузме улогу главног помоћника САД на овом простору. Поред тога, Турска је до 2005. године пружала помоћ у опреми и обуци узбекистанској војсци у рату против терориста, зарад чега су биле превладане дотадашње међусобне тензије. Слично је било и са Казахстаном где је војна сарадња формулисана споразумом из марта 2002. године који се тичао односа између морнарица ове две земље, као и размене питомаца војних академија. У мањем обиму, војна сарадња у „рату са терористима” успостављена је и са Туркменистаном и Киргизијом, где је 2010. године, за време тзв. „априлских побуна”, основан „Кризни центар” у турској амбасади у Бишкеку.

За разлику од Средње Азије на коју су турски утицаји ограничени структуралним чиниоцима, „неоосмански” спољнополитички концепт успео је да у извесној мери оствари утицај на Кавказу, пре свега у Азербејџану и Грузији. „На Кавказу, турски стратешки интерес представља одржавање мира на својој граници са Грузијом и Јерменијом. Растерећеност кавкаске границе омогућава концентрацију расположивих снага на неуралгичне просторе које насељавају Курди и помаже бољем обезбеђењу ирачке и иранске границе, иза којих такође живе Курди. Сукоби са Курдима перманентно исцрпљују буџет и турску државу, која није спремна да се озбиљније укључи у кавкаска дешавања све док опасност од курдске гериле не буде смањена. Осим у дипломатским залагањима

ма и снабдевању војном опремом којим помаже Азербејџан и Грузију, Турска није у могућности да се супротстави руско-иранској коалицији која успешно спречава њен значајнији економски и политички продор на Кавказ.”¹³⁷ Сарадња је нарочито уочљива у сфери војних односа, где турска активно учествује у тренингу азербејџанских официра и помаже модернизацији њихове војске и технике по НАТО стандардима, али и у дипломатској подршци Бакуу у спору око Нагорног Карабаха (иако Азербејџан не подржава Турску у питању Кипра), те по споразумима о транспорту нафте рутом Баку–Тбилиси–Чејхан, као и гаса који Баку такође има за извоз. И са Грузијом, још од 1997. године, постоје споразуми о војној сарадњи и помоћи. У новом миленијуму, они су били усмерени пре свега ка реконструкцији војне базе Вазани, затим на изградњу војних база на локацијама Кодори и Гори, као и на обуку грузијских војних кадрова у Турској. Доласком Шакашвилија на власт у Тбилисију, војна сарадња је не само интензивирана већ су, преко Турске, и друге западне силе постале присутније са својим активностима на Кавказу.

Турско-јерменски односи више од деценије били су блокирани поводом питања подручја Нагорног Карабаха, где су се Јермени отцепили од Азербејџана иза кога је, са својом подршком, стајала Турска. Због тога је Турска затворила границе према Јерменији и прекинула дипломатске односе са овим суседом. Нова турска спољна политика и њен више „реалистички” приступ отворили су и простор за поступну нормализацију односа са Јерменијом, „уз одржавање најближих, специјалних од-
.....

¹³⁷ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 157.

носа са Азербејџаном. Ово се показало као изузетно сложен, готово немогућ задатак за политику свођења проблема у односима са свим суседима на нулу”.¹³⁸ Уз америчко посредовање, учињен је напредак у турско-јерменском спору: донета је „мапа пута” „одмрзавања” и нормализације односа, али је то изиритирало и делимично отуђило Баку који инсистира на томе да без претходног решавања проблема (како га они зову) „окупације” Карабаха нормализација није могућа, па су ове турске активности протумачили као изневеравање савезништва. Последично, све то је значајно утицало на наведено приближавање Бакуа Русији, што је протумачено као азербејџанско демонстративно окретање леђа Анкари и заједничким плановима о транспорту енергената, односно – као упозорење да ће се то дефинитивно десити ако Турска, мимо виталних интереса свог савезника, настави процесе нормализације односа са Јерменијом.

Биланс „неоосманизма” на Каспијском подручју

Као доследни настављач постхладноратовске турске спољне политике према Каспијском подручју, АКП-ов „неоосманизам” несумњиво показује виши степен доктринарне уобличености те методолошке и операционе одређености, али и еластичности која се огледа и у прагматичном прилагођавању уоченим фактима на терену, али и у „степеновању” пројекција сфере утицаја на овом подручју. Но, коначни спољнополитички циљеви, и поред „прихватања реалности” и делимичног покушаја

¹³⁸ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – њоврашак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010, 71.

поимања појединачних интереса тамошњих држава те спољних, великих сила – нису промењени.

Давутоглуова „неоосманска” спољна политика опазила је читав низ грешака својих претходника – али је само неке уклонила, а неке наставила да понавља. Уочивши нерационалност и лоше планирање, Турска је прибегла прилагођенијој политици која узима у обзир интересе и присуство других великих сила, пре свих Русије и САД. Турско спољнополитичко руководство је, поред тога, увидело и да, вођено осећањима и идеолошким конструкцијама, није довољно узимало у обзир интересе земаља у регији, као и да је потцењивало њихове лидере, будући да потичу са махом неразвијених подручја, као неискусне у светској политици. Но, идеолошку индоктринацију и аутоперцепцију сопствене моћи тешко је потиснути, тако да турски креатори спољне политике још увек не могу да се ослободе ставова попут оног како земље у региону жуде за турским лидерством и покровитељским инструкцијама.

Турска је, поврх свега, често базирала своју политику према овој регији на непоузданим информацијама помешаним са генерализацијама и предрасудама. Она није узимала у обзир да земље овог простора имају своје географије, своје спољнополитичке стратегије и специфичне друштвене структуре. Иако делом исправља ове погрешке, Турска још увек није у потребној мери у стању да на основу релативно поузданих података успешно дефинише ситуацију пре него што формулише спољну политику и њене циљеве, односно – да релативно тачно одреди све потребе, тешкоће, карактеристике и капацитете, како своје тако и држава у региону, а нарочито оних удаљенијих, средњоазијских, пре него што покуша да

оствари жељене циљеве кроз разноврсне активности. Иако је у перцепцији регије учињено степеновање, и даље је веома присутно концепцијско размимоилажење које се, неретко, двоуми између потенцирања билатералних односа са појединим државама и збирног приступа целој регији. Грешке су чињене и у конкретним односима, где је до посебно лошег исхода довео уопштен и поједностављен став како је у овим земљама најважније успоставити добре односе само са њиховим највишим државним званичницима, нарочито на председничком нивоу, те да је то довољно за јачање утицаја. На тај начин су пренебрегавани како институционални односи тако и односи према сложеним групама и слојевима унутар друштава земаља на Каспијском подручју. Давутоглуова дипломатија је овај приступ почела да мења кроз потенцирање ресорне сарадње између министарстава, уз паралелну комуникацију и на највишем, председничком нивоу, али и на нижим нивоима власти. Но, проблем прилагођавања турске политике приспелим повратним информацијама које се тичу интереса и планова појединих земаља на подручју је остао, чему су доктринарни ставови највећа сметња.

Ипак, два кључне ствари које онемогућавају успешност „неоосманске” спољне политике према овој регији (и то, пре свега, „са оне стране” Каспијског мора) – јесу то што су друге велике силе јаче и при томе имају израженији, знатно реалнији приступ, односно знатно боље познају прилике у свакој од појединих земаља на подручју. У овоме се нарочито истиче Русија која врло вешто користи готово све своје „компаративне предности” на постсовјетском простору. Разлика између руског „евроазијског” и турског „неоосманског” приступа је

суштинска: Русија оперише са стварним стањем и постојећим везама те интересима при чему поседује читав низ предности, а Турска – „историјским” и „културним” „дубинама” као деловима „стратешке дубине” које прати недовољно јак стварни актуелни утицај, с обзиром на турске капацитете и потребе земаља подручја. Често, турски приступ је и „измаштан” и утемељен не на интересном поклапању – већ идеологији. Због свега тога, несразмера између „неоосманског” утицаја на Каспијском подручју, односно између његових жеља и могућности, тешко може да се доведе до равнотеже. „Неоосмански” утицај је, стога, или симболичан или неадекватан, или представља тек карику у ланцу америчких интереса у регији што такође не јачају, већ – или стагнирају, или постепено слабе.

КОЛИКО СУ СЛИЧНИ А КОЛИКО РАЗЛИЧИТИ КОНФЛИКТИ ОКО НАГОРНОГ КАРАБАХА И КОСОВА?

Савремена наука о међународним односима под „замрзнутим конфликтима” подразумева оне ситуације у којима, након окончања ратних сукоба, или није постигнут задовољавајући мировни споразум или су сукобљене стране остале на сопственим политичким позицијама дијаметрално различито тумачећи правне акте који су допринели престанку борби и успостављању примирја.¹³⁹ Због тога, не само да рат није формално завршен – већ оружани сукоб може лако поново да плане, што ствара једну свеукупну климу несигурности у регионима где су се одвијали овакви конфликти. Термин „замрзнути конфликт” у стручној употреби први пут је коришћен за описивање међуетничких сукоба на постсовјетском простору (сукоби око Јужне Осетије и Абхазије у Грузији, Нагорног Карабаха у Азербејџану, Придњестровља у Молдавији, касније и руске анексије Крима и одвајања Луганска и Доњецка из састава Украјине), што се наставило до данашњих дана, уз преносење овог термина и концепта његовог тумачења и на друге спорне просторе у Азији (нпр. сукоба око Кашмира, односа између две Кореје, Кине и Тајвана итд.) и Ев-

.....
¹³⁹ <https://standard.rs/2020/10/13/sta-je-u-stvari-zamrznuti-konflikt/> – приступљено 10. 11. 2020.

ропи (подела Кипра на грчки и турски део, сецесија Косова и Метохије из састава Србије).¹⁴⁰

Да „замрзнути конфликти” лако могу да се „одмрзну” показује ситуација у Нагорном Карабаху, налик претходној оружаном ескалацији која се одиграла 1. априла 2016. године.¹⁴¹ Војни сукоб је започет у јутро 27. септембра 2020. године изненадним копненим нападом азербејџанских оклопних формација потпомогнутим артиљеријом и дроновима. То је натерало јерменске трупе у повлачење дуж положаја на југоистоку и северу границе раздвајања сукобљених страна. После наношења значајних губитака азербејџанским оклопним снагама и делимичне стабилизације фронта, Јермени су (и у матичној држави и у самом Карабаху, тј. „републици Арцах”) прогласили општу мобилизацију и увели војну управу. Азербејџанске снаге су наставиле са нападима, пре свега оним из ваздуха, уз помоћ дрона, којима су успеле да онеспособе значајан број јерменске противваздушне одбране и у прва три дана сукоба остваре извесне територијалне добитке (на јужном сектору бојишта). Након тога, сукоб се претворио у размену ватре између запоседнутих позиција. Четвртог дана је уследио контранапад јерменских трупа. Он је, упркос тешким губицима које су јерменској техници нанели противнички дрона, довео до поновног заузећа дела стратешки важних позиција за снаге „Арцах”.¹⁴² Након седмог дана

.....
¹⁴⁰ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/sep/22/frozen-conflict-spreads-across-globe> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁴¹ Александар Гајић, „Геополитички оквир нове кризе у Нагорном Карабаху”, *Култура ђописа*, Нови Сад, 2016, 21–33.

¹⁴² <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/> – приступљено 10. 11. 2020.

од „одмрзавања” конфликта и друге, једнако неуспешне азербејџанске офанзиве са циљем заузећа значајнијих простора које држе Јермени на северу Карабаха, конфликт се на овом простору мање-више претворио у серију наизменичног бомбардовања противничке инфраструктуре уз грчевиту одбрану запоседнутих положаја. На јужном, мање брдовитом делу фронта, Азери су наставили напад, направили територијални продор а онда су, након озбиљних губитака и оборених дронова, стали са офанзивом. Уследило је прво примирје постигнуто напорима дела међународне заједнице. Оно је прекинуто 19. октобра када су Азери на јужном делу фронта наставили продор и заузели места Цабраил и Фузули, као и оближњу брану и мост. Сукоби су се, потом, пренели на север ка коридору Лачин који спаја Нагорно Карабах са својом матичном државом, Јерменијом. Овде су јерменске трупе у снажној контраофанзиви одбациле нападача од овог виталног коридора и започеле своје нападе и на другим правцима, пре свега на југоистоку. Затим је наступило друго, краткотрајно примирје (26. октобра), након чега су азербејџанске трупе наставиле продор у правцу Шуше. До краја месеца оне су дошле на око 5 км до овог града. Шуша, други по величини град у Карабаху, 8 новембра нашла се у окружењу. Дан касније, 9. новембра, пала је у руке Азера. Губитком Шуше јерменска страна се нашла у тешкој ситуацији, тако да је прихваћен предлог Москве да посредује у преговорима о обустављању ратних дејстава. Примирје је закључено 10. новембра, чиме је конфликт окончан признавањем затеченог стања на ратишту уз размештање руских мировњака дуж новоуспостављене линије разграничења.

Општа ситуација везана за Нагорно Карабах, узроци овог међуетничког конфликта са тенденцијом да се из стања „замрзнутости” лако претвори у „одмрзнути”, дуготрајни рат за територије, отвара низ питања о бојазни колико је овај до јуче „замрзнути конфликт” сличан спору који постоји у вези с Косовом и Метохијом и перспективама његовог решавања.

Карабах и Косово и Метохија – историјат спорења и сукоба

Конфликт везан за Нагорно Карабах представља један од савремених израза историјских и геополитичких ривалстава на Кавказу и Закавказју као прегради, граничном подручју евроазијског Хартланда и блискоисточног дела Римланда. „Закавказје је простор где су се вековима сукобљавали интереси великих сила, а међу њима вођене сложене геополитичке игре и исцрпљујући ратови. У старом веку то су били Римска империја и Староперсијско царство (држава Ахаменида), у средњем веку – Византија и Новоперсијско царство (држава Сасанида), Селџучка империја и Арабљански калифат; у новом веку – Турска и Персија (држава Сафавида), а од 18. века и Руско царство... Данас се тамо сударају интереси велесила – пре свега Руске Федерације и САД, а од прворазредних чинилаца из ширег региона – Турске и Ирана.”¹⁴³ Из ових разлога аутохтоне државне творевине, међу којима су оне јерменске најприсутније већ три и по миленијума, ретко су успевале да очувају

¹⁴³ Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010, 47.

своју самосталност, изузев у случајевима равнотеже снага између великих сила присутних на овим просторима.

Ситуација се врло мало изменила досељавањем турских огуских племена (предака данашњих Азера) у 11. веку на просторе Закавказја, који ће етнички бити ближи Турцима, али својом културом (шиитска верзија ислама) Персији, тако да ће се и преко њихових леђа „преламати” сукоби и померање граница између Османског и Сафавидског царства. Јермени ће више пута диктати ослободилачке устанке (најпознатије под вођством Давида Бека почетком 18. века), и тек је почетком 19. века, експанзијом Руског царства на овом подручју, цео простор пацификован и интегрисан у релативно стабилан државни поредак. Карабах је од 1846. године припојен провинцији Баку у којој је остао до краја Руског царства, упркос повременим међуетничким конфликтима који се јављају између Азера и Јермена са њиховим националним буђењем почетком 20. века. За време Првог светског рата, Турци су (уз подршку Курда и Азера) извршили геноцид над јерменским становништвом широм Мале Азије. Због тога је јерменска популација у Карабаху („Арцаху”) остала физички изолована од других јерменских простора. Током Октобарске револуције ови простори су доживели више окупација (турску, савезничку) и, напослетку, целим простором овладали су бољшевици и на њему основали више совјетских федералних јединица. Тада је Карабах, настањен са 94% Јермена, био додељен Азербејџанској Совјетској Републици.

За време трајања совјетске ере овај сиромашни регион почео је да се постепено развија, посебно индустрија и услужна делатност. Ипак, испод површине сношљивог суживота, стварност међуетничких односа имала је и своје

наличје. Оно је почело да се обзнањује у годинама уочи распада СССР-а, када је Нагорно Карабах, као покрајина са тада три четвртине јерменског становништва, захтевао од Кремља да одобри његово одвајање од Азербејџана (20. фебруара 1988) и припајање Јерменији. То је представљало отворено обзнањење међуетничких спорова у „првој земљи социјализма” и довело до масовног насиља у Азербејџану (масакри у Сумгаиту и Бакуу) над Јерменима. Када Кремљ није изашао у сусрет овим захтевима (већ је формирао специјалну комисију за Карабах да реши етничке спорове), депутати у Нагорном Карабаху су, уочи распада СССР-а, прогласили независност у односу на Баку.

Етничко насиље прерасло је у оружане сукобе већ током јесени 1989. године када су јерменске наоружане групе кренуле у нападе на азерске енклаве у Карабаху (околина Шуше), док је федерална армија, која је до тада била фактор раздвајања и пацификације, остала по страни. Затим су Азери спровели тоталну блокаду свих саобраћајних путева ка отцепљеној покрајини и формирали своју добровољачку милицију са намером да парира јерменској герили која је кренула да пробија територијални коридор између Карабаха и Јерменије. Од почетка 1990, борбе су прерасле у наизменично гранатирање дуж азербејџанско-јерменске границе. Након неуспелог августовског пуча у Москви, 28. августа 1991, Азербејџан је прогласио независност у односу на Совјетски Савез, док је Савет депутата Нагорног Карабаха 2. септембра прогласио своју независност у односу на Азербејџан. Јерменске трупе заузеле су азерске енклаве у околини Шуше.

До краја године, совјетске трупе су се потпуно повукле са простора Закавказја, што је створило предуслове за најширу ратну ескалацију. Јерменске снаге су у

новим сукобима нанеле низ пораза азербејџанској страни, тако да је председника Азербејџана Муталибова јавност принудила да поднесе оставку. На његово место дошао је Абдулфаз Елчибеј, лидер националистичког покрета, који је додатно интензивирао рат. Порази су се, међутим, настављали: после пада града Шуше, азерског упоришта у Карабаху, Јермени су успели да пробију коридор код Лачина (касније и код Келбацара) и територијално споје карабашки простор са матичном републиком. Била је то иста она територија на којој су Јермене током Првог светског рата физички уништили турска војска и азерски башибозуци. До октобра 1993. године Јермени су заузели 20% укупне територије Азербејџана (сва подручја где су живели у већини пре турско-азерског геноцида) и прогласили своју републику.¹⁴⁴ Пораз је тешко одјекнуо међу Азерима и довео до нове борбе за власт у Бакуу, што је резултовало повратком искусног функционера из совјетске ере Гајдара Алијева на чело Азербејџана. Он је иницирао покретање нове контраофанзиве. Међутим, и она је резултовала високим ратним губицима и практично никаквим успехом. И све потоње офанзиве су пропале, уз потпуно урушавање азербејџанске војне структуре, тако да је примирје између Азербејџана и Јерменије, уз посредовање Русије, било закључено 1994, чиме је конфликт „замрзнут”.

Исход конфликта омогућио је Москви да задржи стратешку доминацију на простору Закавказја: Јерменија је већ у мају 1992. година приступила ОДКБ-у (у Ташкенту, на оснивачком скупу ове, од стране Русије вођене, организације за колективну безбедност), чиме је и Јер-

.....
¹⁴⁴ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 98.

менија (и од стране ње потпомаган али међународно непризнат Нагорно Карабах) постала стратешки зависна од Москве. С друге стране, председник Гајдар Алијев (касније и његов наследник Илхам Алијев) проценио је да само побољшање општих односа са Москвом може да донесе неопходан мир да би се у земљи завео ред и обезбедио њен развој, након чега ће се, у повољнијим приликама, моћи поново покушати враћање контроле над отцепљеним територијама. Јерменија (непризната Република Карабах није била преговарачка страна) јавно је прокламовала своју спремност на давање извесних територијалних уступака Азербејдану, под условом да језгро друге јерменске државе стекне пуну независност.

Простор Косова и Метохије био је предмет међуетничког спора између Срба и Албанаца већ низ генерација. Настањено словенским становништвом од времена пропасти Римског царства у раном средњем веку, Косово је од 12. века било средишњи простор српске средњовековне државе.¹⁴⁵ Албанци, чији је број на Косову тада био занемарљив (и то само у југозападном делу Метохије), међутим, себе сматрају потомцима предсловенског, илирског становништва које је настањивало Балкан у античка времена, пре римских освајања, премда је тај став тешко одржив у односу на антрополошка, археолошка и лингвистичка сазнања савремене науке. Након распада немањичке државе и брзог ширења Турака на Балкан (посебно после епске битке на Косову 1389), преостале српске кнежевине потпадају прво под вазални однос, а после бивају потпуно „прогутане” од стране Османског царства. У овом периоду, на Косову живи највише 5%

.....

¹⁴⁵ Милош Луковић, *Косовска криза у српским очима*, Народна библиотека Србије, Београд, 2000, 28.

Албанаца. Међутим, током векова турске владавине, етнички састав овог простора почиње постепено да се мења: ратови и миграције утичу на одливање српског становништва са Косова и Метохије, а на њихове просторе, са планина северне Албаније, досељава се албанско становништво које се убрзано исламизује. Ово „освајање простора” одвија се под пуним покровитељством османских власти. Тек у другој половини 19. века (неки сматрају – тек почетком 20. века) број Албанаца је надмашио број Срба на простору Косова и Метохије.

Ослобађањем територија Старе Србије (Косово и Метохија, Македонија) од стране српске војске у Првом балканском рату, ови простори са релативно новом не-српском етничком већином поново постају део српске државе. Након гушења неколико оружаних побуна, уследила је пацификација албанског становништва на простору Косова и Метохије, али се суживот одвија тешко током целог постојања прве Југославије. Албанци су чекали први повољни тренутак да се отргну од српске власти: дочекали су га са нападом Хитлеровог Рајха на Југославију и њеним распарчавањем. Тада је створена марионетска фашистичка „Велика Албанија” под Мусолинијевим и Хитлеровим покровитељством. На њеном простору су, током 1941. и 1943/44, извршени тешки ратни злочини над српским становништвом, као и његово масовно протеривање. „Као резултат договора између косовског Албанца Џафера Дева и немачке обавештајне службе (Абвер) 'Друга призренска лига' је успостављена у септембру 1943. Тада су Албанци започели прави верски рат против Словена.”¹⁴⁶ Антисрпски терор је трајао

.....
¹⁴⁶ Kosta Christo Savich, *Falsifying History: The Holocaust and Greater Albania*, *Pogledi*, Kragujevac, 2013.

до марта 1944, након чега је почео да јењава, што је било повезано са јачањем партизанских активности под командом Јосипа Броза Тита.¹⁴⁷ Победом комунистичких партизанских снага, Косово и Метохија постају аутономна покрајина у српској федералној јединици социјалистичке Југославије. Мир, међутим, на ове просторе стиже тек након што партизанске снаге савладају још један албански устанак између новембра 1944. и фебруара 1945. године („побуна у Дреници”).

Албанска већина на простору Косова и Метохије добила је сва права која могу да припадају некој националној заједници у држави која јој није матична. Упркос томе, Албанци су организовали неколико серија политичких протеста против постојећег стања ствари, углавном са захтевима да добију статус републике унутар тадашње Југославије (1968, 1981, 1989). Демонстрације 1981. године довеле су до увођења ванредног стања и упућивања трупа федералне војске да угуше протесте.¹⁴⁸ И поред делимичне пацификације, притисци зарад исељавања преосталог неалбанског становништва се настављају током највећег дела осамдесетих година. Незадовољство статусом покрајина и немогућношћу Србије да у уставном уређењу из 1974. године (посебно због протеривања Срба и Црногораца са Косова и Метохије) има било какве ингеренција над њима (што ју је индиспонирало у односу на остале чланице југословенске федерације), доводи до „догађања народа” (1988–1989) и метеорског успона Слободана Милошевића на власт у Ср-

.....
¹⁴⁷ Владимир Стругар, *Рај и револуција народа Југославије*, Војноисторијски институт, Београд, 1962, 320–321.

¹⁴⁸ Paulin Kola, *The Search for Greater Albania*, Hurst and Co., London, 2003, 333.

бији. Милошевић је намеравао да реинтегрише покрајине у јединствени правни поредак, сузи неке од њихових парламентарних надлежности и спречи доминацију (често и репресију) албанске већине над Србима на Косову. Када Србија успе да реинтегрише покрајине унутар сопственог правног и политичког поретка (1989), Албанци покрећу протесте не признајући новоуспостављено стање. Врло брзо, они иду корак даље: прво бојкотују институције државе Србије, а затим проглашавају илегалну „Републику Косово”, спроводећи политику пасивног отпора у годинама распада Југославије и грађанских ратова који су уследили у околним југословенским републикама (1991–1995). Неспорни албански лидер који је руководио политиком пасивног отпора био је Ибрахим Ругова. Током ових година, на простору Косова и Метохије постоји фактички паралелизам власти: с једне стране су званичне институције Србије које Албанци, углавном, бојкотују, а крај њих, прећутно толерисане, илегалне албанске паралелне институције. Покушаји да се ситуација нормализује, попут враћања албанских ђака у званичан школски систем, једва да су почели да доносе плодове (1996–1997) када је настала нова криза: прво серија студентских протеста, а затим и рађање паравојних, терористичких група са сепаратистичким намерама које сеју смрт широм јужне српске покрајине. Од 28. фебруара 1998. ове групе формално прерастају у ОВК („Ослободилачку војску Косова”) који започиње оружане устанак против српских власти.¹⁴⁹ До лета 1998. ОВК успева да под контролу стави око 40% територије покрајине, углавном албанска села и мање градове, док

¹⁴⁹ Јелена Гускова, *Историја југословенске кризе 1–2*, ИГАМ, Београд, 2003, 660.

већа насеља држи под делимичном блокадом и терористише оне које иду путним правцима.

Српска држава покушава да, снажним противтерористичким мерама, угуши оружану побуну: али, после операције у Дреници у којој је ликвидиран локални вођа ОВК-а Адем Јашари, ситуација на Косову се прво медијски а затим и политички интернационализује. То постаје очевидно у промени става САД према (до тада на Западу званично терористичкој организацији) ОВК-у који добија третман устаничког покрета и зарађене стране, као и у појачаним притисцима на Београд. Контраофанзива српских оружаних снага током пролећа и лета слама једно по једно од упоришта ОВК-а (деблокада Орашевца, Лапушника, Малишева, Дренице, Клина итд.). САД покушавају да придобију већину у Савету безбедности УН за усвајање резолуције која ће одобрити употребу војне силе против СР Југославије, али наилазе на оштро противљење Русије и Кине. Због тога је 23. септембра усвојена Резолуција УН 1199 која само позива сукобљене стране да окончају непријатељства.¹⁵⁰ Американци настављају са унилатералним притисцима, прете ваздушним ударима, тако да Милошевић пристаје на споразум са Холбруком (13. 10. 1998). Споразум предвиђа обустављање српске офанзиве и повлачење дела оружаних формација са Косова и Метохије, и распоређивање мисије ОЕБС-а и НАТО-а широм Косова и Метохије који ће надзирати успостављено примирје. Усаглашено је и отпочињање процеса преговора који треба да доведу до мирног, политичког решења постојећих међуетничких проблема. Овај споразум не само да спасава ОВК од војног уништења (које му је било све извесније у рану јесен

.....

¹⁵⁰ Исто, 661–665.

1998) већ му даје могућност да се опорави, прегрупише и постепено настави са својим активностима. Када се то, почетком 1999, почне учестало дешавати, српске снаге поново покушавају да сузбију нападе ОВК-а. Но, њихова реакција само постаје повод за медијску сатанизацију („масакр у Рачку”) којом се припрема страна војна интервенција. Понуђене преговоре у Рамбујеу (6. фебруар – 22. март 1999) између српске и албанске стране постао је Запад тако да Србија не може да их прихвати (нпр. распоређивање НАТО снага у целој Србији, не само на Косову и Метохији). Све то треба да послужи као алиби за НАТО агресију на СР Југославију.

После пропасти преговора у Рамбујеу, 24. марта 1999. НАТО започиње ваздушне нападе на СРЈ очекујући да ће српска страна попустити након неколико дана услед несразмере између њених и агресорских снага (у техници однос снага је био 600 : 1, а у економској моћи 990 : 1 у корист НАТО-а). Сукоб ће, међутим, трајати пуних 78 дана. НАТО авијација бациће 12 милиона фунти бомби на територију Косова и Метохије и још много на друге делове СРЈ. Како су се српске трупе добро укопале, маскирале и хитро вршиле маневарске покрете, учинак бомбардовања био је мали. Убијено је укупно 270 војника (174 на Косову) и око 2500 цивила. Уништено је 19 тенкова, 10 транспортера и мањи број артиљеријског оружја. Због тога је НАТО проширио списак за гађање војних и цивилних мета (претежно путну инфраструктуру и индустријске комплексне у Србији)¹⁵¹ наносећи Србији велику штету: укупно је погођено 1900 војних обје-
.....

¹⁵¹ Bruce Robert Nardulli, Walter Lee Perry, Bruce Pirnie, John Gordon, Gin John, *Disjointed War: Military Operations in Kosovo*, 1999, RAND, Santa Monica, 2002, 45.

ката, 25.000 кућа, 470 километара путева, 590 километара железнице, 14 аеродрома, 19 болница, 44 моста, зграде телевизије, две рафинерије нафте итд. Укупна процењена штета износила је тадашњих око 100 милијарди долара.¹⁵² Истовремено са ваздушним ратом, на Косову и Метохији се водила копнена борба између српских снага и ОВК-а потпомогнутог албанском регуларном војском, НАТО инструкторима, плаћеницима и међународним терористима. У свим борбама у периоду 1998–1999. године на Косову и Метохији српске трупе (војне и полицијске) имале су 737 погинулих, док су противничке снаге имале вишеструко веће губитке (процењује се да је на Косову и Метохији 1999. године било 15.000 герилаца ОВК-а, 25.000 ОВК-а у Албанији, 8–10.000 у Македонији, 5–8000 регуларних албанских војника и око 5000 плаћеника, међународних терориста и западних специјалаца – група „Соко”), које је логистички помагало 57.000 НАТО војника распоређених на копну у околним државама – Албанији, Македонији и Босни и Херцеговини.¹⁵³ Комбинација ваздушних и копнених сукоба, безвлашћа и отимачине, нагнала је велики део популације Косова и Метохије, углавном албанског порекла, у избеглиштво у околне земље. Ово је НАТО пропаганди послужило као основ да легитимише своје нападе хуманитарним разлозима – спречавања етничког чишћења косовских Албанаца од стране Срба.

.....
¹⁵² Спасоје Смиљанић, „Агресија НАТО на СРЈ”, у: *Војска Југославије у одбрани од агресије 1999. године*, МЦ Одбрана, Београд, 2002, 73–74.

¹⁵³ Божидар Делић, „Војни аспекти НАТО агресије на СРЈ”, САНУ, Београд, 2011, 330–331.

Рат је, уз посредовање Русије („мисија Черномирдин–Ахтисари”), окончан 10. јуна 1999. године потписивањем војно-техничког споразума у Куманову. Споразумом се српска страна обавезала да повуче војску и полицију са простора Косова и Метохије. Резолуција 1244 УН предвиђала је распоређивање међународних мировних јединица (углавном припадника земаља НАТО-а) на простор јужне српске покрајине као протектората УН. Руске јединице из састава СФОР-а (у Босни и Херцеговини) хитрим маневром 12. јуна су се распоредиле на север Косова и Метохије и, на изненађење НАТО-а, заузеле аеродром Слатина. Након неколико дана тензија, постигнут је споразум Запада са руском страном да њихови мировњаци буду присутни на Косову и Метохији паралелно са јединицама КФОР-а, додуше без сопственог сектора контроле.¹⁵⁴ Уласком КФОР-а долази до масовног повратка Албанаца из избеглиштва, као и уласка јединица ОВК-а у градове широм Косова и Метохије. Они врше одмазду над српским цивилним становништвом или га сабијају у гета, у енклаве, изузев на северу Косова и Метохије, северно од Ибра, где се локални Срби самоорганизују и осујећују успостављање албанске власти на овом простору. Све у свему, потписаним споразумима и резолуцијама УН, Србија је изгубила фактичку власт на простору Косова и Метохије, али је задржала своју правну тапију и над просторима које су на северу држали Срби, и на осталом, већем делу Косова и Метохије на коме су Албанци успоставили своју власт.

.....
¹⁵⁴ Aleksandar Gajić, “Consequences of NATO’s Kosovo War on Russia’s Policy”, у: *David VS Goliath: NATO War Against Yugoslavia and its Implications*, Institute of International Politics and Economy, Belgrade, 2019, 285.

Нагорно Карабах – правни статус и дијалог за изналагање решења

За време трајања првог рата за Нагорно Карабах који је вођен од 1988. до 1994. године и током којег је убијено око 25.000 војника и цивила, а преко милион људи расељено,¹⁵⁵ међународна заједница је увидела потребу за преузимањем иницијативе и акције зарад решавања сукоба који је попримио озбиљне размере. У ту сврху, 1992. године је на састанку ОЕБС-а затражено да се сазове конференција у Минску (Белорусија) поводом конфликта у Нагорном Карабаху, која ће представљати форум за преговоре и сачинити пут ка мирном решавању конфликта.¹⁵⁶ Уследио је и низ резолуција које је донео Савет безбедности УН. Тако су, хронолошки посматрано, доношене резолуције. Резолуција 882 од 30. априла 1993. у којој Савет безбедности УН изражава озбиљну бригу поводом урушавања односа између Републике Јерменије и Републике Азербејџана, што представља претњу по мир и безбедност у региону, као и то да је дошло до ескалације употребе оружане силе, расељавања лица из региона (поготово на подручју Келџабара), као и изражену подршку за изналазак мировног решења кроз сарадњу са Минск групом у оквиру ОЕБС-а.¹⁵⁷ Након прве резолуције су у истој години (1993) уследиле Резолуција

.....

¹⁵⁵ <https://www.hrw.org/report/1994/12/01/seven-years-conflict-nagorno-karabakh> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁵⁶ <https://www.osce.org/minsk-group/108306> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁵⁷ <http://unscr.com/en/resolutions/doc/822> – приступљено 10. 11. 2020.

853 од 29. јула,¹⁵⁸ затим Резолуција 874 од 14. октобра¹⁵⁹ и Резолуција 884 од 12. новембра 1993.¹⁶⁰ У њима су потврђивани ставови изречени у претходно донетим резолуцијама и изнова је наглашена потреба спровођења сарадње и изналагања решења у оквиру Минск групе.

Као главни циљеви Минск групе наводе се, пре свега, стварање одговарајуће платформе за решавање конфликта између две стране, затим изналагање договора који би омогућио прекид оружаног конфликта и, на крају, промовисање мировног процеса уз распоређивање мултинационалних мировних трупа на постконфликтном простору.¹⁶¹ Азербејџан и Јерменија су се, на основу споразума из Бишкека од 5. маја 1994, договорили око прекида конфликта,¹⁶² али Минск група, упркос раније постигнутом споразуму, није успела да обезбеди прави и дуготрајан мир у региону. Истини за вољу, не може се рећи да није било покушаја у овом правцу: у наредном периоду активисти Минск групе оформили су не мање од три засебна споразума о миру и организовали више састанака између азербејџанског и јерменског председника.¹⁶³ Споразум о прекиду сукоба је имао једну (не)

.....
¹⁵⁸ <http://unscr.com/en/resolutions/doc/853> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁵⁹ <http://unscr.com/en/resolutions/doc/874> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁶⁰ <http://unscr.com/en/resolutions/doc/884> – приступљено 10. 11. 2020.

¹⁶¹ <https://www.osce.org/minsk-group/108308> – приступљено 13. 11. 2020.

¹⁶² <https://www.peaceagreements.org/view/990> – приступљено 13. 11. 2020.

¹⁶³ http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_discussions/karabakh_greene.html – приступљено 13. 11. 2020.

планирану последицу, а то је драстично смањивање степена хитности за трајно споразумно решавање питања Нагорног Карабаха.¹⁶⁴ Важна функција мировног процеса Минск групе била је и да надгледа прекид ватре дуж линије додира сукобљених страна, али је ова функција била изузетно лимитирана, превасходно услед договора да су страни представници који су вршили ту улогу морали најавити своје присуство на терену неколико дана унапред, уколико су желели да посете неку локацију на фронту. У суштини, ово је значило да присуство представника Минск групе није за свој примарни циљ имало одржавање прекида ватре колико је имало да обезбеди канале за комуникацију између војних представника јерменске и азербејџанске стране, што свакако јесте важна функција, али је не треба поистовећивати са правим механизмом превенције сукоба. За време самита у Лисабону 1996. године, Минск група је предложила три принципа који би требало да чине основу за трајно решавање карабашког конфликта: 1. поштовање територијалног интегритета Јерменије и Азербејџана, 2. да ће правни статус Нагорног Карабаха бити заснован на самоопредељењу које би Нагорном Карабаху дао највиши степен самоуправљања и 3. гарантовање безбедности за Нагорно Карабах и његову целокупну популацију, укључујући обостране обавезе како би се обезбедило потпуно поштовање овог договора.¹⁶⁵ Ове препоруке подржале су 53 државе чланице ОЕБС-а. Међутим, Јерменија је

.....
¹⁶⁴ Nina Caspersen, "The South Caucasus after Kosovo: Renewed Independence Hopes?", *Europe-Asia Studies*, 2013, 930.

¹⁶⁵ <https://mfa.gov.az/en/content/170/organization-for-security-and-cooperation-in-europe-osce-azerbaijan-relations> – приступљено 14. 11. 2020.

уложила вето на овакву резолуцију тврдећи да мандат Минск групе не обухвата право да она преговара о самом конфликту између две стране, већ да само има улогу посредника.¹⁶⁶ На ово се може надовезати и став некадашње „министарке спољних послова” у Степанакерту Наире Меклумијан, која је изјавила како је „историја Јерменији дала мало територије” те како због тога „нису у позицији да дају концесије које би угрозиле Јерменију и Нагорно Карабах.”

Недуго потом дошло је до измене састава Минск групе, тако да је она надаље имала представнике из Сједињених Америчких Држава, Русије и Француске. Ова измена у структури копредседавања учинила је Минск групу далеко утицајнијим и ефективнијим посредником у чију надлежност је укључена и могућност преговарања. Минск група је при посетама од 31. маја и 1. јуна 1997. у Јеревану, Степанакерту и Бакуу представила свој „пакетни” план нагодбе.¹⁶⁷ „Пакетни” план је као замисао имао решавање целокупног конфликта у оквиру једне нагодбе. Замисао је била да се очува територијални интегритет Азербејџана на тај начин што ће се Карабаху дати широк спектар повластица које би ефективно пружале потпуну самосталност над готово свим унутрашњим питањима. Та идеја била је позната по формули „де јуре део Азербејџана, де факто независност” према којој би Нагорно Карабах био територијална формација у оквиру граница Азербејџана. Он би имао своју заставу, грб, химну, као и

.....
¹⁶⁶ Levon Zourabian, “The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?“, *Demokratizatsiya*, 2006, 257.

¹⁶⁷ Arsen Gasparyan, “Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations 1994–2018”, *Caucasus Survey*, 2019, 3.

своју законодавну, извршну и судску власт. Затим, поседовао би право на одржавање директних веза са другим државама и међународним организацијама, имао сопствене полицијске формације и тако даље. Исто тако, Устав и закони Нагорног Карабаха би, унутар његове територије, имали првенство над легислативом Азербејџана, а домицилне оружане формације би имале преимућство над оружаним и полицијским снагама Азербејџана које не би смеле да улазе на територију Нагорног Карабаха без одобрења.¹⁶⁸ „Корак-по-корак” плански тип нагодбе имао је другачији приступ. Подразумевао је повлачење снага Нагорног Карабаха из шест области Азербејџана, изузимајући сам Нагорно Карабах и област Лачин (која га повезује са Јерменијом) под јерменском војном контролом. Даљи корак у реализацији плана је подразумевао стварање тампон-зоне на којој би биле распоређене међународне мировне трупе дуж граница Нагорног Карабаха и северне и јужне границе области Лачин, као и стварање зона раздвајања које би биле трајно демилитаризоване и где би безбедност надзирале међународне мировне трупе. Питања коначног статуса Нагорног Карабаха, лачинског коридора, као и питање повратка расељених лица на територије Шуше и Шахумијана, била би остављена за неке касније преговоре.¹⁶⁹

„Пакетни” план су одбили и Нагорно Карабах и Азербејџан, а Јерменија се одлучила за плански, „корак-по-корак” план нагодбе.¹⁷⁰ Тадашњи председник Јерме-

.....
¹⁶⁸ Levon Zourabian, „The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?“, *Demokratizatsiya*, 2006, 258.

¹⁶⁹ Исто, 259.

¹⁷⁰ Arsen Gasparyan, „Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations

није Левон Тер-Петросјан је 4. новембра 1997. објавио чланак „Рат или мир? Време је за промишљеност” (Война, или мир? Время призадуматься)¹⁷¹ у коме је указивао на неопходност изналажења компромиса, те како опозиција не би требало да заваљава народ причама да постоји алтернатива компромису, јер је алтернатива компромису – нови рат. У тексту је још истицао како ће, у случају одбацивања свих мировних предлога, Јерменија и Нагорно Карабах окренути међународну заједницу против себе, како Јермени немају савезника поводом питања независности Нагорног Карабаха, те како могу довести себе у позицију претеране зависности од помоћи Русије.¹⁷² Даље у тексту Тер-Петросјан је истицао како је одбијање компромиса и заговарање максималистички циљева најбржи начин да дође до потпуног уништења Карабаха и погоршавања ситуације у Јерменији.¹⁷³

Упркос томе, Нагорно Карабах је одбио тип нагодбе „корак-по-корак”. Као главни разлог за одбијање наведене су недовољне безбедносне гаранције, а Тер-Петросјановљева приврженост том плану довела је до политичке кризе у Јерменији. Ово је за последицу имало оставку Тер-Петросјана у фебруару 1998, након чега је на чело државе дошао Роберт Кочарјан, бивши лидер Нагорног Карабаха. Кочарјан је променио приступ који је заступао бивши председник Тер-Петросјан (да Јерменија нема ин-
.....

1994–2018”, *Caucasus Survey*, 2019, 3.

¹⁷¹ <https://1news.az/news/vnimaniyu-pashinyana-stat-ya-ter-petrosyana-kotoraya-lishila-ego-vlasti> – приступљено 14. 11. 2020.

¹⁷² <https://jamestown.org/program/ter-petrosian-issues-anguished-appeal-for-compromise-peace-on-karabakh/> – приступљено 14. 11. 2020.

¹⁷³ Arsen Gasparyan, “Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations 1994–2018”, *Caucasus Survey*, 2019, 3.

геренција у конфликту, јер је у питању искључиво конфликт између Нагорног Карабаха и Азербејџана), поставивши се тако да заступа интересе и Јерменије и Нагорног Карабаха. Као три неопходна принципа издвојила су се: 1. забрана вертикалног повезивања између Азербејџана и Нагорног Карабаха тако да Нагорно Карабах не може да буде потчињен Азербејџану; 2. гаранције безбедности за народ Нагорног Карабаха и 3. очување контроле над копненом везом Карабаха са Јерменијом.¹⁷⁴

Наредни предлог који је изнела Минск група био је онај из 1998. године, назван планом „Заједничке државе”. Његова главна одлика била је дефинисање односа тако да Нагорно Карабах као државна целина, односно република, чини заједничку државу са Азербејџаном у оквиру међународно признатих граница. Међутим, у овом плану Нагорно Карабах не би имао ни приближно права колико у првобитном „пакетном” плану као што су сопствене оружане снаге. Интересантно је и то што овај план не уређује питање области Лачин.¹⁷⁵

С обзиром на то да ниједан од дотадашњих предлога није био плодоносан, 2004. године покренут је тзв. „Прашки процес”. Он је подразумевао чешће директне састанке званичника Јерменије и Азербејџана. Суштина преговора чувана је као тајна, али су, ипак, до јавности допирале назнаке о појединостима. Азербејџан је сматрао да конфликт треба да буде решен корак по корак тако да се јерменске трупе повуку са подручја изван самог Нагорног Карабаха. Ово би омогућило повратак

.....
¹⁷⁴ Levon Zourabian, “The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?”, *Demokratizatsiya*, 2006, 259.

¹⁷⁵ http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_common_state_deal.html – приступљено 14. 11. 2020.

избеглица својим кућама, и, заузврат, успостављање билатералних односа са Јерменијом и рад на економском развоју Нагорног Карабаха. Крајњи статус регије требало је решити у условима поверења и сарадње, без икаквог непријатељства.¹⁷⁶ Идеја је била да треба да дође до договора – ако не до решавања крајњег статуса, онда барем до успостављања преговарачких механизма путем којих би се статус Нагорног Карабаха решио у будућности. Као кључни механизам за решавање статуса на принципу плана „корак-по-корак” појавила се идеја референдума. Она је одговарала обема странама услед могућности пласирања идеје својим народима о договору на жељени начин. Јерменији су представљали идеју да би такав референдум значио право на самоопредељење која би претходила независности Нагорног Карабаха. С друге стране, Азербејџан је инсистирао на томе да независност не би могла да буде исход референдума као израза самоопредељења, већ да би било каква промена граница зависила од државног референдума целокупног азербејџанског народа унутар међународно признатих граница ове државе.¹⁷⁷

Почетком 2005. године, парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је Резолуцију 1416 у оквиру које се наводило како је значајан део територије Азербејџана под јерменском окупацијом, као и да сепаратистичке снаге контролишу регион Нагорног Карабаха.¹⁷⁸ Даље

¹⁷⁶ Elkhann Mehtiyev, “Armenia-Azerbaijan Prague Process: Road Map to Peace or Stalemate for Uncertainty?”, *Conflict Studies Research Centre* 05/23, 15.

¹⁷⁷ Levon Zourabian, “The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?”, *Demokratizatsiya*, 2006, 262.

¹⁷⁸ <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en> – приступљено 15. 11. 2020.

се говорило како Јерменија нарушава обавезе које има као чланица Савета Европе, с обзиром на то да је окупација стране територије озбиљна повреда ових обавеза. Савет Европе се обратио властима у Нагорном Карабаху на уздржавање од расписивања избора, уз подсетник да је због рата за Нагорно Карабах више од милион лица било принуђено да напусти своје домове,¹⁷⁹ све уз позивање на своју препоруку 1570 из 2002. године у којој се објашњава ситуација расељених лица.¹⁸⁰ Услед непостизања компромиса, Минск група ОЕБС-а до 2006. није успела да се помакне са мртве тачке у преговорима између Јерменије и Азербејџана.¹⁸¹

Минск група ОЕБС-а је 2007. године представила преговарачким странама прелиминарну верзију основних принципа за решавање сукоба у Нагорном Карабаху, притом указавши на то да основни принципи представљају компромис заснован на одредбама Хелсиншког завршног акта о некоришћењу силе, територијалном интегритету, једнаким правима и самоопредељењу народа.¹⁸² Према тзв. мадридским принципима шест елемената решавања конфликта подразумевали су: 1. повратак територија које се налазе око Нагорног Карабаха

.....
¹⁷⁹ Ана Јовић-Лазич, Сања Јелисавец Трошић, Александар Јазич, „Проблем Нагорно Карабах у светлу билатералних односа чланица Минск Групе ОЕБС-а”, 2011, 586.

¹⁸⁰ <https://pace.coe.int/en/files/17028/html> – приступљено 15. 11. 2020.

¹⁸¹ Александар Гајић, „Геополитички оквир нове кризе у Нагорном Карабаху”, *Култура пописа*, год. XIII, бр. 30, Култура пописа и Институт за европске студије, Нови Сад, 2016, 27.

¹⁸² Ана Јовић-Лазич, Сања Јелисавец Трошић, Александар Јазич, „Проблем Нагорно Карабах у светлу билатералних односа чланица Минск Групе ОЕБС-а”, 2011, 588

под контролу Азербејџана; 2. одређивање привременог статуса Нагорног Карабаха уз обезбеђивање безбедносних гаранција и гаранција самоуправљања; 3. коридор који би повезао Јерменију са Нагорним Карабахом; 4. одређивање будућег крајњег статуса Нагорног Карабаха путем правнообавезујућег израза воље; 5. право свих интерно расељених лица и избеглица на повратак; и 6. међународне безбедносне гаранције које би укључивале операцију очувања мира.¹⁸³ Ипак, претпостављало се да неће доћи до територијалне промене граница Азербејџана или међународног признавања „Републике Нагорно Карабах”, осим уколико Азербејџан одлучи да се одрекне права на Нагорно Карабах. Исто тако, без обзира на подршку народу Нагорног Карабаха, Јерменија се одрекла примера тзв. „Републике Косово” као преседана за добијање независности Нагорног Карабаха.¹⁸⁴

Русија је и самостално организовала трилатералне самите у којима су учествовали представници Азербејџана и Јерменије. Први такав самит организован је 2. новембра 2008. године у Москви. Том приликом је потписана декларација којом су обе стране потврдиле да ће при решавању питања Нагорног Карабаха поштовати општа начела међународног права.¹⁸⁵ У самој декларацији се наводило како ће све стране радити на питању Нагорног Карабаха кроз директан дијалог између Јерменије и Азер-

¹⁸³ Shavarsh Kocharyan, “Why is the Nagorno-Karabakh conflict still not resolved?”, 2016, 16.

¹⁸⁴ Mikulas Fabry, “The contemporary practice of state recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and their aftermath”, *Nationalities Papers*, 2012, 670.

¹⁸⁵ Ана Јовић-Лазич, Сања Јелисавец Трошић, Александар Јазић, „Проблем Нагорно Карабах у светлу билатералних односа чланица Минск Групе ОЕБС-а”, 2011, 589.

бејдана под покровитељством Минск групе, да ће тежити побољшању ситуације у Јужном Кавказу и успостављању стабилности и безбедности у региону кроз политичко решење конфликта. Надаље, у декларацији се истицао значај посредничких напора Минск групе као и то како би мировни споразум требало да буде праћен правнообавезујућим гаранцијама. Истицано је како ће председници Јерменије и Азербејдана наставити да раде на изналажењу решења и, на крају, указивано је на важност подстицања повољних услова за спровођење мера за изградњу поверења у контексту напора за решавање конфликта.¹⁸⁶ У суштини, московска декларација није донела ништа револуционарно у погледу мировног процеса. Она је више била симболичког значаја, односно, за Русију је представљала маркетиншки потез путем којег се она легитимисала у међународним оквирима као миротворац, односно како се Москва легитимисала као кључни актер у решавању јужнокавказских конфликта.¹⁸⁷

После „одмрзавања” конфликта 27. септембра 2020. и рата који је трајао шест недеља, 10. новембра 2020. године дошло је до споразума о прекиду непријатељства. Лидери Русије, Јерменије и Азербејдана потписали су заједничку изјаву о прекиду рата у Нагорном Карабаху. Споразум треба тумачити као победу Азербејдана, односно пораз Јермена у рату.¹⁸⁸ Садржина споразума тичала се одржавања стања на терену, то јест обећања да

.....

¹⁸⁶ <https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2008/11/02/news-43/> – приступљено 15. 11. 2020.

¹⁸⁷ Fariz Ismailzade, “Moscow declaration on Nagorno-Karabakh: A view from Baku”, 2008, 3.

¹⁸⁸ <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564> – приступљено 15. 11. 2020.

ће сукобљене стране остати на тренутним положајима уз размену ратних заробљеника, док ће сви транспортни чворови бити деблокирани. У Карабаху, дуж контакт линије и коридора, биће распоређене руске мировне снаге – укупно 1960 људи, који ће бити распоређивани паралелно са повлачењем јерменске војске. Руски контингент ће остати у Нагорном Карабаху наредних пет година са аутоматским обнављањем мандата ако ниједна страна у року од шест месеци пред истек рока не затражи њихово повлачење, а биће формиран и руско-турски заједнички центар за контролу прекида ватре.¹⁸⁹ Јерменија ће вратити регионе Келџабар и Лачин Азербејџану, док ће лачински коридор остати у рукама Јермена како би се обезбедила веза између Јерменије и Нагорног Карабаха. Јерменија се обавезала да до 20. новембра 2020. преда агдамски и део газакског региона који је до тада контролисала. Предвиђена је израда плана за изградњу саобраћајнице дуж лачинског коридора која ће обезбедити везу Степанакерта и Јерменије. И на њој је било предвиђено распоређивање руског војног контингента, док се Азербејџан обавезао да гарантује безбедност превоза свим цивилима у лачинском коридору. Све економске и саобраћајне везе биће деблокиране. Јерменија ће обезбедити саобраћајне везе између западних делова Азербејџана и Нахчиванске аутономне републике. Контролу ће, такође, вршити руске трупе. По договору, биће изграђене саобраћајнице између западних делова Азербејџана и Нахчиванске аутономне републике. Избеглице ће се вратити у своје домове у Нагорном Карабаху, а то

¹⁸⁹ <https://rs.sputniknews.com/evropa/20201111123839215-rusija-i-turska-potpisale-memorandum-o-formiranju-zajednickog-centra-za-karabah/> – приступљено 15. 11. 2020.

ће надзирати високи представник УН за избеглице.¹⁹⁰ Председник Русије Владимир Путин потписао је указ о формирању хуманитарног центра за Нагорно Карабах са циљем обнављања цивилне инфраструктуре у овом региону, пружању помоћи становницима и повратку избеглица, уз апел на наставак сарадње са Минск групом.¹⁹¹

Косово и Метохија – правни статус и дијалог за изналажење решења

Дан након потписа Кумановског споразума 9. јуна 1999. године и непосредно по окончању НАТО бомбардовања СР Југославије, Савет безбедности УН је 10. јуна 1999. године усвојио Резолуцију 1244.¹⁹² Као главни циљеви резолуције наводе се смештање Косова и Метохије под привремену управу ОУН-а (УНМИК), док је Србији остављена могућност да врати своје институције када се за то стекну услови; затим, предвиђено је формирање овлашћених мировних снага предвођених НАТО алијансом (КФОР) са циљем очувања међународног мира, безбедности и осигуравања слободног повратка избеглица и расељених лица у своје домове.¹⁹³ У ос-

.....
¹⁹⁰ <https://rs.sputniknews.com/svet/202011091123820079-ruski-mirovnjaci-i-prekid-vatre-putin-saopstio-cime-je-završen-rat-u-karabahu/> – приступљено 15. 11. 2020.

¹⁹¹ <https://rs.sputniknews.com/rusija/202011131123851706-formiran-humanitarni-centar-za-pomoc-nagorno-karabahu/> – приступљено 15. 11. 2020.

¹⁹² <https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244> – приступљено 27. 11. 2020.

¹⁹³ <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19944> – приступљено 27. 11. 2020.

нови, Резолуција 1244 представља међународноправну основу за решавање косовског питања, а Србија, као и многе друге државе чланице ОУН-а, наглашава како Резолуција 1244 остаје правно обавезујућа за све стране.¹⁹⁴

Долазак међународних снага и институција међународне управе на Косово и Метохију након 10. јуна 1999. није решио постојеће међуетничке проблеме, тако да су, од тада па све до 2004. године, преостали косовски Срби и други становници Косова и Метохије који нису подржавали екстремистичко-сепаратистичке тежње били приморани на исељење из својих домова. Настављено је са уништавањем културне баштине, паљене су цркве и манастири; једном речју – девастирано је све што је представљало културно-историјску тековину српског друштва која је овде развијана читав низ векова.¹⁹⁵ У периоду после 1999. године уништено је око 117 српских културних добара, углавном цркви и манастира. То је прошло готово незапажено у светским оквирима, изузев критика од стране Србије, Грчке и Русије.¹⁹⁶ Исто тако, систематски су рушени и уклањани објекти српске световне архитектуре, а нарочито властелински дворци, градови, утврђења и тврђаве из средњег века.¹⁹⁷ Кулминација насиља и етничког чишћења од стране албанских екстремиста одиграла се током тзв. мартовског погрома,

¹⁹⁴ https://rtv.rs/sr_lat/politika/godisnjica-kumanovskog-sporazuma-i-rezolucije-1244_1133193.html – приступљено 27. 11. 2020.

¹⁹⁵ <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988> – приступљено 27. 11. 2020.

¹⁹⁶ Душан Батаковић, „Kosovo and Metohija: Serbia's Troublesome Province“, *Balkanica* 39, 2008, 266.

¹⁹⁷ Миломир Степић, „Косовско-метохијска карика расрбљивања Балкана – могући епилог и његове геополитичке последице“, *Гласник Српској геополитичкој груписава*, 2005, 189.

догађаја који се одвио од 17. до 19. марта 2004. године, за чији повод косовски медији наводе несрећу у којој су се утопила три албанска дечака у Ибру, у селу Чабра у Ибарском Колашину.¹⁹⁸

„Мартовски погром” однео је неколико десетина живота; рањено је више стотина особа, протерано више од 4000 Срба и других неалбанаца, запаљено више од 800 њихових домова и разрушено или тешко оштећено 35 православних храмова и споменика културе.¹⁹⁹ Насиље које се догодило показало је да постојеће покрајинске институције, као ни институције међународне управе, нису испуниле задатак одређен Резолуцијом 1244, с обзиром на то да нису омогућиле стварно функционисање и постојање мултикултуралног друштва у јужној српској покрајини. Након нереда од марта 2004. године, чланови Контакт групе Савета безбедности УН (сачињене од Велике Британије, Француске, Немачке, Италије, Русије и САД) почели су да се размимоилазе око питања шта даље учинити, сматрајући да само чекање да Косово испуни „стандарде пре статуса” неће бити довољно пошто су косовски Албанци били све нестрпљивији због одлагања у напредовању ка независности коју су очекивали као исход НАТО интервенције. У овом периоду је и генерални секретар УН замолио бившег финског председника Мартија Ахтисарија да започне преговарачки процес путем кога би се дошло до споразума о статусу Косова. „Резултат” свега тога био је план финског дипломате и специјалног изасланика УН Мартија Ахтисарија из 2007. године.

.....

¹⁹⁸ <https://www.danas.rs/drustvo/navrseno-16-godina-od-martovskog-pogroma-na-kosovu-i-metohiji/> – приступљено 27. 11. 2020.

¹⁹⁹ <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988> – приступљено 27. 11. 2020.

План је предвидео Косово као мултиетничко друштво у ком би се вршење власти заснивало на једнакости свих грађана и где би била предвиђена широка аутономија за српске општине уз кровни суверенитет Приштине.²⁰⁰

Иако је Савет безбедности УН, након руског вета, одбацио план, Марти Ахтисари је својим предлогом јасно указао на од стране Запада жељене исходе преговора: прво да за Косово и Метохију нема повратка у Србију, и друго – да се стабилност Југоисточне Европе може постићи само ако за све постоји јасна перспектива у демократским оквирима, те да, уколико међународна заједница одлучи да следи његов план, она мора настати ауторитативно и одлучно, не презајући од реаговања у случају дискриминација или непоштовања принципа да Косово буде мултиетничко друштво.²⁰¹ План је, између осталог, предвиђао формирање шест нових или проширених српских општина на Косову, као и проширене општинске надлежности, затим четрдесет пет заштитних зона око најзначајнијих цркава, манастира и историјских споменика, као и међународног цивилног представника и међународно војно присуство. Тадашњи шеф Координационог центра за Косово и Метохију Небојша Човић Ахтисаријев план је оценио као „димну завесу” иза које се *de facto* назирало формирање устава тзв. Републике Косово, односно – да је то била „предигра” за пуну независност.²⁰²

.....

²⁰⁰ <http://www.nspm.rs/dokumenti/iz-arhive-nspm-%E2%80%93-sveobuhvatan-predlog-za-resenje-statusa-kosova-ahtisarijev-plan-od-26.-marta-2007.html?alphabet=l> – приступљено 27. 11. 2020.

²⁰¹ <https://www.dw.com/sr/ahtisarijev-plan/a-2653750> – приступљено 27. 11. 2020.

²⁰² <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3871805/kosovo-resenje-ahtisari-plus-plus.html> – приступљено 27. 11. 2020.

Скупштина Косова 17. фебруара 2008. године усваја Декларацију о независности. Портпарол Стејт департамента Шон Макормак изјавио је да су САД „примиле к знању” такву одлуку. Русија је, с друге стране, оштро осудила ову декларацију.²⁰³ О постојању присутних интереса великих сила у случају Косова може се закључити и по томе што су се на немалом броју косовских кућа, поред албанских, вијориле и америчке заставе. Непосредно пред самопроглашење независности Косова, Сједињене Америчке Државе су финансирале конкурс чији је исход био дизајн жуто-плаве заставе Косова.²⁰⁴ На ванредној седници Владе Србије 26. фебруара 2008. године донета је одлука да се једностраном проглашењу независности Косова ваља успротивити свим правним и дипломатским средствима.²⁰⁵ Уследило је усвајање Резолуције Генералне скупштине УН 63/3 од 8. октобра 2008. године којом се тражи од Међународног суда правде да изнесе свој став у вези с проглашењем независности, односно да ли је оно било у складу са међународним правом.²⁰⁶ Међутим, саветодавно мишљење Међународног суда правде од 22. јула 2010. оценило је да оно није било противно међународном праву, Резолуцији 1244, као ни привременом уставном оквиру на Косову, што је, наравно, било у супротности с оним што је Бео-

.....

²⁰³ „Косовска хронологија 1974-2017”, Иницијатива младих за људска права, 49.

²⁰⁴ Scott Taylor, “Bridging the great divide: Contested Kosovo span is a symbol of international failure”, *Balkanica*, 2008, 278.

²⁰⁵ Исто, 50.

²⁰⁶ <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20A%20RES63%203.pdf> – приступљено 28. 11. 2020.

град очекивао.²⁰⁷ Дејан Мирковић, у свом раду, износи став о низу оправдавајућих теорија („правних акробатика”, како их назива Бранко Ракић) које су послужиле као „правни основ” за признање Косова. За пример узима изјаву сталног судије Међународног суда правде Џејмса Крофорда, који је заступао став да је проглашење Косова у складу са међународним правом, а која гласи: „Ако међународно право не даје никакво право на једнострану сецесију изван колонијалног контекста, а по мом мишљењу оно то не чини – онда је једини начин на који нека целина може једнострано да се отцепи примена традиционалног средства које се састоји у победи у рату за независност – као што је Бангладеш учинио 1970–71, уз помоћ Индије.”²⁰⁸

После једностраног проглашења независности уследио је трогодишњи прекид било каквог дијалога између Београда и Приштине. Генерална скупштина УН 9. септембра 2010. усвојила је резолуцију о развоју дијалога две стране о бројним питањима, што ће имати утицаја на њихово придруживање ЕУ.²⁰⁹

Ипак, тек је 8. марта 2011. на инсистирање ЕУ отпочео дијалог о техничким питањима, и то уз подршку САД. Циљ преговора тицао се побољшања статуса грађана на Косову. Прве четири рунде нису резултирале конкретним договорима, већ су на њима утемељивани на-

.....

²⁰⁷ <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=942128> – приступљено 28. 11. 2020.

²⁰⁸ Дејан Мирковић, „Зашто се од Србије тражи да призна Косово или упоредни примери Бангладеша и Турске републике Северни Кипар”, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 2014, 997.

²⁰⁹ https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo_srbija_usaglasena__rezolucija/2152786.html – приступљено 28. 11. 2020.

чела и принципи дијалога. У петој рунди преговора постигнути су договори о слободи кретања и матичним књигама; у шестој рунди постигнути су договори о царинским печатима и катастру, а у оквиру седме рунде усаглашен је договор о признавању универзитетских диплома. У наредној рунди постигнут је договор о интегрисаном управљању границама, тј. административним линијама, а у рунди након те договор да ће Косово учествовати у свим видовима регионалне сарадње.

Технички дијалог, уз медијацију ЕУ, допринео је отклањању бројних административних и процедуралних проблема, који су оптерећивали грађане на дневном нивоу са обе стране административне линије. Дијалог је успео да обезбеди пуну слободу кретања лица и роба, али и могућност за реализацију основних права везаних за лични статус грађана и њихову имовину.²¹⁰ Након избора у Србији одржаних 2012. године, 19. октобра настављају се преговори о нормализацији односа посредством ЕУ уз поступни прелазак са техничких на политичка питања. Већ у другој рунди политичког дијалога постигнут је договор о именовању и постављању официра за везу, чији ће основни задатак бити да решавају одређена отворена питања у току спровођења постигнутих договора између Београда и Приштине.²¹¹

Крајем 2012. и почетком 2013. године Србија је преузела значајну спољнополитичку иницијативу везану за формирање Заједнице српских општина на Косову, што је било једно од основних полазишта за наставак дијалога.....

²¹⁰ Драган Ђукановић, „Односи између Београда и Приштине: од техничког дијалога до политичког дијалога”, *Међународни проблеми* 3, 2013, 366–372.

²¹¹ „Косовска хронологија 1974–2017”, Иницијатива младих за људска права, 57.

га са Приштином. Све то резултирало је усвајањем „Резолуције о основним принципима за политичке разговоре са представницима Привремених институција самоуправе на Косову и Метохији” 13. јануара 2013. године на Народној скупштини Републике Србије.²¹² Уследио је низ састанака, а резултат девете рунде преговора, одржане 13. априла 2013. године у Бриселу, било је постизање „Првог споразума о принципима који регулишу нормализацију односа” или колоквијално „Бриселског споразума”. Овај споразум, потписан са циљем пуне „нормализације” односа између Београда и Приштине, предвиђао је формирање Заједнице већински српских општина која би, поред четири општине на северу покрајине, укључивала и поједине општине насељене српским живљем у централним деловима Косова.²¹³ Бриселски дијалог је послужио као инструмент за прекидање *status-a quo*, посебно на северу Косова, и био је главни покретач даљег процеса нормализације. Успостављени су и други механизми, попут неколико неформалних билатералних активности, укључујући међусобне посете између српских и косовских званичника, као и неформалне активности између чланова парламената и цивилног друштва. Главни циљеви споразума били су демонтирање институција система Србије на Косову и Метохији и интеграција запослених у институције система Косова, као и понуда одређеног нивоа самоуправе косовским Србима кроз формирање Заједнице за десет општина са већин-
.....

²¹² „Rezolucija o osnovnim principima za političke razgovore sa predstavnicima Privremenih institucija samouprave na Kosovu i Metohiji”, Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 13. januar 2013.

²¹³ Драган Ђукановић, „Односи између Београда и Приштине: од техничког дијалога до политичког дијалога”, *Међународни проблеми* 3, 2013, 373.

ским српским становништвом. Споразум је, поред оснивања Заједнице, као кључне елементе предвидео и интеграцију припадника српских безбедносних структура у косовску полицију и интеграцију правосуђа у правни оквир Косова, затим организовање избора у четири општине на северу, одредбе везане за телекомуникацију (добиање позивног броја Косова) и енергетику, као и једну прилично начелну обавезу која гласи да Београд и Приштина неће блокирати нити охрабрити друге да блокирају напредак друге стране на њиховом путу ка ЕУ.

Правна природа и садржина Споразума показале су се спорним, а једна од критика на рачун Споразума односила се на питање да ли је његовим потписивањем Србија признала независност Космета. Одмах треба рећи како Бриселски споразум није међународни уговор, међутим, у вези с његовом правном природом треба рећи да „правна природа једног акта не стоји у директној конотацији правних последица које производи. Све и да јесте утврђено да је Бриселски споразум по својој правној природи међународни уговор, то не би значило *ipso facto* да је њиме извршено признање Косова и Метохије. Јер, међународни уговор могу закључити и привремени, крњи субјекти међународног права: протекторати, установице као зараћена страна – у оном обиму субјективитета и у материји међународног права спрам капацитета који поседују”.²¹⁴

Било како било, пре него што обе стране започну нови процес преговора, морају се у потпуности испунити одредбе предвиђене Бриселским споразумом. То им-

.....
²¹⁴ Тијана Шурлан, „Признање држава у међународном праву: Случај Косова и Метохије”, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 2015, 301.

плицира да Приштина мора успоставити Заједницу српских општина, а да Београд мора имплементирати енергетски споразум. Једнако је значајно и усвајање Плана о имплементацији Бриселског споразума, потписаног 16. јуна 2013. године. Њиме се предвиђа постепено спровођење Споразума и одређују рокови обема странама како би предузеле договорене мере и законодавне процедуре ради спровођења Споразума у потпуности.²¹⁵ Међутим, приликом имплементације Споразума, на површину су изронили проблеми који се тичу статусног питања Косова. Другим речима, власти у Београду су у имплементацији Бриселског споразума инсистирале на његовој „статусној неутралности”, док су у Приштини на Споразум гледали као на могућност за успостављање потпуне власти и суверености на северу Косова.²¹⁶

Од 2015. године мало тога је учињено и дијалог је већински застао, услед низа догађаја и сукоба који су допринели урушавању раније успостављених односа: инцидента око воза са поруком „Косово је Србија” који је кренуо из Београда за Косовску Митровицу 14. јануара 2017. па је заустављен у Рашкој због опасности да доведе до озбиљних инцидената;²¹⁷ убиства Оливера Ивановића 16. јануара 2018. у северном делу Косовске Митровице,²¹⁸ као и хапшења и протеривање са Косова Марка Ђурића,

.....
²¹⁵ <http://www.nspm.rs/hronika/danas-integralni-tekst-plana-primene-briselskog-sporazuma.html> – приступљено 29. 11. 2020.

²¹⁶ Драган Ђукановић, „Односи између Београда и Приштине: од техничког дијалога до политичког дијалога”, *Међународни проблеми* 3, 2013, 378.

²¹⁷ <https://insajder.net/sr/sajt/tema/9388/> – приступљено 29. 11. 2020.

²¹⁸ <https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/ubistvo-olivera-ivanovica-dve-godine-kasnije-ne-zna-se-ni-ubica-ni-nalogodavac/> – приступљено 29. 11. 2020.

српског директора Канцеларије за Косово и Метохију 26. марта 2018. године.²¹⁹ Значајну препреку у дијалогу представљало је и увођење пореза од стране Косова у висини од 100% на производе из Србије. То је изазвало реакцију Александра Вучића да неће бити даљег дијалога док год Косово не укине овај намет.

Након протока више од 20 месеци и укидања такси од 100% на производе из Србије, 16. јула 2020. је у Бриселу настављен дијалог о нормализацији односа. Жозеп Борел, представник Европске уније за спољну политику и сигурносна питања, за посредника у дијалогу именован је Мирослава Лајчака.²²⁰ Наредни састанак Београда и Приштине одржан је 27. августа 2020. године. Теме разговора биле су питања несталих и расељених лица те економски односи. Преговори су оцењени као тешки и неконструктивни. Делегација Приштине је сматрала да Београд одуговлачи процес улазећи у техничке детаље, уз инсистирање како се она неће враћати на „већ договорено“, односно спуштати на „технички ниво“, већ да је циљ постизање међусобног признања. Београд је, напротив, сматрао да су управо детаљи на којима је инсистирао од „животног значаја за људе који живе на Космету“ и да се преко њих „неће прелазити на брзину“ зарад „лажних политичких декларација“, односно, за Београд је и само помињање међусобног признања „подривање процеса дијалога“ и „обмањивање јавности“ од стране Приштине.²²¹

.....
²¹⁹ <https://www.danas.rs/politika/uhapsen-marko-djuric-na-kosovu/> – приступљено 29. 11. 2020.

²²⁰ <https://www.dw.com/bs/odmrzavanje-neposrednog-dijaloga-kosovo-srbija/a-54200779> – приступљено 29. 11. 2020.

²²¹ <https://www.dw.com/sr/dijalog-srbije-i-kosova-novi-lek-za-stare-probleme/a-54724364> – приступљено 29. 11. 2020.

У Вашингтону је 4. септембра 2020. године потписан споразум између Београда и Приштине („Вашингтонски споразум”), у оквиру ког су разматрана бројна питања попут економске нормализације, пословања малих и средњих предузећа, језера Газиводе, 5Г мреже, религијских слобода, несталих лица, ЛГБТ права, питање обележавања Хезболаха као терористичке организације, као и врло важно питање мораторијума (где се Приштина сложила да примени једногодишњи мораторијум на тражење чланства у међународним организацијама, док се Београд сложио о једногодишњем мораторијуму на кампању за повлачење признања независности, као и да ће се уздржати од формалног или неформалног тражења од било које државе или међународне организације да не призна Косово као независну државу). Веома је дискутабилна одредба Споразума по којој су се Косово и Израел усагласили на међусобно признање, поготово кад се узме у обзир ставка о мораторијуму.²²² Исто тако, мишљење је професора Филипа Ејдуса да је питање размене територија скинуто са дневног реда превасходно услед најаве оптужнице против Хашима Тачија, односно због чињенице да на Косову више не постоји јак саговорник који би заступао такву идеју.²²³

.....
²²² <https://www.slobodnaevropa.org/a/30821548.html> – приступљено 29. 11. 2020.

²²³ <https://www.slobodnaevropa.org/a/da-li-je-va%C5%A1ingtonski-sporazum-korak-ka-uzajamnom-priznanju-srbije-i-kosova/30847363.html> – приступљено 29. 11. 2020.

Закључна разматрања

Које су, дакле, сличности а које разлике између конфликта око Нагорног Карабаха и Косова и Метохије?

Основна сличност је да се ради о два „замрзнута конфликта” на постсоцијалистичким просторима узрокованим етничким сукобима око територија које обе сукобљене стране сматрају својим. Основна разлика је у томе што је косовски конфликт остао „замрзнут” после сукоба на крају прошлог века, након кога је овај простор дошао под међународни протекторат УН, док је Нагорно Карабах, фактички самосталан али непризнат и међународноправно третиран као део Азербејџана, више пута доживео процес „одмрзавања конфликта” од којих се онај у јесен 2020. године може третирати као нови рат.

Друга важна сличност је она везана за геополитички положај конфликтних региона. Оба се налазе на геостратешки важним местима, око којих се, уз стране у непосредном конфликту, групишу и надмећу и велике силе. Косово се налази у самом средишту Балкана као „моста”/„преграде” између западног (Европа) и средњег (Блиски исток) дела Римланда, док је Нагорно Карабах смештен на Закавказју, иза „преграде” Кавказа као планинског ланца који одваја средњи део Римланда од евроазијског Хартланда. На Балкану се, сходно томе, надмећу утицаји четири велике силе (атлантистичке, оријенталне, средњоевропске и евроазијске) док се на Кавказу, такође, налазе четири велика геополитичка такмаца (атлантисти, две оријенталне силе – Турска и Иран, и евроазијци – Руси).

Трећа важна сличност је да међуетнички конфликт има и верско, односно културно-цивилизацијско од-

ређење. Срби и Јермени су хришћански народи (Срби су православни, а Јермени монофизити), док су Албанци и Азери муслимани (Албанци сунити, а Азери шиити).

Четврта сличност је историјско-политичка. Народи који су извршили оружану сецесију били су мањина на делу територије суседне државе о којој се води дугогодишњи спор, настао по распаду социјалистичке државе, али који има своју дугу, вишевековну предисторију. Међутим, огромна разлика може се наћи у питању уставних оквира у односу на које је извршена сецесија територија: совјетски устав дозвољавао је могућност мирног издвајања аутономне области из федералне јединице у којој се налази (али то у пракси није потврдио када су то Јермени у Карабаху тражили), што Устав СФРЈ није дозвољавао, односно, дозвољавао је само право на изјашњење конститутивних народа, а узевши у обзир да Албанци на Косову и Метохији нису имали статус народа него народности, они нису имали право на самоопредељење. СРЈ је правни следбеник СФРЈ и нико није оспоравао да су Косово и Метохија аутономни део Србије. Такође, различит је и временски оквир сецесије: у Карабаху, она се одиграла током распада савезне државе, док је сецесија територије Косова и Метохије извршена међународном војном агресијом осам године по распаду СФРЈ.

Сличности и разлике се могу тражити и у врсти и степену подршке коју уживају две отцепљене територије. Народ Нагорног Карабаха на прстима руке може навести број држава које су ову територију признале као независну. Подршка коју Нагорно Карабах ужива у међународној заједници је минорна, а УН су заузеле став да је овај простор несумњиви део Азербејџана. С друге

стране, Косово као независну државу у овом тренутку признаје мање од половине држава у свету, иако је важно напоменути да је не признају велике силе какве су Русија, Кина, као и друге значајне државе попут Бразила, Индије и Шпаније. С друге стране, по Резолуцији 1244 Косово и Метохија је несумњиви део Републике Србије који се налази под протекторатом УН.

Бројне сличности се могу пронаћи и у вези с подршком коју су велике силе пружиле или ускратиле сепаратистичким снагама. У случају Нагорног Карабаха, сецесија ове аутономне области одиграла се у периоду распада федералне државе, у условима општег државног расула, када су федералне (касније – руске) власти од неутралне позиције поступно заузеле умерено пројерменску позицију, док су на страни Азера биле Турска и, врло слабо и тек реторички изражено, неке западне силе (пре свих САД). У случају Косова и Метохије, Турска и све западне земље предвођене САД учествовале су у агресији на СРЈ на страни албанских сепаратиста, док се Русија томе дипломатски оштро противила. Разлике поводом овог питања су такође значајне. Док су у питању Косова и Метохије све велике силе мање-више задржале позицију коју су имале крајем прошлог века (па и током нелегалног самопрокламовања независности привремених приштаинских власти 2008), у питању Нагорног Карабаха ситуација је временом еволуирала: од пројерменског, руска позиција је еволуирала све више у неутралном правцу; турска подршка Бакуу је постала још израженија (видљива и у посредној и непосредној војној помоћи), док су се, напротив, неке од западних сила (махом оних европских) од ставова ближих Бакуу и неутралној позицији све више окренуле пројерменском

(тачније антитурском и антиазерском) ставу. Нова околност је и та да је Азербејџан успешно искористио да „одмрзне конфликт” и у војном сукобу поврати део територија које је изгубио пре готово три деценије.

Бројне сличности се могу пронаћи и у дугим безуспешним преговорима у оба случаја, поготово у случају Косова и Метохије који је имао четири међународне мисије (УН, НАТО, ОЕБС и ЕУ) на својој територији, а двадесет година касније није нарочито ближи епилогу него што је био у почетку. Ситуација је тек делом другачија у Нагорном Карабаху: мада је 10. новембра 2020. године дошло до споразума између Азербејџана и Јерменије који је био потпомогнут посредовањем Русије, он, у суштини, представља ново „замрзавање конфликта” до даљњег у оквирима новог фактичког стања, а не његово коначно решење. Тешко је поверовати да ће једна од две стране пристати на такве околности „за вијек и вјекова”, јер и Азербејџан и Јерменија сматрају Нагорно Карабах својом територијом, с тим што Јермени на својој страни имају чињеницу да је Карабах насељен већински јерменским становништвом. Север Косова, као и неке општине ван севера, већински је насељен Србима и могу се извући паралеле са Нагорним Карабахом. Проблем је што, чак и ако у догледном периоду дође до неког споразума, крајње је упитно каква ће бити његова прихваћеност међу народима са „обе стране” линије, јер је у оваквим споровима веома тешко доћи до обострано задовољавајућег решења.

ГЕОСТРАТЕШКИ ОКВИРИ РУСКО-ИРАНСКИХ ОДНОСА

Већ више од тридесет година, а посебно од почетка 21. века, руско-ирански односи су у сталном успону. Две земље се постепено крећу у правцу међусобне спољно-политичке усклађености, посебно у вези с најважнијим проблемима са којима су се обе државе у овом периоду суочавале. Поводом степена унапређења сарадње и координације у спољнополитичком деловању, упркос разимоилажењу у приступима при решавању појединих питања од другостепеног значаја, велики број експерата за међународне односе је закључио да се ради „о дубљем, геостратешком партнерству између ове две земље”.²²⁴

Односи између Русије и Ирана у прошлости ни изблиза нису били такви какви су сада. Више од два века Русија је представљала важно тежиште иранске спољне политике – често као империјални завојевач, понекад као погодни а понекад као „изнуђени”, невољни савезник против других колонијалних сила и заједничких непријатеља, али никада – као дугорочни, стратешки савезник са којим постоји дубинско подударање виђења и међународних односа и међусобних интереса. „Иако су обе земље кроз овај период искусиле шири спектар об-

.....
²²⁴ Mark Katz, “Russian – Iranian Relations in the Putin Era”, *Middle Eastern Studies* 11, 2009, 69, http://www2.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-1_Katz.PDF – приступљено 12. 01. 2022.

лика владавине – од царског самодржавља и Стаљиновог тоталитаризма до оријенталног деспотизма и исламске теократије у Ирану – фокус у међудржавним односима је остао изненађујуће константан. Модерност,²²⁵ геополитичка хегемонија и енергија представљала су три основна елемента у руском дугом и компликованом односу са Ираном.”²²⁶ Савремено стратешко побољшање односа између ове две државе у практично свим сегментима често се тумачи географском блискошћу (посредно и геополитичком блискошћу) и историјским факторима. Међутим, тачније би било рећи да се ово јачање на основу геополитичке блискости развијало насупрот историјском наслеђу међусобних односа који су били све само не једноставни и добросуседски.

Кад геополитика надјача историјско наслеђе

За разлику од Русије као средишње земље евроазијског Хартланда, која је тек у периоду након Хладног рата од позиције суперсиле спала на ранг између регионалне силе и велике силе, Иран (некад Персија) вековима представља регионалну силу на простору Средњег истока / Западне Азије. Смештен као кључна, културно и стратешки доминантна земља овог простора, Иран је

²²⁵ Западни мислиоци, у првом реду Исаија Берлин, сматрали су да је модерност са својим пратећим формама већ више векова основни изазов за обе земље, и Русију и Персију (Иран), који су на њега углавном одговарали на „немодерне” начине – то јест, претварајући модерне идеје у миленаристичке, религиозне визије и аутократске видове власти.

²²⁶ Abas Milani Abas, “Russia and Iran: An anti-western Alliance”, *Current History*, Volume: 106, Issue: 702, Octobar 2007, 328.

у ширем, континенталном геополитичком виђењу „тежишна земља” средишњег дела блискоисточног Римланда (обода континента) између Средоземља, односно Блиског истока и индијског потконтинента. Управо такав правац простирања (исток–запад, односно северо-исток и југозапад) на иранској висоравни као широј физичко-географској целини (која заузима знатно највећи део простора „историјске Персије”), садржи и доста појединих „ситнијих” географских датости. Планински масиви, са особинама стратешке препреке и изолације, вековима су утицали на политичку и економску историју ових простора, нарочито у погледу насељености и комуникације између неколико котлина и платоа на којима су настали главни урбани и пољопривредни центри древне Персије. Премда Иран (по својој природи изразито континентална земља) излази чак на три мора (на северу на Каспијско море, на југу на Персијски залив и залив Оман), због мореуза Ормузда и отвореног мора (Арапско море) које већ вековима контролишу што суседи што спољне, велике поморске силе, он готово да у потпуности дели судбину других континенталних, „landlocked countries” – дакле, оних које не могу да слободно и у пуној мери допру до светског мора.

Овако позициониран, ирански геополитички простор као једна значајна „громада” на средњем делу Римланда, знатно је ослоњен на своје залеђе, на евроазијско „срце копна” – на континенталну унутрашњост. У културно-цивилизацијском смислу, Иран је несумњиво снажно утицао, а и даље утиче, на један шири културни круг чији обим улази дубље у копно, на просторе средњоазијског дела Хартланда (простор Кавказа, Авганистан, Таџикистан, једним делом и Туркменистан) где

је ова регионална сила умела да пројектује и своје не само духовне и културне већ и економске те геополитичке утицаје.²²⁷ Ипак, главни смер иранског геополитичког утицаја био је, како историја показује, константно усмерен на запад, на Блиски исток – ка Месопотамији и, даље, преко простора Сирије, пут Средоземља, а само мањим делом на југоисток и исток, према Авганистану, Пакистану и индијском потконтиненту.

Службени спољнополитички контакти између Руске империје и Персијског царства датирају од 1592. године, у време владавине династија Романових и Сафавида. Први значајнији конфликт избио је средином 17. века (1650–1653) када је Русија успела да потисне персијске Сафавиде са саверног Кавказа. Уследиле су сталне чарке на овом простору које су колонизовани козаци, предвођени знаменитим атаманом Стељком Разином, изазивали са Персијанцима, а који су се у више наврата завршавали руским упадима на северну, каспијску обалу царства Сафавида. Са стабилизовањем „фронтијера” на кавкаској прегради, уследиле су деценије сарадње, успона трговине и прекограничне миграције становништва између два царства. Тако је било све до времена владавине Петра I Великог који је покренуо нови талас руског експанзионизма на југ, према топлим морима. Изабравши Астрахан за главно пристаниште своје ратне флоте, Петар је у рату са ослабљеним Сафавидима (Руско-персијски рат 1722–1723) био успешан, ширећи руску моћ на већи део Кавказа, а у једном краћем периоду и на северни део данашњег Ирана. Споразум са персијским посланством покушао је да озакони руска

.....
²²⁷ Детаљније видети у: Оливер Потезица, *Древна Персија*, Филип Вишњић, Београд, 2005.

освајања (Дербент, Баку, Гилан, Манзандред и Астарба-рад), која су, након притиска других великих европских сила, била поништена. Због тога је Русија била приморана да се 1732. године повуче са новоосвојених простора. Све то се подударило са временом пада династије Сафавида у Персији и успоном Надира Шаха. Међутим, ни његова династија неће бити дугог века, па ће је већ средином 18. stoleћа наследити династија Кајарида. За време ове династије јужни део Персије биће предмет сталног надметања западних колонијалних сила, док ће северни предели остати отворени за руску експанзију.

Завршетак 18. и почетак 19. века били су најбурнији период историје руско-иранског сукобљавања. Руско-персијски рат 1804–1813. довео је до потпуног пораза Персије. Она је изгубила контролу над Грузијом, Абхазијом, Мингрелијом, Дагестаном и већим делом Азербeјџана. Принуђена да потпише Гулистански мировни споразум 12. октобра 1813. године онако како га је диктирала Русија као сила победница, Персија је признала не само губитак значајних територија већ је и изгубила право да држи флоту на Каспијском мору, као и да гради базе на приобаљу и острвима. Огорчена због садржине мировног споразума, Персија је чекала повољну прилику за реваншизам. Прилика се појавила већ 1826. године када је Персија започела нову војну кампању против Русије. Но, и она се 1828. године завршила потпуном руском победом. По мировном споразуму закљученом 10. фебруара 1828. године у Туркменкају, Русији је признато припајање Ериванског и Накичеванског каната, а граница је померена са реке Астаре на Аракс.²²⁸

.....
²²⁸ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2010, 52.

Успостављени мир потрајао је цело наредно столеће. Међутим, и у том периоду Персија је стално бивала увлачана у надметање великих сила на простору Блиског истока и Средње Азије, пре свих Русије и Велике Британије које су се утркивале да, што утицајима што директним колонијалним запоседањем, „попуне” геополитички простор између руских степа и британске управе над Индијом.²²⁹ Тек ће пад Руске империје и Октобарска револуција поново затрести и просторе Персије на које су се прелили револуционарни таласи и створили краткотрајну Персијску социјалистичку совјетску републику, а после тога и Републику Махабад, очајнички покушај бољшевика да створе комунистичку државу на простору Ирана. Након што је (понајпре због британског парирања) утицај Совјета на простору Персије нагло почео да слаби, нова власт у Кремљу склопила је са Техераном у фебруару 1921. године „Споразум о сарадњи”. Он је, између осталог, укључивао и право слободне пловидбе Каспијским морем које је, дуги низ деценија пре тога, било главни предмет руско-персијског спотицања.

Међуратни период који је уследио био је раздобље у коме су се смењивали успони и падови у односима две земље. Током тридесетих година, Персија се дистанцирала од Совјетског Савеза и почела приближавати Хитлеровој Немачкој, тј. „силама Осовине”. Ово је довело до тога да су Совјетски Савез и Британија, потпуно игноришући прокламацију о неутралности Ирана (1940. године Персија је променила своје име у Иран), заједнички извршили инвазију и окупирали ову земљу, поделивши је на три окупационе зоне.

.....
²²⁹ О томе опширније видети код Peter Hopkirk, *The Great Game*, Kodansha International, New York, 1994.

По завршетку Другог светског рата, Британија и Американци евакуисали су своје трупе из јужне и централне окупационе зоне, док су Совјети још неко време покушавали да учврсте своју контролу над северним Ираном, стварајући на његовом простору аутономне републике Азербејџан и Махабад. Њих је централна влада у Техерану одлучно „демонтирала” након повлачења Совјета из северне окупационе зоне 1946. године. Убрзо потом, Иран је почео да добија војну помоћ од САД. Она је потрајала пуне две деценије (1957–1969), током којих је Иран потпуно потпао под амерички утицај. Иран је на тај начин био претворен у један од угаоних камена антикомунистичког блока на простору средњег дела Римланда преко којег је таласократска суперсила вршила своју хладноратовску стратегију обуздавања (containment policy). Ту улогу је, уместо донедавног положаја пуког колонијалног објекта, пратио и снажни покушај не само западне политичке контроле (чему је еклатантан пример био рушење Мосадекове владе од стране војске уз помоћ обавештајних структура САД), већ и стремљења у правцу систематске „западњачке модернизације” која је довела до дубље унутрашње друштвене поларизације.

Неуспех „позападњачења” земље оставио је не само без довољно унутрашње подршке режим шаха Резе Пахлавија, већ га је суочио и са жестокиим отпором и међу иранским левичарима и међу исламистима. Народни преврат 1979. године докрајчио је дубоко уздрману шахову власт и довео на његово место утицајног ајтолаха Хомеинија. Он је, спроводећи „исламску револуцију”, претворио Иран у Исламску републику.

Мада је Совјетски Савез био прва земља која је признала новоустановљену Исламску републику (већ у фебруару 1979), међусобни односи нису се развијали у по Кремљ жељеном правцу. Крхку револуционарну власт у Техерану плашила је подршка Москве њеним домаћим идеолошким противницима („Тудеху” – комунистичкој партији и другим левим организацијама) који су, у очима исламских теократа, били само тактички савезник у рушењу прозападног шаховог режима. Иран је, поред тога, тешко трпео од сталног прилива избеглица из Авганистана (њих преко два милиона) који је изазвала тамошња совјетска интервенција. Совјете је, с друге стране, плашило да се Хомеинијева исламистичка идеологија не прелије на совјетске републике настањене муслиманима. Остајући тако без довољно маневарског простора за побољшање билатералних односа, Совјети су се окренули Садаму Хусеину и његовом секуларном, баасистичком режиму са којим је Иран убрзо ушао у крвави ратни конфликт (1980–1988).

Савремени руско-ирански односи и основни циљеви стратешке сарадње

У периоду након распада Совјетског Савеза јасно су приметне две фазе у руско-иранским односима: прва је фаза поправљање нарушених односа и њиховог поступног побољшања, а друга – фаза стратешког партнерства. Неколико догађаја представљало је предуслове за наступање фазе поправљања односа између Москве и Техерана: 1988. године завршен је иранско-ирачки рат; Хомеини је умро наредне 1989. године када је, у суседном

Авганистану, дошло и до повлачења совјетских трупа. Годину дана касније, комунизам широм „Источног блока” доживео је колапс.

Руско-иранска сарадња је започета стидљиво, на пољу војне сарадње и енергетике: Москва је прво почела да продаје контингенте оружја Техерану и обећала да ће му, са својим стручњацима, помоћи да заврши изградњу нуклеарног реактора у Бушеру. Техеран се, заузврат, одлучио да престане да извози исламистичку идеологију на северне, постсовјетске просторе (пошто се сам СССР распао крајем 1991. године).²³⁰ Током највећег дела последње деценије 20. века обе земље су, заједнички и координисано, улагале у напоре да се оконча крвави грађански рат у Таџикистану²³¹ (1992–1997) у корист савеза умерених, демократско-исламистичких покрета са посткомунистима у овој земљи.²³² Такође, обе земље су координисано наступале у пацификацији ратних подручја на Закавказју који су букнули током 90-их, након распада СССР-а.²³³

Друга фаза у побољшању билатералних односа две земље која их је одвела у правцу стратешке сарадње подударила се са политичким успоном Владимира Путина током његовог премијерског (1999), а потом и првог

.....
²³⁰ Robert O. Freedman, “Russian – Iran Relations in 1990s”, *Meria Journal*, Vol. 4, No. 2, June 2000, 3–7.

²³¹ Видети: Драган Петровић, *Геополитика њосјсовјетској просјора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, 116.

²³² Elahieh Koolae, “Russia Role and Influences in Tajikistan”, *Economic–Political, Ettelaat*, No. 119–120, August–September 1997, 96–103.

²³³ Више код: Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010, 313–360.

председничким мандата (2000–2004).²³⁴ У ствари, Путин је у пуну оперативност само ставио спољнополитичку стратегију Русије (тзв. „Примаковљеву доктрину”)²³⁵ на простору Евроазије која је формално била усвојена неколико година раније. Као резултат, председник Мохамед Хатами је 2001. године дошао у званичну посету Кремљу.²³⁶ Околности су изгледале још повољније када је 2005. године за председника Ирана изабрана Махмуд Ахмединеџад са својим тврдим антизападним ставовима. Како је Техеран био под снажним западним притисцима да обустави свој нуклеарни програм, Путинова администрација изашла је са читавом палетом предлога и посредовања како би се „нуклеарна криза” разрешила у мирнодопским размерама. Иако је у својим напорима имала само ограничени успех, Русија је од 2006. године на дипломатском пољу била главни заштитник Ирана у органима УН, где је успела или да стопира или да ублажи читав низ резолуција инспирисаних од стране западних сила које су прописивале увођење додатних санкција против Ирана. Управо са оваквим зацртаним циљевима, Русија је одиграла и изузетно значајну улогу у преговорима П5+1 (пет сталних чланица УН и Немач-

.....
²³⁴ Видети: Ю. Я. Белобров, А. Г. Володин, Н. И. Козырев, Е. В. Ланкин, В. И. Сажин, В. И. Юртаев, *Современные российско-иранские отношения: вызовы и возможности*, Российский совет по международным делам, Москва, 2014, <http://russiancouncil.ru/common/upload/WP14Russia-Iran.pdf> – приступљено 03. 05. 2022.

²³⁵ Ariel Cohen, “The ‘Primakov Doctrine’: Russia’s Zero-Sum Game with the United States”, Heritage Foundation F.Y.I., No. 167, December 15, 1997.

²³⁶ Детаљно код Mark N. Katz, “Russian – Iranian Relations in the Putin Era”, http://www2.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-1_Katz.PDF – приступљено 15. 01. 2022.

ке) са Ираном везаним за њен цивилни нуклеарни програм, који је започет још 2006. године а који је 2. априла 2015. довео до закључења „Нацрта о нуклеарном договору”. По овом споразуму, Техеран се обавезао да прихвати значајне рестрикције у развијању сопственог нуклеарног програма за цивилне сврхе у најмање наредних десет година, као и да прихвати надзор страних посматрача у вези с његовим спровођењем, чији су детаљи требали да буду прецизирани до краја јуна 2015. године.²³⁷

Главне узроке постепеног приближавања и раста сарадње између Москве и Техерана у правцу стратешког савезништва током претходне две деценије није тешко идентификовати. Поред геополитичког положаја и различитих, у највећој мери несупротстављених интересних пројекција, једнако је важно, ако не и важније, то што су политичке елите обе државе уочиле да обе стране имају практично исте ривале, као и да се суочавају са истим или сличним претњама.

Русији је партнерство било потребно из низа разлога: као средство примиривања исламистичке претње на Кавказу и у Средњој Азији; као начин задобијања поузданог савезника на простору Блиског и Средњег истока, где би се Русија, када довољно ојача, могла вратити у респектабилнијем смислу; као повољни и економски и војни и

²³⁷ Видети: William J. Broad, Sergio Pecanha, “A Simple Guide to the Nuclear Negotiations With Iran”, New York Times, 02. 04. 2015, http://www.nytimes.com/interactive/2015/03/31/world/middleeast/simple-guide-nuclear-talks-iran-us.html?_r=0; Anne Gearan, Jobby Warrick, “World powers reach nuclear deal with Iran to freeze its nuclear program”, Washington Post, 24. 11. 2014, http://www.washingtonpost.com/world/national-security/kerry-in-geneva-raising-hopes-for-historic-nuclear-deal-with-iran/2013/11/23/53e7bfe6-5430-11e3-9fe0-fd2ca728e67c_story.html – приступљено 03. 05. 2022.

енергетски партнер, чиме би се оснажила и руска привреда која је од 1999. године, након што је „додирнула дно”, била у снажном успону, а што је све омогућавало да се као држава унутрашње консолидује, ојача прво себе а онда и своје стратешке, виталне интересе на простору „ближег суседства” – постсовјетском простору.²³⁸ Истовремено, Русија се на овај начин позиционирала као кредибилни балансер у односима Запада са Ираном као изолованом и, из западне перспективе, „одметничком државом”, бивајући посредник који спречава да кризни односи између Ирана и Запада ескалирају у опасном правцу који би се могао драстично осетити на ширем азијском простору. Чисто економски гледано, Иран је значајно тржиште за руску производњу, нарочито за машинску индустрију. Како су обе земље богате енергентима, постоји јак обострани интерес за изградњу транспортних рута, нафтовода и гасовода пут светских тржишта.

С друге стране гледајући, продубљенији партнерски односи су Ирану отварали неопходан простор за поступну реализацију својих виталних циљева: изласка из међународне изолације коју су му наметнуле САД са својим савезницима. Потреба за геостратешком сигурношћу на северу Ирана (стабилизација постсовјетских држава Кавказа и Средње Азије) омогућавала је овој земљи да преусмери своје главне активности на, за њу, историјски и геополитички важније правце – на запад и југ. Ту су, затим, и циљеви везани за значајно побољшавање економских односа на северним границама Ирана; минимизирање утицаја сунитских секти у окружењу, пре свега вахабита из Пакистана и Саудијске Арабије,

.....
²³⁸ Mohiaddin Mesbahi, “Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus”, *Central Asia Survey*, No. 12, 1993, 210–215.

на шиитско становништво ових простора, понајпре у Авганистану (шиитски Хазари); налажење ослонца у Русији ради стварања равнотеже снага са регионалним силама из непосредног окружења (највише са Турском), као и амортизација утицаја Саудијске Арабије и Пакистана који могу да наруше успостављену равнотежу; такође, преко сарадње са Русијом отвара се могућност побољшавања укупних односа са ЕУ, Кином и Јапаном.²³⁹

Збирно узевши, стратешко интересно преклапање довело је до сарадње две државе на реализацији конкретнијих циљева: остваривању ширења обострано уносне међусобне трговине између њих као и са другим земљама у региону, унутар Средње Азије и Кавказа; заједничком решавању постојећих регионалних и међуетничких конфликта те превенцији избијања нових; спречавању да се обе земље, имајући у виду специфичне ситуације сваке од њих појединачно, нађу у конфликтној ситуацији; борби против шверца наркотика; решавању проблема избеглица са ратом захваћених простора и уклањању узрока неконтролисане миграције која доприноси регионалној нестабилности; обезбеђивању ефективног коришћења природних ресурса у регији, укључујући и оне испод Каспијског мора; претварању свог регионалног окружења у комуникациону мрежу која ће обема државама бити најбољи гарант за контакте са остатком света и неометано кретање добара и људи.

.....
²³⁹ Према: Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 149.

Учинци руско-иранске сарадње

Руско-иранска стратешка сарадња се очитује на свим главним пољима: на геополитичком (геостратешком), на пољу енергетике, при решавању међународно-правних спорова, у војно-техничкој и економској сарадњи. Збирно узевши, за Русију стратешка сарадња са Ираном позитивна је чињеница у блискоисточној и каспијској (кавказској и средњоазијској) политици, где Иран, са својом геополитичком позицијом регионалне силе у централном делу евроазијског Римланда, континенталној сили у „срцу копна” служи као упоришна зона и „бафер”²⁴⁰ од повезивања територије Римланда у таласократским стратегијама њеног запоседања, окруживања те стезања, а напослетку – и евентуалног продора у дубину континенталне масе. Одржавање оваквог савезника „на површини” и његово оснаживање те заштите, истовремено је добар улог у погађању са таласократском силом и њеним регионалним сателитима, по принципу „мини-макс” политике.

Иран из свега тога извлачи сигурну корист: са јаким северним залеђем, чији је „меки трбух” заштитио од обе стране дестабилишућих утицаја, Иран може да игра улогу регионалне силе тамо где јој је то приоритетније – на Блиском истоку: да тамо извози своју идеологију, штити себи етнички, културно и верски блиско становништво и реализује своје интересне пројекције. Изложено реакцијама због вођења прилично ексклузивне спољне политике на западу и у мањој мери југоистоку, руско савезништво спречава изолацију и геостратешко

.....
²⁴⁰ Ово примећује и Фридман у: Robert Freedman, *Policy Brief*, Middle East Institute, 12 June 2003.

окружење Ирана које је у једном тренутку – када су америчке трупе биле размештене и у Ираку, на западу (уз турско-азерско савезништво), и у Авганистану, на истоку (уз присуство у неким базама у Киргизији и Узбекистану) – претило да га стави у ту позицију. Са руском дипломатском (пре свега, у институцијама УН) и војном помоћи, Иран је био у стању да на простору Сирије заустави геополитичку прекомпозицију „великог Блиског истока” у сунитском извођењу а под плаштом револуционарног „арапског пролећа” и да тако спасе власт Башара ел Асада у Дамаску. Све то тешко би било изводиво без руске помоћи.

Наравно, стратешко партнерство између две земље има и своја ограничења. Иако оно отвара већи маневарски простор обема државама на просторима за реализацију својих стратешких приоритета (Ирану на Блиском истоку, а Русији у постсовјетском „блиском суседству”), савезничка подршка у виду благонаклоног „држања леђа” и начелне помоћи њиховим једностраним акцијама, уз одржавање и унапређење свих постојећих видова сарадње, често није довољна да пресудно утиче да се реше крупне кризне и конфликтне ситуације у које могу бити уплетене свака од њих појединачно. Тако ни тешка ситуација везана за актуелну украјинску кризу и тамошњи грађански рат који је изазвао готово хладноратовски став САД и ЕУ уз пратеће санкције према Русији, не могу бити пресудно превазиђени само иранском благонаклоношћу ка руској позицији, нити јачом економском сарадњом у условима када се обе земље налазе под зидовима санкција (додуше различитог степена).

Исто важи и за Иран. У случају да САД са својим савезницима при некој драматичној кризној ситуацији

запрете да ће спровести ваздушне војне ударе на Иран или чак извршити ограничену копнену интервенцију широког спектра, Русија ће стати уз Иран на међународноправном пољу и интервенцију задржати на ванправном простору. Блокираће ветом све резолуције у Савету безбедности УН, помоћи Ирану у опскрби новим, савременијим моделима оружја, нарочито везаним за противваздушну одбрану, послати своје војне стручњаке итд. – али неће бити спремна да због свог савезника оде даље од тога и директно се укључи у оружани конфликт или неки други вид спољнополитичке и војне „авантуре”.

На другим пољима стратешке сарадње ствари стоје знатно повољније. Понајмање, додуше, поводом регулisaња правног статуса Каспијског мора и његове поделе на националне секторе који би омогућили пуну експлоатацију подморја. Иран је вољан да подржи Русију да ова добије што већи део северног дела овог мора, под условом да, на рачун Азербејџана и Туркменистана, он на тај начин себи обезбеди што већи јужни део мора, пожељно у „идеалном” проценту од 20%.

Поводом питања енергетске сарадње, очигледно је енергетско подударање руских и иранских интереса у „новој великој игри” за транспорт енергената са Каспијског подручја, тј. спречавање изградње онакве мреже нових цевовода која би обе земље заобишла и искључила из енергетске експлоатације овог ресурсно богатог постсовјетског подручја, те изградње мреже за транспорт енергената где би ове земље задржале старе позиције и стекле утицај и над додатним, новим коридорима којима гас и нафта иду на светско тржиште. Конкретно, то значи да треба поспешити да цевоводи из Туркменистана „крену на југ кроз Иран (а не преко Авганистана

за Пакистан), као и да цевоводи из Русије преко Јерменије стигну до северног Ирана и прикључе се на постојећи ирански цевовод”.²⁴¹ Олакшавајућа околност у свему овоме је што су за комуникационо-енергетско повезивање потребна сразмерно мала средства: неопходно је изградити цевоводе од туркменистанске границе до иранских градова Шахруд и Семнан, а одатле на северозапад, до Табриза, где би се он надовезао на постојећи ирански цевовод који, правцем север–југ, иде све до Персијског залива.

Русија и Иран су прве две земље у свету по утврђеним количинама природног гаса (Русија 23,4% а Иран 16%). Они траже начине да искористе ове резерве за заједничку добробит, развијајући једну широку стратегију зарад учешћа на светском енергетском тржишу. Још 2001. Русија и Иран су установили „Форум земаља извозница гаса” који окупља 13 водећих произвођача гаса са намером да репрезентује и промовише њихов заједнички интерес.²⁴² Поред тога, руски енергетски гиганти „Гаспром” и „Лукоил” важни су инвеститори (joint ventures) у постојеће иранске гасне пројекте, а веома су заинтересовани и за изградњу нафтовода између Ирана и Индије. „Гаспром” активно учествује у развоју експлоатације још најмање три додатна налазишта на Јужном

.....

²⁴¹ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 150.

²⁴² Terry Macalister, “Russia, Iran and Qatar Announce Cartel That Will Control 60% of World’s Gas Supplies”, *The Guardian*, October 22, 2008. као и Igor R. Tomberg, “Iran in the European Gas Market: Russian Point of View”, *Institute Français des Relations Internationales (Ifri)*, October 2009, <http://www.ifri.org/files/Energie/Tomberg.pdf>. – приступљено 12. 01. 2022.

Парсу (са учешћем од 30%),²⁴³ највећем познатом светском лежишту гаса (процењује се на око 450 трилиона кубних метара гаса), као и на раду око лежишта Северни Киш (треће по величини иранско налазиште гаса са 66 трилиона кубних метара). Конзорцијум је већ саградио две „offshore” платформе са десет бушотина и две подводне цеви за транспорт гаса које су дуге 100 километара. Русија гради велико складиште гаса и рафинерију у Јерменији која се у потпуности уклапа у геоенергетске пројекције руско-иранске стратешке сарадње. Истим правцима развијају се и пратећи инфраструктурни пројекти, изградња великих комуникационих коридора. Из Туркменистана су према Ирану већ отворени железнички правац Масхад–Саркаш и деоница Саркаш–Тајан. Када се још реновирају путни правци између Бафка и Бандар Абаса, Каспијско подручје биће солидно повезано са Персијским заливом. Развија се и кооперација у нафтној индустрији, с обзиром на то да је Иран друга светска сила са 10,9% укупних светских резерви нафте. „Гаспром” је веома заинтересован да узме учешће у експлоатацији поља Азадеган, највећег иранског нафтног лежишта.²⁴⁴

Видови војно-техничке сарадње су у констатном, деценијском успону. Иранци сматрају да могу да постану стални партнери Руској Федерацији на овом пољу, преоријентишући своју целокупну армију на руске стандарде и системе. За сада је Иран, после Кине и Индије, највећи купац руског наоружања. Поред велике количи-

.....
²⁴³ “Iran, Russia to Form Joint Energy Venture”, *Tehran Times*, December 1, 2009.

²⁴⁴ “Iran, Russia’s Gazprom Sign Energy Cooperation Deal”, *AFP*, July 13, 2008.

не конвенционалног оружја у питању је и продаја различитих напредних противваздушних система који су неопходни за иранске одбрамбене потребе (пре свих унапређена верзије система С-300 (ПМ 1) са дометом од 150 км, ракетни систем ТОР М1, затим противтенковско оружје РПГ 29),²⁴⁵ као и значајно присуство руских војних саветника што помажу модернизацијским напорима иранских оружаних снага.²⁴⁶ Обим годишњег извоза оружја износио је 2012. године око 1,8 милијарди долара, а програм војне сарадње предвиђа обим продатог наоружања Ирану од најмање милијарду долара у наредне две деценије.²⁴⁷ С друге стране, и Иран се, током ескалације која је на простору Украјине уследила са отпочињањем Специјалне војне операције (СПО), показао као поуздани снабдевач Русије дроновима, од којих су најпознатији они типа „Шахед 136”.

Најконтроверзније је поље нуклеарне сарадње Русије са Ираном која изазива многе зебње на Западу. Русија категорички одбија да је умешана у производњу нуклеарних балистичких пројектила за Иран, признајући своје учешће само у пројекту изградње нуклеарне електране у Бушеру за мирнодопску производњу електричне енергије преко потребне иранским енергетским капацитетима. Овај заједнички пројект, започет

.....
²⁴⁵ Marina Voronova-Abrams, “Russia’s Uneasy Relationship with Iran”, Security and Sustainability Program.

Global Green USA, March 30, 2010, <http://www.globalgreen.org/docs/publication-171-1.pdf> – приступљено 13. 01. 2022.

²⁴⁶ Stephen Blank, “Russian’s Return to Middle East Diplomacy”, Orbis, Vol. 90. No. 4, fall 1996, 518 – 17.

²⁴⁷ Видети Вячеслав Михайлов, „Россия – Иран: Перспективы военно-технического сотрудничества”, *Новости ВПК*, 20. 04. 2014.

још 1992. године, вреди 1,2 милијарде долара и запошљава око 20.000 руских стручњака.²⁴⁸

У значајном су порасту обим међусобне трговинске размене и економска сарадња уопште. Две земље су потписале читав низ споразума о дугорочној економској сарадњи на најширој основи, и многи руски региони и градови на основу њих граде своје пословне односе у Ирану.²⁴⁹ У ту сврху је основан и „Руско-ирански пословни савет”, под окриљем „Руске трговинске и индустријске коморе” који координира све видове економске сарадње. Русија је седми по величини трговински партнер Ирана и око 6% све увезене робе у Ирану потиче из Русије. У време првог удара светске кризе билатерална трговина између две земље повећана је на 3,7 милијарди долара годишње, са тенденцијом даљег сталног раста.²⁵⁰ Током пословних преговора тимова из обе земље, предложена је реализација 130 нових економских пројеката укупне вредности од преко 100 милијарди долара, а који би подигли обим размењене робе са 3,7–4 милијарде на 200 милијарди долара током наредних десет година.²⁵¹ За сада руска пољопривреда, екстрактивна сировинска индустрија и транспортни сектор имају највише добити од извоза робе за Иран. Ту у првом реду спадају: метали, пшеница, дрва, камиони и летелице. Први ирански са-

²⁴⁸ “On Trade-Economic Cooperation with the Islamic Republic of Iran, Background Information”, March 2, 2009, at www.mid.ru. – приступљено 13. 01. 2022.

²⁴⁹ Исто.

²⁵⁰ Marina Voronova-Abrams, “Russia’s Uneasy Relationship with Iran”, Security and Sustainability Program; Global Green USA, March 30, 2010, <http://www.globalgreen.org/docs/publication-171-1.pdf> – приступљено 13. 01. 2022.

²⁵¹ Исто.

телит, Сина 1, саграђен је уз учешће Русије и лансиран из центра Плесецак у северној Русији још октобра 2005. године. У плану је изградња и комерцијалних сателита на основу иранске поруџбине.²⁵²

Исти је случај и са укупним дометима руско-иранске стратешке сарадње. Геополитичка позиција две земље и подударање њихових виталних интереса усмерава их ка даљем продубљивању савезништва које у наредном периоду може да буде јаче. Добре намере и искреност на обе стране постоје; постоје приметни резултати – и спољнополитички, и енергетски, и трговински, али постоје и значајна објективна ограничења, првенствено она везана за безбедносну сферу и која се пре свега тичу укупних односа у савременој глобалној политици и геополитици. Упркос заједничким претњама, наиме, не постоји довољан интерес за обавезујући договор о одбрамбеној и војној сарадњи након кога би тек партнерски односи постали стратешки савез у пуном смислу те речи. И поред добрих дипломатских односа, спољнополитичких контаката те координације у наступању поводом кризних ситуација на највишем нивоу, не постоји јаснији интерес за институционализацију ових видова сарадње као ни за развијање заједничких војних пројеката попут улагања у војну индустрију, заједничких војних маневара и свега оног што чини стратешки савез у пуном капацитету.

.....
²⁵² Nikolai Terekhov, "Russia and Iran are Negotiating the Launching of Zokhre Satellite", January 27, 2005, *RIA Novosti*, <http://www.rian.ru/science/20050127/8029218.html> – приступљено 13. 01. 2022.

ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА: ОД РУСКО-КИНЕСКОГ КОНДОМИНИЈУМА ДО ЧВОРИШТА МУЛТИПОЛАРНОСТИ

Значај централноазијског региона у савременим међународним односима и процесима редистрибуције моћи пре свега је последица његовог геополитичког положаја. Овај положај условљава како однос „великих сила” на овом простору, тако и „регионалних играча” и тамошњих „локалних актера” и утиче на безбедносну архитектуру региона, чије ће сагледавање и развој бити предмет интересовања у даљем тексту. Уз наведено, покушаће се сагледати импликације посматраног геополитичког процеса на ширење нових мултиполарних односа и пратеће парадигме.

Регион Центалне Азије је, у класичном геополитичком погледу, јужни ободни део Хартланда (Макиндровог „срца земље”) који је истовремено стратешка раскрсница и безбедносно виталан простор за целокупно евроазијско окружење. Сер Халфорд Макиндер сматрао је овај регион делом стожерног простора светске политике који има потенцијал за светску превласт: „Ко влада Хартландом, влада светским острвом; ко влада светским острвом, управља светом”.²⁵³ Макиндер је, такође, веровао да Евроазија, као целина, има ову улогу пре свега због тога што се кроз њу брже и лакше може

.....
²⁵³ Halford Makinder, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metafizika, Beograd, 2009,

транспортовати роба на ободу Старог света од поморских путева, тако да из ове визуре простор Централне Азије има улогу не само акумулационог простора континенталне моћи већ и виталног трговачког чворишта.

Ипак, средњоазијска степа кроз векове нема једну доминантну геополитичку улогу којој можемо да пронађемо историјски континуитет. „Разлог томе је што на овом подручју немамо трајање аутохтоних људских организација које имају бар обриси државног устројства, па је овај простор често доживљаван као историјски вакуум. Државне творевине које су обухватале ове просторе (у мањем или већем обиму) су углавном настајале на просторима Римланда (Персија, Партија, Могулско царство) и само су крајњим ширењем и напрезањима делом покривали ово подручје. Самосталне 'државе' биле су само рефлексија номадских популација на повлачење власти из Римланда које нису успевале да се одрже на овим просторима на дуже временске стазе (...) Једна од тих 'аутохтоних рефлексија' на степско царство Џингис Кана које се из унутрашњости Хартланда распрострло и на прикаспијске степе била је држава Тимура Ленка (Темерлана) чије се трајање подударало са животним веком њеног оснивача, да би се потом потпуно распала.”²⁵⁴ Други је случај Руског царства и његовог геополитичког наследника, Совјетског Савеза. Из руске перспективе овај простор је примарно вреднован у војно-стратешком погледу, где је његово запоседање омогућавало повољну позицију за одбрану дубине евро-

.....
²⁵⁴ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 29.

азијског Хартланда од поморске силе (В. Британије) која се ширила од мора, кроз Римланд, ка „срцу копна”.²⁵⁵

Суштински, од 1885. године до распада СССР-а геополитички значај ове регије остаје непромењен. САД су у оквиру своје глобалне геополитичке визије (Римланд–Хартланд доктрина Николаса Спајкмена) само настављачи геополитике „гордог Албиона”. Стратегија окружења на овом сектору додира Римланда и Хартланда спровођена је стварањем низа савеза и уговора у Азији чија је је функција била у запречавању совјетско-кинеског блока да изађе на отворена мора и тако оспори англоамеричку улогу лидера „слободног света”. Најважнији подухват у том правцу било је стварање Багдадског пакта. Он је представљао војни и економски савез Велике Британије, Ирака, Ирана, Пакистана и Турске, који је формиран 1955. године оснивањем Сталног савета и Сталног војног комитета.²⁵⁶ Тиме је створен непрекидни континуитет територија које заузимају рубове Евроазије и представљају тампон-зону између сила Хартланда и владавине светским морима.

У времену после распада Совјетског Савеза, Централна Азија је постала стратешка раскрсница и простор безбедносног вакуума око чијег су се запоседања почеле надметати силе Хартланда (Русија као наследница СССР-

.....
²⁵⁵ Видети: Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942; Nicholas Spykman, *The Geography of Peace*, New York: Harcourt, Brace & Co., New York, 1944; Небојша Вуковић, *Лојка империје*, Конрас, Београд, 2007.

²⁵⁶ Видети: Kemal Behcet Yesilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–59*, Routledge, London, 2004.

а), Римланда (Кина, Турска, у мањем обиму и Иран) и светског мора (САД). Регион чине бивше совјетске републике (Казахстан, Киргизија, Туркменистан, Узбекистан и Тацикистан) које су стекле независност пре 30 година. Ове земље теже убрзаном развоју својих друштава. Ипак, процес друштвеног развоја у региону тече знатно спорије, а земље се суочавају са бројним проблемима који се јављају јер им је, непосредно након осамостаљења, недостајала сарадња руководства у решавању и превазилажењу пре свега прекограничних, међународних спорова.

Са популацијом од око 70 милиона становника који се налазе на раскрсници Европе, Блиског истока и Источне Азије, ово подручје има огромне природне ресурсе од којих многи тек почињу да се истражују.²⁵⁷ Историјски гледано, постојеће ресурсне предности ставиле су Централну Азију у срце тензија између неких од најмоћнијих светских држава и допринеле тешким прекограничним безбедносним питањима.²⁵⁸ Владе централноазијских држава су идентификовале неколико главних тема као кључне безбедносне приоритете: безбедност воде и управљање прекограничним водама; енергетска сигурност; тероризам и управљање границама. Иако ове забринутости првенствено утичу на сам регион, оне имају значајне последице и по националне интересе Кине и Русије. Безбедносна питања Централне Азије су уско повезана са приоритетима националне безбедности великих сила.

.....
²⁵⁷ IEA, *Caspian Oil and Gas: The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia*, OECD Publishing, Paris, 2000, <https://doi.org/10.1787/9789264180970-en>

²⁵⁸ Видети: Lutz Kleveman, Lutz, *The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia*, Boston: Atlantic Monthly, Boston, 2003.

Након 11. септембра, америчке окупације Авганистана и запоседања војних база у Централној Азији (Киргизија, Узбекистан) као део логистичке подршке америчким трупам у Авганистану, Русија и Кина су кренуле пут стратешке сарадње како би над овим простором створиле неки вид „меког” кондоминујума и постепено истиснуле „уклињавање” Американаца. Русија је задржала примат у овом региону у питању класичне „тврде” безбедности, док је Кина (уз асистирање у вези са анти-терористичким и обавештајним радом) више била усмерена ка економским развојним питањима и инвестирању у инфраструктуру у региону. Њихов партнерски приступ се, током претходних 20 година, показао прилично успешним.²⁵⁹

Регионалне иницијативе као покретачи мултиполарности

До дезинтеграције Совјетског Савеза дошло је прилично напрасно и антиклимактично, практично преко ноћи и без плана за „дан после сутра”. Таква ситуација условила је наступање униполарног доба са Сједињеним Америчким Државама као једином преосталом светском суперсилом, као и низом регионалних сукоба широм простора на којем се налазила некадашња источна суперсила. Како је, услед тога, дошло до својеврсног вакуума моћи, увидела се потреба за оснивањем низа регионалних организација које ће ублажити политичке,

²⁵⁹ Више код: Paul & Nicole Stronski, *Cooperation and Competition: Russia and China in Central Asia, Far East and the Arctic*, Carnagie Endowment for Interantional Peace, Washington, 2018.

економске и друге последице распарчавања једне у петнаест новонасталих држава.

Од организација које данас битишу на постсовјетском – и у оквиру њега централноазијском – простору, најзначајније су: Заједница независних држава (ЗНД), Евроазијска економска унија (ЕЕУ), Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ) и Шангајска организација за сарадњу (ШОС). Поред њих, централноазијски простор чини део кинеске иницијативе „Један појас – један пут” (БРИ – The Belt and Road Initiative). БРИ пролази кроз Казахстан, Киргистан, Таџикистан и Узбекистан с намером да преко Централне Азије и Руске Федерације допре до Централне и Источне Европе.²⁶⁰ Главни покретачи унутар поменутих организација јесу управо Руска Федерација и Народна Република Кина, као две светске силе које понајвише теже – и могу – да свет преобликују у мултиполарни.

Посматрање процеса унутар централноазијског региона врло је интересантно са аспекта развоја новог мултиполарног света. Наиме, пажљивом опсервацијом региона у периоду од дезинтеграције Совјетског Савеза до данас, почевши од доба униполарности и развоја наведених организација и БРИ иницијативе, јасно се уочава како се регион постепено ослобађа америчког утицаја који је у регион посебно „упловио” након напада 11. септембра, те како еволуира од руско-кинеског кондомионијума до чворишта мултиполарности.

Иако је, према речима актуелног руског председника Владимира Путина, колапс Совјетског Савеза био

²⁶⁰ Harri Taliga, “Belt and Road Initiative in Central Asia”, *Friedrich Ebert Stiftung*, 2021, https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/belt_and_road_initiative_in_central_asia.pdf – приступљено 04. 02. 2023.

трагедија, онај ко жели повратак бивше државе нема мудрости. Преведено у постсовјетски геополитички контекст, на „евроазијској геополитичкој табли” можемо видети, поред Руске Федерације, још четрнаест нових држава које, свака за себе, представљају нови субјект међународних односа. Свакако, неке од држава, попут Украјине, нису у добрим односима са Руском Федерацијом, али оне у централноазијском региону, што због недовољне снаге сопствених режима што због дубоких историјских веза са руском нацијом и културом – јесу. Логично, Руска Федерација главни је партнер за те земље. Међутим, како НР Кина има глобалне амбиције, и она се, протоком времена а након поступног побољшавања билатералних односа са Русијом, постепено укључила у регионална збивања.

То што две силе претендују на исти простор са собом носи немалу дозу ризика од сукобљавања, али се у пракси ситуација показује много мање проблематичном. Свесне управо ризика од геополитичког ривалства који може резултовати и отвореним међусобним сукобом, и Кина и Русија показале су трезвену доследност и тактичност у покушају да избегну надметање и да, уместо тога, развију кооперативни и комплементарни *modus vivendi* који омогућава усклађивање њихових централноазијских амбиција и иницијатива.²⁶¹

Несумњиво је да Кина и Русија гледају на регион на сличан начин. Обе велике силе посматрају присуство Запада (превасходно САД) на својим границама – у Украјини и Грузији, односно на Тајвану и у Јапану – као

.....
²⁶¹ Rolland Nadège, “A China-Russia Condominium over Eurasia” *Survival*, 61(1), 2019, 7–22.

претњу сопственим виталним интересима. Обе државе сматрају централноазијски регион својим „двориштем”; обе су покренуле низ пројеката с циљем јачања свог утицаја у њему. Управо је ова бојазан од нежељеног утицаја САД у Централној Азији довела до развитка комплементарног односа као оквира сарадње између две државе које деле сличне забринутости у вези с неопходношћу политичке стабилности унутар региона. Тај комплементарни однос заснован је на извесној асиметрији у, условно речено, снагама две државе. Наиме, Кина је економски и финансијски јача од Русије, али је у много слабијој позицији са дипломатског и безбедносног, односно, војно-политичког, аспекта.

На који начин свака од ових иницијатива доприноси развоју мултиполарности?

Када је реч о ОДКБ-у као војно-политичкој организацији заснованој на принципу колективне безбедности са Руском Федерацијом на њеном челу, она има превасходно одбрамбену улогу. Настала је 1992. године, иницијално на основу Уговора о колективној безбедности, а затим десет година касније трансформисана је у организацију чији назив и структуру носи и данас. Међу главним подстицајима за реформу ДКБ-а у ОДКБ била је жеља држава чланица за успостављањем заједничке командне структуре с циљем ефективније индивидуалне и колективне заштите својих чланица.²⁶² Статут организације дефинише основне циљеве и функције орга-
.....

²⁶² Видети детаљније у: Никола Рајић, Александар Гајић, „Однос Организације договора о колективној безбедности (ОДКБ) са

низације у виду учвршћивања мира, међународне и регионалне безбедности и стабилности, заштиту на већ поменутој основи колективне безбедности, али уз поштовање територијалног интегритета и суверенитета држава чланица, те да се ове активности постижу политичким договорима и уступцима.²⁶³

Један од начина на који ова организација допринеси развоју мултиполарности јесте јачање руског утицаја унутар региона. Наиме, након напада од 11. септембра, Руска Федерација је, у духу добре воље, допустила уплив америчког утицаја у регион који традиционално сматра својим. Временом су се америчке базе омасовиле, попут оних у Авганистану, Узбекистану и Киргистану,²⁶⁴ док су државе попут Јерменије и Казахстана оствариле ближу сарадњу са САД кроз програм „Партнерство за мир”, наглашавајући у својим војним доктринама како је сарадња са НАТО алијансом кључна за њихову безбедност. Како се ово, из угла велике силе, рефлектује негативно по њену безбедност, ОДКБ се, између осталог, усмерио да зајамчи улогу Русије као главног безбедносног чувара у региону. У том циљу су, током 2009. године, основане Колективне снаге за брзо реаговање (Коллективные силы оперативного реагирования) путем којих су снаге ОДКБ-а биле размештене широм региона и са циљем

.....
Шангајском организацијом за сарадњу и НАТО”, *Политика националне безбедности*, год. XI, vol. 18, 1/2020, Београд, 2029, 147–178.

²⁶³ J. H. Saat, *The Collective Security Treaty Organization*, Defence Academy of the United Kingdom: Conflict Studies Research Centre.

²⁶⁴ Joseph Stepansky, “US military presence in Central Asia unlikely amid Taliban rise”, *Al Jazeera*, 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/23/us-military-presence-in-central-asia-unlikely-amid-taliban-rise> – приступљено 07. 02. 2023.

његовог обезбеђивања. Иако су Јерменија и Киргистан као чланице ОДКБ-а биле прве које су од њега тражиле помоћ, своју прву акцију организација је извела тек почетком 2022. године. Тада је, на захтев владе Казахстана, пружена војна помоћ како би се одбранио казахстански суверенитет од, према речима казахстанског председника Касима Жомарта Токајева, „десетина хиљада терориста”. Организација је одговорила на позив за помоћ и распоредила око 2500 војника да чувају виталне објекте Казахстана.²⁶⁵

У контексту мултиполарности је свакако индикативан позив у помоћ организацији предвођеној Русијом, узевши у обзир донедавно блиску сарадњу Казахстана са САД, а интересантни су и прави узроци нереда у овој држави са од стране Запада изреченим вишеструким критикама на рачун стања људских права у Казахстану.²⁶⁶ Узевши у обзир и узнатредовалу фазу реализације кинеске БРИ иницијативе, значај ОДКБ-а је битно повећан јер он пружа додатну дозу безбедности унутар централноазијског региона у погледу одржавања унутрашње стабилности, спречавања рушења пријатељских влада и обуздавања страног војног утицаја, што би, потенцијално, могло да угрози безбедност такве иницијативе.²⁶⁷

.....
²⁶⁵ Bruce Pannier, “How the Intervention in Kazakhstan Revitalized the Russian-led CSTO”, Foreign policy research institute, 2022, 15.

²⁶⁶ U.S. Department of State – Bureau of Democracy. *Human Rights and Labor Country Reports on Human Rights Practices for 2014: Kazakhstan*.

²⁶⁷ Janko Šćepanović, „Institutions, cooperation, and hegemony: a comparative analysis of Russia’s cooperative hegemonic strategy in Central Asia’s key institutional frameworks”, *Asian Security*, 17:2, 2020, 236–261.

Поред ОДКБ-а као војно-политичог блока који обезбеђује евроазијски и, унутар њега, централноазијски регион, на овом простору функционише и ЕЕУ као вид економске интеграције бившег совјетског простора. Историјат ЕЕУ сеже у период распада бивше државе, када су, након оснивања ЗНД-а, у септембру 1993. године, њене државе чланице потписале споразум о стварању економске уније на период од 10 година, са могућношћу продужења споразума у року од 5 година. Годину дана касније, чланице ЗНД-а су се сагласиле око оснивање зоне слободне трговине. Иако ратификован од осталих држава ЗНД-а, овај споразум је блокирала руска Државна дума.

Марта 1994. године тадашњи казахстански председник Нурсултан Назарбајев предложио је стварање новог трговинског блока земаља независних држава који би требало да се зове Евроазијска унија. Наредне године су Русија, Белорусија и Казахстан потписали споразум којим су основали Царинску унију. Киргистан и Таџикистан су јој приступили 1999. године, након чега су поменуте државе потписале Уговор о заједничком економском простору.

Током 2000. године економске интеграције на постсовјетском простору достижу нови ниво оснивањем Евроазијске економске заједнице (ЕурАсЕЦ), по узору на Европску економску заједницу, претходницу ЕУ. Евроазијској економској заједници се 2005. године придружио Узбекистан, али се, три године касније, повукао из ње. Узбекистан је, свакако, интересантна варијабла унутар централноазијског простора као држава која се више пута учлањивала и, потом, излазила из бројних регионалних организација, попут ОДКБ-а и Евроазијске еко-

номске заједнице, иако је чланица ШОС-а, а у садашњем ЕЕУ има статус посматрача.

Динамика процеса економске интеграције на постсовјетском простору добила је нову димензију у другој деценији 21. века. Прво је јануара 2010. године успостављена Царинска унија Русије, Белорусије и Казахстана. Октобра 2011. године најављен је пројекат Евроазијске уније. Првог јануара наредне године на снагу је ступио Јединствени економски простор између три државе. Месец дана касније Евроазијска економска комисија је почела са радом. Затим су, 29. маја 2014. године, лидери три чланице Царинске уније потписали уговор о оснивању Евроазијске економске уније. ЕЕУ је почела са радом 1. јануара 2015. године, а у наредних седам месеци ова унија је скоро удвостручила број држава чланица, с обзиром на то да су јој се прикључиле Јерменија и Киргистан.²⁶⁸

На Међународном економском форуму у Санкт Петербургу одржаном у јуну 2016. године, Владимир Путин је предложио изградњу „Великог евроазијског партнерства” (ГЕП) које би поред земаља ЕЕУ и ЗНД-а, укључивало и Кину, Индију, Пакистан и Иран. Проширење географског обима новог партнерства на шири простор од оног централноазијског, одражава схватање Русије о неопходности таквог проширења услед недовољности ЕЕУ да оствари све регионалне амбиције и да обезбеди адекватан просперитет.²⁶⁹ У том смислу питање мултиполарности долази до додатног изражаја: дубља ГЕП–

.....
²⁶⁸ Vasile Rotaru, “The Eurasian Economic Union – a sustainable alternative for the former soviet space?”, *Journal of Contemporary European Studies*, 2018.

²⁶⁹ Kenneth Rapoza, “Putin Seeks To Include China, India, Iran In Fledgling Eurasian Union”, *Forbes*, 2016, <https://www.forbes.com/sites/>

БРИ интеграција омогућава Кини да убира бенефите руског утицаја у региону, док Кина Русији може да обезбеди инвестиције које ни она сама, а свакако ни централноазијски државе, не може самостално да финансира. Овде је релевантно и питање санкција (и заобилажења истих), односно надметања Русије и Кине са Западом, где се, из године у годину, види пораст у билатералним и мултилатералним инвестицијама и повећаној трговини са другим партнерима који приступају ШОС-у, попут Индије 2017. године и Ирана, за који је предвиђено да постане пуноправни члан током 2023. године.

Шангајска организација има посебну историјску позадину, са својом претечом у виду Шангајске петорке. Распад СССР променио је светску парадигму. У новонасталој ситуацији Кина је убрзала рад на демаркацији границе са Русијом, Казахстаном, Киргистаном и другим земљама региона. Успех овог договора довео је до пораста међусобног поверења и уважавања као основа за постизање нових, за све стране корисних договора. Наведене државе су током 1996. и 1997. унапредиле безбедносну сарадњу и иницирале механизам дијалога потписивањем споразума о изградњи поверења у војној области, као и смањењу војних снага у пограничним областима. ШОС је, од свог оснивања 2001. године, постао атрактивна регионална организација. За Русију и Кину он је важан форум за унапређивање својих регионалних интереса и рад на успостављању мултиполарног света. Организација је посебно битна за Кину, с обзиром на чињеницу да се она граничи са 14 других земаља, те да су бројне од тих земаља или чланице ШОС-а или у ста-

kenrapoza/2016/06/20/putin-seeks-to-include-china-india-iran-in-fledgling-eurasian-union/?sh=23bd268d7208 – приступљено 08. 02. 2023.

тусу посматрача, попут Руске Федерације, Казахстана, Таџикистана, Пакистана, Индије и Авганистана. Како БРИ пролази кроз скоро све чланице ШОС-а, укључујући и државе посматраче, ШОС има посебно важно место по кинеску политику. У том погледу је централноазијски регион посебно важан за Кину, јер преко њега кинеска трговина све више и неповратније приступа Европи.

Подршка и учешће Кремља у БРИ-ју доприноси комплементарности у деловању Кине и Русије у Централној Азији и шире, у целој Азији. Она повећава значај ШОС-а за цео централноазијски регион и његово претварање у својеврсно чвориште мултиполарности, пре свега зато што је Русија витална земља у региону, посебно за његове геополитичке и геоекономске перспективе. Како и Индија поступно прераста у велику светску силу, постоје извесне забринутости у погледу њеног односа ка БРИ-ју. И овде Русија може да утиче на смањење антагонизама и подстиче дијалог и интересно приближавање ривалске Кине и Индије, јер су јој обе земље блиски стратешки партнери. Путем форума какав је ШОС, отклањање неспоразума и страха других земаља је олакшано. Пакистан такође подржава БРИ и ШОС, што је посебно важно услед аутоперцепције Пакистана као једне од водећих земаља у муслиманском свету. Пакистан, такође, има јасан интерес и да убеди друге земље Залива да учествују у развоју региона и постану чланице ШОС-а. То се и може приметити у повећаном интересовању за прикључење ШОС-у.²⁷⁰ Иран и Белорусија су постали пуноправне чланице ШОС-а 2022. године.

.....
²⁷⁰ Abdul Baloch, "China and Shanghai Cooperation Organization (SCO): Belt and Road Initiative (BRI) Perspectives", *International Journal of Humanities and Social Science*, 2019, 166–171.

Исту жељу исказали су Јерменија и Азербејџан – што је, такође, посебно интересно, узевши у обзир њихов сукоб око енклаве Нагорно Карабах и доскорашњег снажног утицаја САД у односима две земље. Интересовање за прикључење организацији исказали су и Катар и Саудијска Арабија, као две земље богате нафтним ресурсима, као и Турска. Потенцијално прикључење Саудијске Арабије и Турске, као доскоро блиских партнера САД, посебно је релевантно за развој мултиполарности.

Закључак

Простор целокупног евроазијског Хартланда представља традиционалну руску интересну сферу насталу након дезинтеграције Совјетског Савеза и царске Русије, што се и види кроз фразу „ближње зарубежје” (ближнее зарубежье) – блиско суседство. Такође, централно-азијски регион представља блиски регион (мада не толико близак као у руском случају) и „западно суседство” Кине. Близкост и важност Централне Азије пре свега из геополитичких (односно, уже гледано, из геостратешких и геоекономских) разлога за обе земље су прворазредне, без обзира на то што су им неки од приоритетних интереса различити. Русија овај простор сагледава пре свега у класичном војно-безбедносном кључу, али и из перспективе поновне економске интеграције овог (некада са Русијом јединственог) привредног простора. Кина, међутим, не види овај простор погодним за сопствену војно-безбедносну експанзију и интеграцију у некакву ексклузивну интересну сферу, већ се задовољава остварењем двојаких циљева: њој је у безбедносном смислу важно

пре свега да се са овог простора не шире безбедносни ризици на просторе унутар Кине, као и да овај простор буде погодан како за транзит кинеске робе ка западу, тако и да сам буде отворен за кинеску трговину и веће привредне инвестиције. И за Русију и за Кину једно је заједничко: обе као подједнаку опасност виде могућност „ускакања” и „уклињавања” неке треће спољне „велике силе”, те желе да овакав сценарио предупредје или омету. Подударност овог виталног интереса обе „велике силе” попримила је размере императива након америчког наглог „ускакања” на простор Централне Азије после њихове војне интервенције у Авганистану која је прерасла у дводеценијски боравак и суочавање са тамошњим војним отпором. Присуство САД само је убрзало стварање руско-кинеске регионалне коалиције из које је, релативно брзо, израстао читав низ иницијатива различитог формата и намена које су, заједно са државама из саме регије, постепено овај простор претвориле у својеврсно безбедносно и економско „чвориште” под руско-кинеским патронатом.

Јасно је да, из ових разлога, Русија и Кина теже да се не придржавају америчких захтева у региону и сматрају да је једини начин за то да унапреде процесе који воде ка мултиполарном поретку. Руска Федерација је на том плану урадила доста, пре свега успостављањем билатералних и мултилатералних економских, културних, политичких и војних односа са државама у региону. Закључен је низ економских споразума поводом евроазијских тарифа, развијања енергетске мреже, јачања културних веза и успостављања и ширења војних база у неким централноазијским земљама, уз постепено али не непрекидно јачање безбедносних савеза попут ОДКБ-

а и ШОС-а.²⁷¹ Кина, уз учествовање у ШОС-у, такође развија бројне економске билатералне везе са државама Централне Азије као својеврсним сарадницима у њиховом континенталном геоекономском наступању у коме БРИ представља својеврсну матицу и „врх копља”.

Интересантан је начин на који се две силе надупуњују и путем кога се боре за јачање свог утицаја у региону науштрб америчком. Наиме, Русија је то радила кроз агресивну политику, не презајући да покрене војне операције које иду „уз длаку” актуелном међународном поретку. Кина је, напротив, тежила да избегне директне конфронтације, настојећи да стекне виши статус у међународној арени пре свега кроз екстензивне економске односе са централноазијским земљама, БРИ иницијативу и јачање ШОС-а. Услед тога, Кина је главни трговински партнер већине земаља региона, док раст трговинских споразума у националним валутама земаља ШОС-а и Централне Азије кроз процес дедоларизације те уплив индијског и иранског утицаја иде у прилог тврдњи да је регион данас постао чвориште новог мултиполарног света.

.....
²⁷¹ Masoud Rezapour, “Foreign policy of China and Russia against the US in Eurasia”, *IOSR Journal of Humanities And Social Science*, XXV, 2:8, 2020, 37–45.

ПРОМЕНА ТУРСКЕ ГЕОСТРАТЕШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ

Неуспели војни пуч од 15. јула 2016. године не-сумњиво је био почетак новог периода у политичком животу Турске као и њеној укупној геостратешкој оријентацији, нарочито у односу са САД, турским дуго-деценијским главним стратешким партнером. Након што су војне јединице руковођене завереничким официрима заустављене у покушају да заузму кључна места у Истанбулу, Анкари и неколико других важних турских градова, при чему је погинуло преко 300 а рањено 2100 људи, у Турској је 20. јула уведено тромесечно ванредно стање. Уследиле су чистке државних служби, при чему је притворено је 8860 лица, од тога 2839 војника, а 2745 судија је изгубило посао. Покренута је смена преко 1577 декана факултета, 15.000 наставника је суспендовано, док је чак 21.000 наставника лишена лиценци за рад у приватним образовним установама.²⁷²

Историја кемалистичке Турске, наиме, обележена је периодичним војним пучевима. Подстакнути сукобима унутар турског парламентарног живота, државне ударе је пословично спроводила војска, чувар секуларног наслеђа, а прижељкивали су их и потпомагали кључни турски геополитички и војни савезници.

.....

²⁷² Ilke Toygür, "From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today", *Expert Opinion* – Elcano Royal Institute, Madrid, 22. 07. 2016, 2.

Први војни удар извршен је 27. маја 1960. године против тадашњег турског премијера Аднана Мендереса, након његових намера да посети Москву у потрази за финансијским средствима. „Мендерес и кључни чланови његове владе су ухапшени и одведени у изолацију, да би, након пресуда војног суда наредне године, били обезбешени због наводног кршења Устава.”²⁷³ Наредни пуч, познат као „преврат меморандумом”, изведен је 1971. године. У њему је војска свргнула премијера Сулејмана Демирела, вођу тадашње Партије правде. Начелник Генералштаба је, уместо да изведе тенкове на улице, испоставио ултиматум Демирелу да се повуче и повери вођење државе технократској власти Нихата Ерима.²⁷⁴ Девет година касније, уследила је трећа интервенција војске у турски политички живот. Те 1980. године разбуктали су се оружани сукоби између левих и десних политичких група. Због тога је, након крваве војне интервенције, војска на челу са генералом Кенаном Евре-ном преко Савета за националну безбедност преузела управљање Турском током наредне три године.²⁷⁵ У овом периоду је – и поред заклињања у секуларно уређење Турске – започета релативизација Ататурковог наслеђа; ислам је виђен као лек за опоравак друштва од комунистичке претње. Године 1997. извршен је четврти, такође успешни војни преврат (познат и као „постмодерни

.....

²⁷³ Миша Ђурковић, „Односи Турске и САД”, у: *Турска – реионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 125.

²⁷⁴ Исто.

²⁷⁵ İlke Toygür, “From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today”, Expert Opinion – Elcano Royal Institute, Madrid, 22. 07. 2016, 1.

пуч”). У њему су, извођењем тенкова на улице, са власти срушени происламистички премијер Неџметин Ербакан и његова партија „Рефах”.²⁷⁶

Још од времена изборног тријумфа АКП-а 2002. године, Реџеп Тајип Ердоган (некадашњи „Рефахов” градоначелник Истанбула, касније премијер и председник Турске) прибојавао се могућности војног пуча. АКП и Ердоган су због тога систематски почели да слабе позиције војске у политичком систему Турске. Иронија судбине је да су им у томе највећу подршку пружале тзв. „фетулахије” – припадници исламског ревивалистичког покрета Хизмет којима је, из свог дома у Пенсилванији, руководио Фетулах Гулен, пензионисани имам. Савезништво идеолошки блиског АКП-а и Хизмета здружено је радило на чишћењу секуларни војних кадрова (пре и након избијања афера „Балијоз” („мацола”) из 2003. и „Ергенекон” из 2011. године) који су били сумњичени за планирање извођења војног пуча. Њихова места попуниле су Гуленове присталице у војсци. Они су, како се показало, били и главни руководиоци неуспелог пуча од 15. јула 2016. године.

Пуч су покушали да изведу официри турске војске са деловима јединица Трећег корпуса Прве армије која је смештена на ширем подручју Истанбула и деловима јединица Четвртог корпуса Друге армије са простора око Анкаре.²⁷⁷ Завереници су били организовани у тело под називом „Савет за мир у кући”. За разлоге извођења војног удара они су наводили ерозију секуларизма, на-

.....

²⁷⁶ Исто.

²⁷⁷ Yossef Bodansky, “The Military Coup in Turkey – Initial Observations”, *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, Issue No. 436, July 2016, 2.

пуштање демократског уређења државе, кршење људских права и губитак кредибилитета Турске у међународној арени, за шта су одговорним сматрани председник Ердоган и влада под руководством његовог АКП-а.²⁷⁸

Јединице под командом пучиста покушале су да заузму кључна места у Истанбулу, Анкари и неколицини других турских градова, али су их поразили војска лојална влади и цивили присталице АКП-а. Оштећено је много владиних објеката, укључујући и турски парламент и председничку палату, које су пучисти бомбардовали. Завереници су притворили начелника Генералштаба Хулусија Акара, док су команданти морнарице и специјалних јединица одмах иступили у јавности против пуча. Исто су поступиле и две водеће опозиционе странке – Републиканска партија и Партија националистичког покрета.

Турска влада је као организаторе пуча готово тренутно означила припаднике покрета Хизмет у вишем официрском ешалону, а за њеног правог вођу упрла прст у Фетулаху Гулена. Након прикупљања доказног материјала, турске власти су поднеле формални захтев САД за Гуленово изручење како би се против њега у Турској водио кривични поступак. У својим политичким обраћањима, непосредно након што је опасност од пуча прошла, турски председник Ердоган је више пута оптуживао врх америчке војске да је био упознат са намерама завереника у турској армији, да је благодоклоно гледао на пуч и подржавао припреме и извођење пуча.

.....
²⁷⁸ Robert Pearson, "What Caused the Turkish Coup Attempt", *Polico*, July 16, 2016, <http://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057> – приступљено 19. 08. 2016.

Ердоган је, такође, сматрао да САД неће штети да изруче Гулена зарад његовог излагања судском прогону. У турским медијима појавили су се натписи о умешаности пензионисаног америчког генерала Кембела у организовање пуча, као и везе пучиста са америчким војним персоналом смештеним у турску војну базу Инџирлик.²⁷⁹ У јавност су допирале вести о турском искључивању струје у овој војној бази, касније и о исељавању дела тамошњег америчког особља и тајном пребацивању ракета са бојевим нуклеарним главама на друге локације (спомињана је Румунија).²⁸⁰ Као коначна потврда дубоког поремећаја односа са САД стигла је изјава председника Турске Ердогана који је 2. августа проблематизовао будућност савезничких односа са САД због наводне америчке тајне подршке терористима и пучистима.²⁸¹

.....
²⁷⁹ Yeni Safak, "US Commander Campbell: The man behind the failed coup in Turkey", <http://www.yenisafak.com/en/news/us-commander-campbell-the-man-behind-the-failed-coup-in-turkey-2499245> – приступљено 10. 09. 2016; "Former NATO commander 'behind failed coup against Erdogan' – Turkish daily", *Russia Today*, 25. 07. 2016, <https://www.rt.com/news/353126-campbell-nato-coup-turkey/> – приступљено 10. 09. 2016.

²⁸⁰ "Turkey's power cutoff to Incirlik Air Base a problem for Pentagon", *CNN News*, 19. 07. 2016, <http://edition.cnn.com/2016/07/19/politics/incirlik-air-base-turkey-failed-coup-power-cutoff/> – приступљено 10. 09. 2016; Georgi Gotev, Joel Schalit, "US moves nuclear weapons from Turkey to Romania", *EurActiv.com*, 18. 08. 2016, <http://www.euractiv.com/section/global-europe/news/us-moves-nuclear-weapons-from-turkey-to-romania/> – приступљено 10. 09. 2016.

²⁸¹ "Erdogan accuses West of 'writing the script' for Turkey coup", *The Telegraph*, 02. 08. 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/02/erdogan-accuses-west-of-writing-the-script-for-turkey-coup/> – приступљено 19. 08. 2016.

О покушају пуча и његовим узроцима изнето је много спекулација. Једна од најраспрострањенијих јесте да је главни разлог за његово исхитрено извођење, у ствари, био покушај спречавања турског крупног геостратешког заокрета. Овај заокрет је, наводно, био започет у месецима пре 15. јула, када је Бинали Јилдирим преузео место председника владе од Ахмета Давутоглуа. Заговорници овог становишта сматрају за споредне турске унутрашње политичке размирице нарочито сукоб између Ердогана и Гулена (односно АКП-а и Хизмета) у односу на спољнополитичке разлоге и заступају мишљење како ће неуспех пуча и репресалије само још више убрзати овај геостратешки заокрет. Аргументе за овакво становиште његови заговорници проналазе како у ставовима пучиста, тако и у недоказаној, магловитој подршци коју су пучисти, према наводима провладиних медија, имали од страног фактора. Поставља се питање: да ли је покушај пуча заиста изведен да би се осујетила геостратешка преоријентација Турске, то јест да ли је она заиста у току или ће се тек одиграти?

Спољна политика Турске и њено геополитичко одређење

Турска је држава чија је спољна политика у великој мери условљена њеним геополитичким положајем. То се јасно може уочити у турској спољнополитичкој оријентацији у хладноратовској и послехладноратовској епохи. Тада је Запад уочио њен важан стратешко-безбедносни положај, тако да је Турска по кратком поступку била укључена у западне војне савезе (НАТО,

ЦЕНТО) као кључни регионални савезник на источно-медитеранском споју (између западног, европског, и централног, блискоистичног дела) Римланда у „политици обуздавања” глобалног геополитичког ривала, смештеног у језгру (Хартланду) континента у који се „угнездио” комунизам са претензијама ширења светске револуције.²⁸²

Геополитичка позиција Турске је таква да она представља везу, раскршће и мост између континената – Европе и Азије и, даље, Африке. Турска је окружена нестабилним регионима у којима се преплићу утицаји различитих цивилизација, религија и деловања других великих сила. Ови утицаји лако могу да се пренесу и на њене унутрашње просторе, све до турског државног језгра. Језго турске државне територије смештено је око Мраморног мора, на европској, тракијској и малоазијској страни.²⁸³ Овом простору су, током турске историјске експанзије, биле придодаване околне територије. На тај начин је Турска, односно држава Османлија, у позном средњем веку прерасла у светску империјалну силу, али је, после свог историјског врхунца, доживела постепено опадање. Осипање турских територија се завршило тако што су јој у другој деценији 20. века преостале само Мала Азија и један део европске Тракије. Још од времена свог настанка, 1923. године, Турска република је наставила да игра улогу „браниоца мореуза” који, забринут за очу-

.....

²⁸² О томе детаљније у : Александар Гајић, „Неоосманизам на каспијском простору”, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 159–191.

²⁸³ “Geopolitics of Turkey: Searching for More”, *Stratfor Analysis*, 02. 08. 2010, <https://www.stratfor.com/analysis/geopolitics-turkey-searching-more> – приступљено 21. 08. 2016.

вање ширег простора око свог језгра државе, тражи савезнике који ће спречити да се изврши њена даља дестабилизација из правца три околне регије („кавказке преграде”, Балкана и Леванта). Иако, дакле, територијално сведена на малоазијски простор чији највећи део представља анадолијско залеђе језгру турске државе, док само малим делом партиципира на Балкану, Кавказу и Леванту – у ширем геополитичком смислу кемалистичка Турска је наставила да има исту безбедносну улогу коју је, под покровитељством Велике Британије, у 19. веку имало Османско царство.²⁸⁴ После 1945. године улогу Велике Британије само су преузеле САД, њен наследник на месту глобалне поморске велесиле.

Геостратешке и безбедносне бриге – будући да, због њеног положаја, на Турску не утичу само регионални већ и глобални геополитички трендови – не само да пружају различите спољнополитичке алтернативе већ се оне једнако користе и као легитимишуће оруђе од стране креатора турске политике. Такође, геостратешки положај пружа творцима турске политике значајан маневарски простор да изазову додатне проблеме у спољном окружењу како би постигли жељене добитке на унутрашњем пољу – нпр. да добију потребну војну, економску или другу помоћ погађајући се са својим савезницима. „Баскин Оран је излагао како је Турска смештена на месту на којем светске осовине моћи полове свет на два дела. На пример, током Хладног рата Турска је била смештена тачно на западној граници Совјетског Савеза. У актуелном времену, осовина север–југ је другачија,

²⁸⁴ Видети: Милош Ковић, „Две империје – Британци и Османлије”, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 191–204.

заснована пре свега на економским разликама: она презузима улогу претходне осовине која је произлазила из идеолошких разлика.”²⁸⁵ То је довело да важних промена у турској спољној политици. Геополитички положај доноси Турској подједнаке предности и недостатке. Аједин истиче како је „Турска, захваљујући њеној геостратешкој локацији, била у стању да у светској политици игра већу улогу него што јој то њена снага, становништво или економска снага допуштају”.²⁸⁶

Због свог положаја Турска има могућност да заузме вишестрану преговарачку позицију са другим великим силама; она може да искористи предности свог положаја и послужи једнако као мост и препрека и у војно-политичком, економском и енергетском смислу. Но, све ове повољности имају и своје наличје. Геополитички положај чини Турску изузетно рањивом на бројне претње: упливе међународног тероризма, организованог криминала или миграторних кретања. Важност и сложеност положаја ставља Турску пред избор да или тежи очувању *status-a quo* или да води активнију политику, односно да тежи конвергенцији између ова два приступа.

Геополитички положај и државне границе држава могу представљати изворе снаге и стабилности, једнако као што могу бити и извор слабости и несигурности – већ у зависности од намера околних држава, односа њихових релативних моћи и утицаја спољних великих сила

.....
²⁸⁵ Hüseyin Bağcı, “Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy”, *Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe, Reihe Studien*, Internationales Institut Liberale Politik, Wien, Juni 2009, 4.

²⁸⁶ Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, Sam Papers, Ankara, 2004, 23.

на одржавање стабилности у ширем окружењу.²⁸⁷ Из турске територијалне и цивилизацијске анксиозности (што произлази из њеног геополитичког положаја) у хладноратовској епохи је била дефинисана и турска спољнополитичка оријентација. Њу су, пре свега, одликовали протекционизам и ексепционализам („утисак изузетности“).²⁸⁸ Док је протекционистичко одређење условљавало дефанзивне спољнополитичке праксе, савршено уклопљене у западну стратегију „обуздавања“ кроз препречавање турске територије за утицаје из комунистичког „срца копна“ током хладноратовске епохе, „осећај изузетности“ могао је да се развије и у дефанзивном и у офанзивном спољнополитичком правцу. Овај утисак је био једнако последица страха од окружења, али и налицје подвојеног односа према сопственом наслеђу које је, такође, представљало и изворе некадашњег османског успона и пада. Одрећи га се – представљало је изузетак у односу на своје регионално окружење. Поново га прихватити и реафирмисати – такође је отварало различите спољнополитичке перспективе и водило ка преузимању нове улоге у међународним односима. Спољне околности и реалполитички односи снага у турском окружењу били су ти који су условљавали у ком ће се спољнополитичком правцу и турски „осећај изузетности“ исказати. Управо је постхладноратовска еволуција турске спољне политике показала како су промене ширих прилика погодовале да се овај „осећај изузетности“ изрази на различите начине.

.....
²⁸⁷ Исто.

²⁸⁸ Murat Yesiltas, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, 661.

Еволуција постхладноратовске турске спољне политике

Током хладноратовске епохе геополитичку позицију Турске Запад је у потпуности употребљавао у спровођењу „политике обуздавања” Совјетског Савеза. Том глобалном стратегијом је спречаван утицај Совјета на ободу евроазијске (и даље, афричке) континенталне масе, светска мора са прекоокеанским земљама. Заузврат, Турска је под „кишобраном” НАТО-а добила загарантовану заштиту од Совјетског Савеза, као и значајну војну и економску помоћ. То је, уједно, значило и да је Турска постала близак савезник и – изузев у неколико ситуација када су се догодили несугласице и одступања – верни следбеник Вашингтона у готово свим важним спољно-политичким питањима. Иако је по својим циљевима била идентична политици коју је – у њеном изворном виду залагања за „политику неутралности” – водио Кемал Ататурк, у измењеном хладноратовском контексту турска спољна политика је добила и нови смисао. Она се руководила начелима која су се залагала за стварање и одржавање мира у свету, као и начелима везаним за модернизацију западњачког типа. Циљ ове спољне политике је био да артикулише модерну националну државу као израз турског геополитичког јединства.²⁸⁹ У свом средишту, то је била политика стварања јединственог турског националног идентитета где је турска геополитичка позиција била тумачена из перспективе секуларног националистичког дискурса.

.....

²⁸⁹ Cenghis Canar, Graham Fuller, “Grand Geopolitics for New Turkey”, *Mediterranean Quarterly*, Duke University Press, Durham, Winter 2001, 22–23.

У погледу свог геополитичког положаја, Турска је током Хладног рата видела себе као „централну државу” (у периоду до пуча 1980. године), а потом и као „државу-мост” (у периоду након пуча 1980. године) у регионалном и глобалном поретку.²⁹⁰ Кемалистичка геополитичка визија је, дакле, директно спајала територијалност и сувереност и усмеравала их ка државоцентричном процесу „изградње нације” који је био одређен дискурсом „територијалних бојазни” државе и друштва од спољних и унутрашњих претњи. „Зато је значајна компонента дефанзивне геополитике био постимперијални страх од остављености, као и страх од територијалног губитка који је био упадљиво увећан у турској верзији дефанзивног геополитичког дискурса.”²⁹¹

Турска спољна политика се због свега тога јасно залагала за одбрану турског националног јединства, територијалног интегритета и секуларног политичког поретка. Како је за стварање националног идентитета потребан и „Други”, онај који се разликује и у односу на кога се кроз ову разлику одређујемо, хладноратовске прилике су пружиле геополитички сврстаној Турској савршеног „Другог”: експанзионистичку и непријатељску, револуционарну претећу велику силу – Совјетски Савез. Његове су главне одлике – географски положај, поли-

.....
²⁹⁰ Детаљније код: Mehmet Dosemeci, “How Turkey Became a Bridge Between ‘East,’ and ‘West’: The EEC and Turkey’s Great Westernization Debate 1960–1980.”, у: *The East-West Discourse: Symbolic Geography and Its Consequences*, edited by Alexander Maxwell, Peter Lang, Oxford, 2010, 169–191.

²⁹¹ Murat Yesiltas, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, 664.

тичко уређење и идеологија – биле виђене као антиподи турском идентитету, турској држави и турској политици. На другој страни се налазила представа Запада. Она је била конструисана као модел и референтна тачка за мерење турског друштвеног напретка и његовог прозападног идентитета. „За ствараоце спољне политике, Запад је више био стање душе и процес развоја, него географска локација. У погледу геополитичке представе, од свог почетка, у турској дефанзивној геополитичкој имажинацији свет је био подељен на две различите цивилизације, где је Турска била портретисана унутар имажинације цивилизованог, развијеног и супериорног модерног Запада, а насупрот његовој источној антитези.”²⁹²

Распад биполарног светског поретка и урушавање социјалистичког геополитичког блока који су уследили крајем осме деценије 20. века снажно су се одразили на турску спољну политику. У постхладноратовским приликама, Турска је постепено окренула леђа дефанзивном приступу вођења спољне политике како би повела проактивнију улогу и доказала се као важан регионални и светски „играч”. Турски успех у преусмеравању њене спољне политике лежао је пре свега у способности да уочи и искористи јединствене прилике које су пружале нове околности у међународним односима. Нове околности су деловале подстицајно и на турске амбиције и на страхове Турске од новонасталих претњи, које су се, с обзиром на стратешки положај Турске између Европе, Азије и Африке, као и историјске и културне веза са околним нестабилним регионима попут Балкана, Кавказа и Блиског истока, умножавале.

.....
²⁹² Исто, 665.

Уместо виђења себе као државе смештене на простору додира Запада и Истока, Турска је почела да се доживљава као држава смештена на осовини која дели свет по другом, не више идеолошком, већ пре свега геоекономском критеријуму – оном који дели свет на развијени Север и неразвијени Југ. Оваква позиција је давала Турској већи маневарски простор за деловање, али ју је и излагала далеко већим претњама. То је давало нове димензије осећају несигурности и протекционистичким жељама, као и осећају своје посебности. Оваква аутоперцепција се више није равнала само у односу на Запад и димензије западњачке модернизације, већ се, с обзиром на заједничко историјско, културно и верско наслеђе које дели са својим окружењем, окренула ка занемареним слојевима сопственог историјског идентитета. На тај начин је културно и историјско наслеђе све више почело да се доживљава као доказ сопствене изузетности и као елемент стратешке предности за деловање у нестабилном окружењу.

Из ових разлога је и стратешко савезништво са Американцима почело да бива стављано под знак питања и од стране Турске и од стране САД, тим пре што је његова ранија сврха – обуздавање Совјета, ишчезла, а пред Турском се указао другачији међународни пејзаж. Измењени значај Турске приметили су и бројни страни експерти. „Исил Казан је истицао позицију Турске као геополитичког изолатора у вези с проблемима са оружјем за масовно уништавање. Ченгиз Кандар и Грејем Фулер су истицали да је, при решавању ирачког проблема, блискоисточног мировног процеса, утицаја на Сирију, Иран и арапско-муслимански свет, како би се ублажили исламистички покрети и спречила проли-

ферација оружја за масовно уништење Ирану и Ираку, као и за ширење демократије, Сједињеним Државама потребна Турска. Турска поседује способност да утиче на Средњу Азију и Кавказ, да манипулише Турцима у источном Туркестану унутар кинеског Ксинџијанга. САД могу да подстакну Турску да допринесе балансу између руске и кинеске моћи у Средњој Азији. У новије време, Турска може бити и капија Сједињеним Државама ка црноморској регији.”²⁹³

Период деведесетих година 20. века био је период измене перцепције геополитичке позиције Турске и реформулације њене спољне политике. Она се одвијала кроз надметање различитих геополитичких дискурса унутар турског естаблишмента: политички естаблишмент, више окренут новим приликама и амбицијама, потенцирао је не више државоцентрични, национално-територијални приступ, већ шири, културно-цивилизацијски концепт (нпр. турски председник Тургут Озал). Насупрот њему, војска и цивилна бирократија наставиле су да баштине дефанзивни, државоцентрични приступ. Додатни удар који је утицао на појачану анксиозност и јако се одразио на турски идентитетски избор одиграо се због турског неуспешног покушаја да постане члан Европске уније. Проблематизација турског модерног идентитета и положаја Турске у односу на Запад (укључујући и њен геостратешки значај) дубоко је погодила и поделила турске елите. Оне су постепено почеле да мењају своја вредносна усмерења и начине доживљавања свог места у свету. „Касних деведесетих, циљ де-

²⁹³ Hüseyin Bağcı, “Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy”, *Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe, Reihe Studien, Internationales Institut Liberale Politik*, Wien, Juni 2009, 5.

фанзивног геополитичког дискурса био је да створи нову 'турску геополитичку зону' како би се избавило од захтева ЕУ за демократизацијом као и од безбедносних претњи из суседних, кризама склоним регионима... Њен резултат, нови 'евроазијски геополитички дискурс', појавио се као решење за турску геополитичку осетљивост и био уобличен као интегрални део дефанзивне геополитике. Још значајније је да је евроазијски геополитички дискурс био виђен више као стратегија да се премости турско-европска подела, него за поход да се стварно институционализује 'турски свет'.²⁹⁴

До кључног помака ка преобликовању спољнополитичког дискурса дошло је у време када је место министра спољних послова заузимао Исмаил Џем (1999–2002). Џем је инсистирао на томе да целокупно историјско-културно наслеђе Турске буде смештено у средиште њене модификоване спољне политике. „Према Џему, нација чија је спољна политика била отуђена од сопствених културалних корена и историјске прошлости (као што је у Турској дуго био случај) не може да буде озбиљни „играч“ на светској сцени.” Он је доказивао како је као министар спољних послова покушавао да превлада традиционалну спољну политику која је занемаривала географију и, посебно, историју, и која је превиђала векове нагомилавања цивилизацијских фактора, односа и живих искустава. Као друго, Џем је покушао да концептуализује геополитички дискурс који се позивао на турски културални и цивилизацијски идентитет. Са намером да оствари спољнополитичке циљеве Турске „све цивили-

²⁹⁴ Murat Yesiltas, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, 667.

лизације које су биле део наше (турске) историје и наше географије морају да буду међусобно усклађене и усклађене са модерном Турском". Један од најважнијих геополитичких концепата које је Цем придодео турској спољној политици био је онај везан за тзв. „светску државу” под којом је он подразумевао државу смештену између главних светских центара, а која представља јединствену мешавину цивилизацијских вредности, историјских искустава и стратешких особина.²⁹⁵ Таквом реконцептуализацијом, турска спољна политика се у потпуности уклопила у унутрашње турске друштвене процесе у којима се одвијала постепена „реисламизација одоздо” у виду „турско-исламске синтезе” као „идеолошког амалгама исламизма, туркизма и османског империјализма”.²⁹⁶ Из ове синтезе се постепено уобличила нова, прагматична државна политика. Она је имала веће претензије од стварања неке врсте економске, политичке и војне уније састављене од земаља које су некада припадале Османском царству, а чији би центар била савремена Турска.

У првим годинама 21. века Турска је још увек верно следила утабане стазе стратешког савезништва са САД: она је била један од првих савезника који је понудио своје трупе америчкој интервенцији у Авганистану; њени војни контингенти били су стални у оквиру међународних коалиционих снага на овом простору више од деценије, иако турске трупе нису хтеле да учествују у мисијама изван Кабула (изузев у случају тимова за обнову провинција Вардак и Џавзјан). Овакав високи сте-

.....
²⁹⁵ Исто, 669.

²⁹⁶ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – ѿвратѡак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010, 19.

пен сагласности и сарадње Турска и САД имаће још само једном, у веома кратком периоду, на почетку друге деценије 21. века, са избијањем немира у оквиру „Арапског пролећа” и отпочињања сукоба у Либији и Сирији. Такође, Турска се сложила да прихвати НАТО противракетни радарски систем на својој територији који је Вашингтон сматрао за важну компоненту укупне европске безбедности, иако су постојале контроверзе око турског инсистирања да се његови подаци не деле са Израелом.

Од 2003. године, међутим, било је све видљивије размимоилажење између дојучерашњих стратешких савезника, иако се корени неспоразума могу открити још у Првом заливском рату (1991). На велико америчко изненађење, турски парламент у коме су посланици АКП-а имали већину одбио је 2003. године да дозволи трупама САД да користе турску територију за напад на Ирак. Односи Турске и САД су се још више погоршали након америчке инвазије која је резултовала озбиљним погоршањем турског безбедносног окружења. Наиме, као последица инвазије, секташко и међуетничко насиље у окупираном Ираку је ескалирало. За Турску је највећа претња било отварање курдског питања, односно тежња ирачких Курда да се у оквиру ових историјских промена изборе за територијалну аутономију, чак и независност. Турски званичници су се плашили да би стварање курдске територијалне политичке јединице на јужним турским границама појачало сепаратистичке тежње Курда унутар турске територије са којима је низ година вођен герилски рат. Опасност од повезивања ирачких Курда са герилцима Курдске радничке партије и извођење прекограничних терористичких напада из њи-

хових уточишта у северном Ираку представљало је највећу могућу претњу за Анкару. За овакав развој догађаја и новонастале безбедносне проблеме Турска је као најодговорније сматрала САД.

Наредно размимоилажење између Анкаре и Вашингтона одиграло се 2007. године и било је везано за резолуцију америчког Конгреса о јерменском геноциду 1915. године, која се, након турског протестовања, није појавила пред америчким Представничким домом. Међутим, и поред апела Обамине администрације да се резолуција не усваја, то се, ипак, догодило 2010. године, након чега је Турска оштро протестовала те позвала свог амбасадора у Вашингтону на хитне консултације.

Опште погоршање турско-америчких односа постајало је све очигледније након 2009. године, када је амбициозни Ахмет Давутоглу ступио на место турског министра спољних послова и започео спољнополитичку турску офанзиву. Још пре тога, 2006. године Турска је својим спољнополитичким ангажманом у Либану почела да показује своје проактивно, све самосталније лице: Ердоганова влада је донела одлуку да пошаље хиљаду војника у мировну мисију УН, што је представљало јасни отклон од раније кемалистичке спољне политике која је избегавала било какво дубље мешање у питања на Блиском истоку. Недуго потом, побољшани су билатерални односи са две важне арапске земље, Египтом и Саудијском Арабијом. Очигледно, Ердоганова влада је овим активностима тежила да повећа престиж међу муслиманима сунитима широм Блиског истока.

У наредних неколико година турска спољна политика доживела је драстичну трансформацију: Турска је не само одбила да гласа за увођење нових санкција Ира-

ну већ је и закључила споразум са Техераном о чувању иранског обogaћеног уранијама у Турској како би избили аргументе заговорницима пооштравања санкција према Ирану. Убрзо потом, дошло је и до драстичног кварења савезничких односа са Израелом након инцидента око брода „Мави Мармарис” који су Израелци напали током турског покушаја достављања хуманитарне помоћи у појасу Газе. Након тога је Турска почела све отвореније да нагиње у палестинску корист, нескривено циљајући да прибави што веће симпатије међу арапским сунитима. Турска се, такође, супротставила проширењу НАТО операције „Активно настојање” из Средоземља на Црно море, како би избегла конфронтацију са Русијом. Одржавајући добре односе са западним савезницима, Турска је показивала нескривене амбиције да унапреди економске и енергетске односе са Русијом и Кином, зарад чега је показивала спремност да се уздржава од свих политичких конфронтација са ове две силе. Након отпочињања „Арапског пролећа” Турска је пожурила да пружи отворену подршку „Муслиманској браћи” у Египту и њиховом исламистичком председнику Мурсију. Потом је почела и да се противи Маликијевој влади у Багдаду, настављајући при томе да квари односе са Израелом и пружа подршку Хамасу. Турска је прво (у периоду 2008–2011) проправила односе са Сиријом и њеним председником Башаром ел Асадом, а потом је отворено подржала побуну сиријских сунита и формирање „Слободне сиријске армије”. Ове оружане формације користиле су турску државну територију и турску материјалну помоћ у борбама против званичног Дамаска и других, њима непријатељских исламистичких фракција. Главни противници, мимо Асада, ипак нису најекс-

тремније исламистичке војске попут оне Исламске државе, већ Курди на северу Сирије, најважнији амерички савезници у сиријском ратном хаосу.

„Неоосманизам” и геостратешка реоријентација Турске

АКП-ов спољнополитички „неоосманизам” који се развио после 2002. године представља доктринарно уобличену нову спољну политику Турске. АКП је још од времена доласка на власт 2002. године користио цивилизацијски и геополитички дискурс како би дефинисао улогу Турске у постхладноратовском регионалном и глобалном поретку. Ипак, главни креатор „неоосманске” спољне политике био је Ахмет Давутоглу, универзитетски професор који је постао прво министар спољних послова, а потом и премијер Турске. У Давутоглуовој концепцији, ранији дефанзивни геополитички дискурс је потпуно напуштен.²⁹⁷ Уместо дискурса везаног за националну државу, преовладало је виђење међуцивилизацијских друштвених интеракција које су истицале турску цивилизацијску изузетност у међународном поретку. Вође АКП-а су у овом светском поретку видели три међусобно условљене групе проблема: проблеме који се односе на сам политички поредак, проблеме који се тичу економских питања и проблеме везане за питања културе. „Председник Гул, на пример, назива ’савремени међународни систем’ стањем тродимензионалног ’несавршеног еквилибријума’. Према Гулу, захваљујући од-
.....

²⁹⁷ Ахмет Давутоглу, *Свирашеијска дубина – међународни положај Турске*, Службени гласник, Београд, 2014.

суству међународног поретка у постхладноратовској ери, дошло је до дефицита у политичком, економском и друштвено-хуманитарном домену међународног система. Давутоглу и Ердоган су истицали исти проблем. Главно питање за вође АКП-а биле су реформе Уједињених нација.”²⁹⁸

У овом правцу ишло је и дефинисање крупних спољнополитичких приоритета. Њих је Ахмет Давутоглу изнео 2011. године у Лондону у говору „Визија 2023: Циљеви спољне турске политике”, а у које спадају: 1) улазак Турске међу први десет привреда света, 2) учешће у реформи УН и светског културног („дијалог цивилизација”), економског и политичког поретка, а који би довели до јачања улоге Турске, то јест до поретка у коме Турска постаје регионална, европска и глобална сила, 3) реинтеграција околних региона са Турском („Један интегрисани регион заснован на политичком дијалогу, заједничком разумевању безбедности, мултикултурализму, мултиконфесионалној особености друштва. То је наша визија за Блиски исток, Кавказ и Балкан. Желимо то да постигнемо за наредних 10–12 година”²⁹⁹).

Користећи конзервативни демократски дискурс као идеолошку форму у коју треба „огрнути” свој умерени

²⁹⁸ Murat Yesiltas, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, 674.

²⁹⁹ Speech entitled “Vision 2023: Turkey’s Foreign Policy Objectives” delivered by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Turkey Investor Conference: The road to 2023 organized by Goldman Sachs, London, 22. 11. 2011, http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-_vision-2023_-turkey_s-foreign-policy-objectives__delivered-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-af.en.mfa – приступљено 23. 08. 2016.

исламизам, АКП и Давутоглу су се из ове перспективе усмерили ка сагледавању трансформација у међународним односима и приликама које оне пружају. Давутоглуови радови врве од квалификација Турске као „централне земље”. Турској гравитирају регије на истоку и западу Евроазије које су појачане компонентама „историјске” и „географске” „дубине” које заједно творе „стратешку дубину” у Давутоглуовој геополитичкој визији. „Управо је Османско царство – чији је савремена Турска баштиник – та велика ’историјска’ и ’географска’ ’дубина’ на чијем се наслеђу, као ’подесном материјалу’, може уобличити нова ’сфера утицаја’ са својим интегративним епицентром настанка нове регионалне и глобалне моћи. Спољна политика се на тај начин са једне стране десекуларизује, а са друге постаје још више проактивна и прагматична, извлачећи се испод ’призме безбедности’, односно колективних војно-безбедносних аранжмана.”³⁰⁰ За своје главне циљеве ова спољна политика је декларативно имала: а) пуно чланство Турске у ЕУ и б) унапређење безбедности, благостања и сарадње са суседима у околним регијама кроз развијање стратешких односа на билатералној и мултилатералној бази, што укључује и тежње ка регионалним интеграцијама на пољу економије, политике, друштва, енергетике и културе.³⁰¹ Међу методолошким принципима уз помоћ којих турска спољна политика тежи да оствари ове циљеве видљиви

.....

³⁰⁰ Александар Гајић, „Неоосманизам на каспијском простору”, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 171.

³⁰¹ Efgil Ertan, “Turkish AKParty’s Central Asia and Caucasus policies: Critiques and Suggestions”, *Caucasian Review of International Affairs*, Caucasica Vol. 2 (3) – Summer 2008, 168.

су: конструктивни приступ догађајима а не реактивно реаговање на кризе; систематски и глобални приступ; фаворизовање цивилне и економске моћи, односно „меке моћи” у односу на ону „тврду”. Ту су и пет операционалних принципа (баланс између безбедности и демократије, „нулти проблеми” са суседима; проактивна и превентивна мировна дипломатија; мултидимензионална спољна политика и ритмичка, односно периодична дипломатија).

Давутоглуова „неоосманска” спољна политика је дефинисала и своје нивое приоритета, то јест регионалне просторе на које се пројектује утицај. Они су означени као залеђа (hinterland) која концентрично окружују турско копно, већ у складу са степеном стратешког значаја који имају за Турску: први је „блиски простор окружења” (који чине Балкан, Кавказ и Блиски исток), други је „блиски морски простор” (црноморски басен и Каспијско море) а трећи, најудаљенији, „блиски континентални простор” (који се односи на Средњу Азију).

Места стратешког размимоилажења Турске и САД

Политика Анкаре према Блиском истоку побудила је запитаност међу америчким доносиоцима одлука о припадности и степену преданости Турске западном стратешком партнерству које је грађено преко шест деценија. Било је сасвим очигледно да Турска има видно другачију перцепцију ситуације и другачије интересе од САД у вези с њеном политиком према Ирану и Сирији. За разлику од Америке, која је тежила да изолиује ове две земље, Турска је заговарала приближавање са Сиријом

(између 2007. и 2011. године, а касније се окренула против Дамаска и подржала и оне устаничке снаге које су очигледно антизападног настројења). Из различитих стратешких позиција изникле су и друге разлике између Турске и САД: турска помоћ или прећутна сагласност за коришћење своје територије за транспорт и опскрбљивање сиријских джихадиста; противљење египатском режиму генерала Абдела Фатаха ел Сисија који је, уз „благослов” Запада, свргнуо исламистичког председника Мухамеда Мурсија и његово „Муслиманско браство” према коме је владајућа турска АКП имала очигледне идеолошке симпатије; турска подршка Хамасу и редовно осуђивање израелске политике према Палестинцима; противљење америчкој политици подршке сиријским Курдима (од краја 2014) како би се ови успешно супротставили Исламској држави, која је проузроковала делимично повлачење америчких војних контингента и технике у базама у Турској, као и делимична рестрикција у вези с коришћењем турског ваздушног простора за америчка борбена дејства против исламиста у Сирији и Ираку.

Поред свих побројаних разлика, америчка страна је и даље бивала заинтересована за очување сарадње са Турском у низу питања: коришћења турских војних база и ваздушног простора за вођење борбених и других операција против Исламске државе од стране међународне коалиције предвођене САД; директног учешћа Турске у операцијама против Исламске државе, укључујући и њену спремност да изводи ваздушне ударе и употреби своје копнене трупе; турског утицаја на кључне актере у Ираку и Сирији – различитих курдски група, сиријске владе и њених разноликих помагача и противника, цен-

тралне ирачке владе и влада осталих држава у региону; турске безбедности и унутрашње стабилности, укључујући отклањања терористичких претњи америчком персоналу, као и свим последицама присуства сиријских избеглица унутар Турске; напорима Турске да умањи и заустави прилив међународних дихадиста, као и шверц оружја, нафте и других противзаконитих ствари у Сирију и из ње.

Од посебног стратешког значаја за целу америчку политику на „Великом Блиском истоку” јесте омогућавање даљег приступа америчких трупа турским војним базама, нарочито ваздушној бази Инџирлик. Преко 70% америчких војних пошилики за Ирак иду преко ове војне базе или се шаљу копненим путем кроз Турску. Ако би Турци ускратили Американцима приступ својим војним базама, посебно оној у Инџирлику, то би имало озбиљне последице по америчко снабдевање трупа у Авганистану, као и помагање централној влади у Ираку. С друге стране, Турци су свесни степена заштите коју им пружају америчке јединице у турским војним базама. Без америчких нуклеарних пројектила и антиракетних система, Турска би била знатно рањивија на ракетне ударе из суседних земаља као што су Иран и Ирак. Сједињене Државе су – и поред њеног инсистирања на диверзификацији војног снабдевања – и даље најважнији турски добављач оружја: чак око 80% турских делатности везано за војну индустрију везано је за САД. Од почетка Хладног рата, САД су Турској дале око 13,8 милијарди долара војне помоћи (од тога 8,2 милијарде су поклони-ле, а 5,6 милијарди долара били су кредити). Садашње годишње војне и безбедносне донације ограничене су на свега 3–5 милиона долара за програме из фондова

„Међународног војног образовања и тренинга” (IMET) и „Непролиферације, антитероризма, разминирања и сродних програма” (NADR). То, међутим, није све, нити је најважније: велики број турских официра се и даље обучава у САД и они одржавају блиске везе са својим америчким колегама. Такође, САД и даље подржавају бројне турске спољнополитичке стратешке приоритете: у начелу, Америка дозирано подржава (али и држи под надзором) турске активности на Кавказу и Балкану; заговара коришћење и унапређење нафтовода Баку–Тбилиси–Чејхан којим се каспијска нафта преко Турске допрема на светска тржишта и даје пуну подршку политичком циљу уласка Турске у састав Европске уније.

Турска и САД, дакле, имају низ заједничких интереса, али и оних код којих им се погледи и циљеви ми-моилазе. Основни проблем је у томе што су простори подударних интереса углавном или већ исцрпљени или сасвим споредни, или препреке и проблеми у вези с њима превазилазе моћи које произлазе из њихове билатералне сарадње. На Балкану и Кавказу, где се њихови интереси већим делом подударају, турске пројекције углавном су наишле на знатна ограничења и препреке: на Балкану – од стране ЕУ и тамошњих немуслиманских народа, на Кавказу – од готово свих тамошњих народа, али и од стране Русије која на овом простору има јасну стратешку премоћ. Идентична ситуација је и са процесом приступања Турске Европској унији: она није у рукама ни Турске нити САД, већ водећих европских држава.

Тамо, међутим, где су турски стратешки приоритети – који укључују и безбедносне страхове и амбиције – највећи, већа су и размимоилажења са Американцима. За САД је најпроблематичнији пораст нетрпељивости

између Турске и Израела, а тек секундарно је опасно приближавање Анкаре Техерану и њено кокетирање са арапским исламистима. Далеко испод ових проблема смештене су разлике између САД и Турске у питању трајног решавања кипарског конфликта, односа према геноциду над Јерменима и третмана верских (хришћанских и јеврејских) и етничких мањина у Турској.

Поред тога, присутни су и бројни унутрашњи турски проблеми који привлаче позорност америчког политичког естаблишмента и знатније утичу на односе између две земље: у фебруару и марту 2015. године, велики број америчких сенатора (у фебруару – 89, у марту – 74) парафирао је писмо државном секретару САД Џону Керију у коме су протестовали због медијске репресије и цензуре у Турској. Међутим, Обамина администрација је у великој мери ограничила отворени критицизам према режиму АКП-а, очигледно вођена жељом да сачува постојећи степен сарадње са Турском поводом свих виталних питања, а са намером да се избегне уплитање у турске унутарпартијске размирице.

Свесна степена раскорака и размирица са својим проблематичним стратешким савезником, САД очигледно сматрају за свој витални интерес да одрже постојећи степен сарадње, у знатној мери (тамо где је то могуће) уваже посебне турске интересе и покушају да превазиђу постојеће несугласице како не би још више од себе отуђиле једног геостратешки важно позиционираног „регионалног играча” као што је Турска. У мају 2013. године две државе су успоставиле „Комитет на високом нивоу” (HLC) како би и унапредиле билатералну трговину и инвестиције. Учињен је значајан труд да се координирају напори САД и Турске против Исламске

државе у Сирији: крајем јула 2015. године турски званичници су се сложили да дозволе коалиционим снагама предвођеним САД да користе турску територију и ваздушни простор за извођење ваздушних удара на Исламску државу у Сирији и Ираку, чиме су стављене ван снаге раније турске одлуке које су своје дозволе све-ле само на одобрење извиђачких летова. Већ у августу исте године, Турска је извела прве оружане активности против Исламске државе, као и опсежне мере хапшења више стотина осумњичених лица у Турској за помагање терориста. Праве размере војне сарадње између САД и Турске у акцијама против Исламске државе остале су нејасне. Иако је почела да асистира америчким ваздушним ударима на исламисте у Сирији, Турска је наставила са непријатељствима према PKK-у, курдским герилцима, сматрајући да су – након што су уз америчку помоћ одбранили погранични град Кобане – Курди у Сирији постали већа опасност по турски територијални интегритет од Исламске државе, будући да су у том периоду Курди дошли у прилику да преузму контролу над највећим делом турско-сиријске границе. Захтеви Турске да својим војним капацитетима очисти овај погранични простор од исламиста – деклараторно са циљем стварања „слободне зоне” за смештај избеглица, а заправо да спречи да се два подручја под контролом Курда споје и затворе северну сиријску границу и тако одсеку сунитске милитанте које фаворизује Турска – дуго су били предмет преговора са Американцима. Амерички преговарачи нису били вољни да дозволе присуство сиријских опозиционих исламистичких снага које фаворизују Турска и неке заливске државе. Отпочињање турске ограничене војне интервенције у се-

верној Сирији (операција „Штит Еуфрата”)³⁰² у околини Џарбалуса, управо на спорном пограничном турско-сиријском простору а уз практичну прећутну сагласност свих страна умешаних у овај кофликт, говори да су Турска и САД и у овом питању нашле за обе стране прихватљиво решење.

И поред прикривеног али очитог незадовољства режимом АКП-а и сасвим могућом спремношћу да подрже будуће унутрашње политичке промене у Турској, САД су улагале велике напоре да одрже савезничке односе са Турском на релативно високом нивоу. Американци су, приликом вођења политике у односу на горуће проблеме са Турском, дефинисали своје приоритетне ставове и одредили своје црвене линије: не одричући се сарадње са Курдима у Сирији и Ираку, САД су биле спремне да и даље политички и обавештајно подржавају Турску у борби против Курдске радничке партије (РКК) и њених терористичких активности унутар Турске, појачавајући притисак на Курдистанску регионалу владу како би прекинула политичку и логистичку подршку РКК-у, све са циљем да територије под њеном контролом престану да буду уточиште за герилце који се пребацују у Турску.

Американци су сматрали да се курдски проблем не може решити војним средствима већ да су, поред јаког противтерористичког ангажовања, неопходне друштвене и економске реформе у Турској које би задовољиле тамошње Курде. Амерички званичници су одавно поче-

.....
³⁰² “Euphrates Shield: Turkish Operation to Reshape Balance of Power in Syria”, *Sputnik News*, 27. 08. 2016, <http://sputniknews.com/politics/20160827/1044677519/turkey-syria-war-change.html> – приступљено 30. 08. 2016.

ли да избегавају да представљају Турску као узорну државу – модел за блискоисточни регион; оне се неће противити турским напорима да поправе односе са Ираном и Сиријом, али ће наставити са притисцима на Техеран у вези с договором о ограничењу његовог нуклеарног програма. Такође, САД су биле спремне да подрже свако побољшање дипломатских односа између Турске и Јерменије који би могли да релаксирају односе на Кавказу. Такође, САД су наставиле да, путем дискретних дипломатских мера, подржавају турско приступање ЕУ и поред крајње осетљивости неких европских држава поводом овог питања; интензивирали су се и напори да Турска и Грчка изгледе све своје размирице на простору Егејског мора, а подржано је и појачавање дијалога унутар УН који би могао да побољша односе између два дела Кипра и њихових подељених заједница са циљем постизања трајног и обострано прихватљивог решења.

Учинци турске спољне политике и разлози тактичког заокрета

Практично спровођење измењене турске спољне политике показало је, временом, њену све већу самосталност, као и спремност да се прибегне ризичним потезима зарад остварења својих виталних интереса. Овим поступцима Турска се све више удаљавала од деценијских западних савезника и њихових стратешких замисли. Промене турске спољне политике у односу на регионално окружење нису биле случајне ни стихијске, већ део целовите геостратешке замисли доктринарно утврђене и плански осмишљене.

У погледу стратешки дефинисаног „блиског простора окружења” да се уочити како је приоритет био стављен на Блиски исток, с обзиром на тамошње турбулентне прилике, док су европски Балкан и Кавказ (иако Турској веома битни) остали у другом плану. На Балкану је настављено са пружањем политичке подршке муслиманском фактору, пре свега Албанцима (у Албанији, Македонији и на сецесионистичком Косову и Метохији) и Бошњацима (у федерацији БиХ), као и турској економској регионалној експанзији на целом полуострву. На Кавказу је пре 2020. године турска спољна политика доживела видне неуспехе у ношењу са руском регионалном геополитичком премоћи. Тек након тога, Турска је увидела да не може брзо разрешити тамошње „замрзнуте конфликте” у складу са својим интересним пројекцијама те се ограничила да сачува свој утицај у политичком, економском и културном погледу, посебно у односу на Азербејџан поводом питања геоенергетских веза (експлоатација енергетског коридора Баку–Тбилиси–Чејхан), а тек дугорочно да покуша да утиче на промену односа снага у војном погледу (што је такође постало видљиво тек након другог сукоба око Нагорног Карабаха 2020. године). Но, до трајне промене стања на овом делу Закавказја дошло је више због приближавања Азербејџана Русији (и Израелу), а удаљавања Јерменије од Русије (и њеног покушаја приближавања Западу) него због успешности турске политике на овом простору.

Турска дефанзивна позиција је заузета на црноморском простору: овде се званична Анкара супротставила проширењу НАТО операције „Активно настојање” из Средоземља на Црно море, како се не би беспотребно конфронтирала са Русијом. Улогу балансера, потен-

цијалног посредника, донекле и неутралног самосталног „играча” који са свим странама сарађује у складу са сопственим интересима, Турска је задржала и током свих фаза конфликта у Украјини, па и након отпочињања директне руске војне интервенције у овој бившој совјетској републици.

Тежиште спољнополитичке активности Турске је било усмерено на немирни Блиски исток. Званично, пре свега реторички, Турска је на овом простору наставила да води опрезну и конзервативну политику која тежи не само да не буде увучена у конфликте већ и да не дозволи да се ови конфликти прелију на њену територију. Но, суштински, Турска је почела да спроводи активну меру искоришћавања нестабилних прилика насталих услед дисбаланса моћи у регији, циљајући да прошири сферу свог утицаја. У том смислу Турска је још 2009. године основала истраживачки центар „ОРСАМ” који прати догађаје на Блиском истоку и у Северној Африци.³⁰³ Далеко пре отпочињања „Арапског пролећа” јасно је постао видљив не само повећани активизам већ и читав низ заокрета у турској спољној политици. Турска, једина чланица НАТО-а и савезник Израела у региону, почела је да води све самосталнију политику у блиско-источном мировном процесу. Званична Анкара је почела да све јаче нагиње у палестинску корист, нескривено циљајући да прибави што веће симпатије међу арапским сунитима – што се завршило погоршавањем односа са Израелом. Турска је, затим, одбила да подржи поопштравање санкција Ирану због његовог нуклеарног про-

³⁰³ Слободан Јанковић, „Турска на Блиском истоку”, у *Турска – реионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 154.

грама. Она је дала отворену подршку „Муслиманској браћи” у Египту и њиховом исламистичком председнику Морсију. Потом је почела и да се противи Маликијевој влади у Багдаду, настављајући да квари односе са Израелом и пружајући подршку Хамасу. Турска је прво (у периоду 2008–2011) поправила односе са Сиријом и њеним председником Асадом, а потом је отворено подржала побуну сиријских сунита и формирање „Слободне сиријске армије”.

Оваквим вођењем спољне политике, Турска је у року од само неколико година успела да поквари односе са готово свим својим суседима и претвори их у земље које гаје бојазан према званичној Анкари. Уместо остварења принципа „нула проблема са суседима” створени су нови проблеми са готово свим суседима. Званична Анкара, при томе, није остварила ниједан иоле значајнији спољнополитички успех. Раније савезнике је Турска или изгубила или се удаљила од њих, или (попут балканских и кавкаских муслимана) није ништа учинила да их приближи себи и да им значајније помогне.

На Кавказу је турска стратегија испрва била доведена у пат позицију. Она је подупирала азербејџанско упуштање у ратне чарке око Карабаха, док је Москва и даље успевала да чврсто контролише овај „замрзнути конфликт”. Чак и када је Азербејџан преузео контролу над Карабахом, Русија је остала главни јемац да у региону неће доћи до драматичне промене односа снага. То је, дугорочно гледајући, више у интересу Турске него иједне суседне земље.³⁰⁴

.....
³⁰⁴ Александар Гајић, „Неоосманизам на каспијском простору”, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, 175–177.

На Балкану, њена „неоосманска” политика наставила је да уноси смутње и неповерење од којих Турској пријатељски настројени муслимани немају опипљиве добробити, већ се само конфронтирају са својим суседима. ЕУ непријатељски гледа на турске потезе на Балкану, а Американци једва успевају да их држе под својом контролом. У Северној Африци, Турци су потпомогли успон радикалних исламистичких режима који су се убрзано или показали неспособним да контролишу територију земље којом су овладали (Либија) или их је свргнула сопствена војска (Египат). У Сирији је турска подршка опозицији представљала значајан подстрекач грађанског рата са секташко-етничким елементима из кога су изникле бројне радикалне исламистичке групе. Са многима од њих Анкара је у почетку тајно кокетирала, све док се нису отели контроли и почели да изазивају насиље и нестабилност и унутар територије Турске (избегличка криза, терористички напади). Не само да се забијањем ножа у леђа Башару ел Асаду Турска показала као непоуздан сусед већ је, помажући своје фаворите у класичном „рату преко посредника” а с обзиром на ток ратних операција, она дошла у ситуацију да (уз Саудијску Арабију) буде највећи губитник у сиријском рату. При свему томе, Турска је довела себе у позицију да се у Сирији конфронтира са Русијом (обарање руског СУ 24), поквари годинама мукотрпно поправљане односе са овом великом силом и буде кажњена економским санкцијама које су десетковале како турски извоз прехранбених производа тако и туризам, и које су угрозиле реализацију за Турску виталних енергетских пројеката.

Због тога је, након пуча у лето 2016, влада у Анкари „окренула лист”: почела је да се поступно али видљиво

приближава Москви, као и да започиње читав низ активности у вези с којима је било могуће обострано поклапање стратешких интереса. Где то није било изводиво, избежавана је директна конфронтација. С друге стране, удаљавање од САД – свог и даље формално главног стратешког савезника међу великим силама – само се наставило а разлике у интересима и плановима су се још више продубиле.

Суоченој са прилично поразним исходима спровођења своје нове спољне политике, Турској није преостало ништа друго него да заустави овакве активности и покуша да поправи оно што се поправити може. Приоритетни циљеви нужног тактичког заокрета виђени су у покушајима побољшања односа са великим силама са којима није била планирана значајнија конфронтација, као и са оним регионалним „играчима” са којима се, како се показало, није могло изаћи на крај, а због чега се трпело више штете него што се имало користи. Одатле и покушаји поправљања односа пре свега са Русијом, Ираном и Израелом, затим активности везане за заједничко војно и политичко наступање са Американцима на Блиском истоку, као и посредно признавање легитимних власти у Дамаску.

Спољнополитички потези турске владе, након смене Ахмета Давутоглуа и доласка Биналија Јилдирима на премијерско место, указују само на тактичка и делимична одступања, али не и на потпуни турски геополитички заокрет. Суштински, лавирање између различитих геополитичких опција коришћењем сопствене „централне” и „везивне” геополитичке позиције зарад добијања конкретних уступака са разних страна – и даље представља наставак спољне политике АКП-а после 2002.

године, са истим дугорочним стратешким циљевима који су у овој спољнополитичкој доктрини дефинисани. Таква стратегија не подразумева потпуну преоријентацију Турске гледану у класичном геополитичком кључу, већ непрекидно вишесмислено балансирање и сталне спољнополитичке лупинге. Све то се чини како би се од различитих великих сила добило што више, трајно се више ни за кога не везујући и не опредељујући.

Односе са Русијом требало је поправити због економије, енергетске сарадње и постизања прихватљивог решења конфликта у Сирији и на Кавказу, али уз избегавање да се због тога трајно наруше односи са Американцима. Напротив, ни сарадња са Русијом не треба да оде предалеко, већ да служи и да се на другој (америчкој) страни добије низ уступака. Исто то се чини и са Ираном и Израелом. Ердоганов састанак са Путином почетком августа 2016. године, када су делимично поправљени економски односи а да се Турска чак ни на речима није одрекла својих стратешких претензија на Блиском истоку,³⁰⁵ као и вешто прибављање подршке свих релевантних страна за турску ограничену војну интервенцију у северној Сирији (операција „Штит Еуфрата”)³⁰⁶ у околини Џарбалуса, очигледни су примери вештог вођења овакве спољне политике.

.....
³⁰⁵ Џон Хелмер, „Другачији поглед на састанак Путин–Ердоган”, *Нови Стандард*, 12. 08. 2016, <http://www.standard.rs/svet/35403> – приступљено 28. 08. 2016.

³⁰⁶ “Euphrates Shield: Turkish Operation to Reshape Balance of Power in Syria”, *Sputnik News*, 27. 08. 2016, <http://sputniknews.com/politics/20160827/1044677519/turkey-syria-war-change.html> – приступљено 30. 08. 2016.

Дакако, политика затезања савезничких и партнерских односа, пуна ризичних потеза и условљавања (уз претње да ће се нешто слично добити од других крупних геополитичких „играча” ако им се не удовољи), јесте (посебно на дужи рок) веома опасна. У склопу са унутрашњим политичким тензијама, она јесте фактор који је могао убрзати покушај пуча, али никако не може бити његов главни и једини разлог.

ИЗЛАЗНЕ СТРАТЕГИЈЕ АМЕРИЧКИХ ТРУПА ИЗ АВГАНИСТАНА

Војна интервенција у Авганистану није представљала само најдужи амерички рат, дуг скоро две деценије – била је то и најизазовнија мисија и за америчку војску и за НАТО, са високим трошковима мереним животима америчких војника и издацима од много милијарди долара у земљи која није случајно добила назив „гробље империја”.³⁰⁷

Авганистан је постао значајан спољнополитички циљ САД 2001. године. Тада су Сједињене Државе, као одговор на терористички напад 11. септембра који су починили оперативци Ал Каиде на америчком тлу, спровеле војну кампању против ове терористичке организације и авганистанске сунитистичке исламистичке талибанске владе која их је штитила и подржавала. Војну операцију (названу „Операција трајна слобода”), сматрану чином самоодбране Сједињених Америчких Држава према Повељи УН, извела је „коалиција вољних” коју су предводиле САД, док се НАТО (већ 12. септембра 2001) позвао на свој члан 5 о колективној одбрани као правни основ за војно ангажовање. Пошто су талибани одбили захтеве америчког председника Џорџа Буша да предају Осаму бин Ладена и да расформирају кампове са више

³⁰⁷ Akhilesh Pillalamarri, “Why Is Afghanistan the ‘Graveyard of Empires?’”, *The Diplomat*, 30. 06. 2017, <https://thediplomat.com/2017/06/why-is-afghanistan-the-graveyard-of-empires/> – приступљено 15. 08. 2021.

од 10.000 бораца Ал Каиде који су били обучени у Авганистану,³⁰⁸ уследила је војна интервенција.

Стратегије САД у Авганистану током председничког мандата Џорџа В. Буша

Америчка војна операција у Авганистану почела је 7. октобра 2001. ваздушним нападима на циљеве талибана широм земље и блиском ваздушном подршком антиталибанским снагама у северном Авганистану. Две недеље касније, мали број специјалних снага америчке војске почео је да се размешта на терену помажући другим милитантним групама у борби против талибана. Почетком новембра 2001. око 1300 америчких војника било је у Авганистану пошто су почели да пристижу командоси и копнене трупе, углавном маринци. За више од месец дана талибани су били приморани да евакуишу Кабул, који су убрзо поново заузели ривали талибана подржавани од стране САД (познатији као Северна алијанса). Када су се те снаге приближиле Кандахару, месту настанка талибанског покрета, талибани су понудили услове за предају (који су укључивали и амнестију за њихове борце), али је амерички преговарач то одбио. Зато су талибани потражили уточиште у удаљеним, руралним деловима своје земље или су побегли преко границе у Пакистан где су покушали да се опораве и регрупишу. У Кабулу, главном граду Авганистана, Американци су поставили нову, привремену националну владу

.....
³⁰⁸ "The US Refuses to Negotiate with the Taliban", *BBC History*, 03. 12. 2018, https://www.bbc.co.uk/history/events/the_us_refuses_to_negotiate_with_the_taliban – приступљено 15. 08. 2021.

на челу са Хамидом Карзајем, коју су претходно (1. децембра 2001), под окриљем УН, формирали авганистански делегати у Немачкој.

Збацивање талибана и формирање нове авганистанске владе представљали су почетак наредне фазе америчког ангажмана у Авганистану: након што је почетни војни циљ испуњен, коалиција од више од 40 земаља (које су укључивале све чланице НАТО-а) формирала је безбедносну мисију под вођством УН (названа „Међународне безбедносне снаге за помоћ” – ИСАФ) за заштиту успостављеног мира и помоћ у одбрани нове владе и њене војске у настајању.

Оживљавање талибанског отпора убрзо је показало да је ентузијазам америчких званичника око „лаке победе” био преурањен и да је посао у Авганистану далеко од краја. Мисија „Тражи и уништи” преосталих терористичких група је настављена, тако да је више од 2500 америчких војника учествовало у тешким биткама у планинском региону Тора Бора тражећи вођу Ал Каиде Осаму бин Ладена. Сједињене Америчке Државе су завршиле годину са око 9700 војника распоређених у Авганистану, који су углавном кренули за скривеним талибанским побуњеницима.

Почетком 2002. године у Авганистану су се одвијале две паралелне и различите операције. Прва је била, по основу мандата УН (почев од Међународне конференције у Бону у децембру 2001) мултилатерална („Коалиција вољних”) ИСАФ-ова мировна мисија обнове земље, првобитно распоређена у Кабулу да брани владине институције. Улога ИСАФ-а била је одбрамбена и није била оријентисана на борбу против талибана или милитаната Ал Каиде. Друга је била америчка унилате-

рална антитерористичка операција „Постојана слобода”, наставак војног ангажмана САД против талибана и Ал Каиде (крајем 2002. било је око 9700 америчких војника још увек распоређених на ратном попришту, углавном против талибанских побуњеника). Иако су ове две мисије могле да испуне своје задатке делујући у истој земљи у светлу планиране поделе послова, на крају су створиле неколико проблема у координацији и нису успеле да се супротставе растућој побуни. Постојала су три специфична проблема који су изнедрени из подвојености деловања западњака на авганистанском терену: „проблем координације између ’Постојане слободе’ и ИСАФ-а; илузија ’одржавања мира’ мада прави мир није био постигнут; и неуспех да се препозна да проблем није ни тероризам ни традиционално одржавање мира, већ побуна”.³⁰⁹ Неки стручњаци сматрају да су акције изведене на „два колосека” произвеле озбиљне стратешке грешке у смислу циљева операција, неразлучивости непријатеља (талибана и Ал Каиде) и да су тако створиле додатну пометњу (на пример, једностране војне акције америчких маринача против талибана ослањале су се на друге милитантне фракције у Авганистану које нису признале нове власти у Кабулу, што је директно подрило циљеве ИСАФ-а за јачање тамошње владе).³¹⁰

Током 2002. године администрација Џорџа Буша препознала је потешкоће изазване приступом „двоструког колосека” и покушала да их исправи: Бушов говор у јануару („обраћање о стању Уније”) наглашавао је окрећање Беле куће и Пентагона ка новим стратешким циљевима.

³⁰⁹ Andrea Carati, “No Easy Way Out: Origins of NATO’s Difficulties in Afghanistan”, *Contemporary Security Policy* 36(2), 2015, 206.

³¹⁰ Исто.

вима и усклађивање са ИСАФ-ом (САД и Авганистан су били „савезници против терора”, уз уверавања да ће „бити партнери у обнови те земље”). „Почетком септембра 2002, водећи званичници Бушове администрације су очигледно били спремни да подрже идеју проширења мисије ИСАФ-а изван Кабула, иако још увек нису желели да америчко особље буде у њу укључено. Међутим, неколико недеља касније, америчка администрација је повукла своју подршку проширењу обима ИСАФ-ове операције – без обзира ко би је водио.³¹¹ Тако су Американци пристали не само да учествују у мултилатералној мисији УН (ИСАФ), где су постали доминантни, већ су, истовремено, наставили да воде своју унилатералну операцију. Како се, крајем 2002. године, фокус америчког интересовања све више померао ка Ираку и предстојећој инвазији, Авганистан је пао у други план, те је број трупа на терену почео да опада. Тако је крајем 2003. било око 13.100 америчких војника у Авганистану. Овај број је порастао на 20.300 у априлу 2004. године када су САД почеле да јачају снаге дуж авганистанско-пакистанске границе и обезбеђују сигурност за нове пројекте реконструкције. До 2005. године, талибани су се прегруписали у средишту паштунске постојбине и започели снажнији војни отпор против ИСАФ-а и америчких трупа, али – како је побуна у окупираном Ираку ескалирала током тог периода – америчке снаге у Авганистану остале су у бројном стању нешто вишем од 20.000 људи. Њихов број крајем 2007. порастао је на 25.000, али је

.....
³¹¹ Kimberly Zisk Marten, “Defending Against Anarchy: From War to Peacekeeping in Afghanistan”, *The Washington Quarterly* 26(1): 35–52, Winter 2002/2003, The Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, 2002, 37.

Ирак, ипак, остао приоритетан. Како је отпор талибана наставио да расте, САД су постепено повећавале своје снаге на око 30.000 до краја администрације Џорџа Буша.

Обамини председнички мандати: прво повећање броја војника – а затим постепено повлачење

Са доласком Барака Обаме у Белу кућу стратешки фокус Сједињених Држава се поново вратио на Авганистан. Мање од три недеље након своје инаугурације, Обама је наредио да се 17.000 додатних америчких војника пребаци у Авганистан и тако појача бројност трупа које су већ биле увећане за 50%. Процена нове администрације била је да погоршање ситуације захтева нову стратешку пажњу, додатна средства и брзу акцију.

Нова стратегија, јавно проглашена 27. марта 2009. године након интензивних консултација Беле куће са Пентагоном, Стејт департментом и савезницима, укључивала је нападе не само на талибанске „цепове отпора” унутар Авганистана и дуж авганистанско-пакистанске границе већ и на „сигурна уточишта” талибана и герилаца Ал Каиде унутар Пакистана. Обама је изјављивао: „Зато желим да амерички народ схвати да имамо јасан и фокусиран циљ: да пореметимо, демонтирамо и поразимо Ал Каиду у Пакистану и Авганистану и да спречимо њихов повратак у било коју од земаља у будућности. То је циљ који не може бити праведнији, а моја порука је иста: ми ћемо вас победити”.³¹² Да би план успео, Обама је најавио додатно ојачање америчких трупа у Авгани-

³¹² Ewen MacAskill, “Barack Obama Sets New Strategy for Afghanistan War”, *The Guardian*, 27. 03. 2009, <https://www.theguardian.com>.

тану, повећање помоћи Пакистану (уз јачи притисак на Пакистан да се позабави Ал Каидом и талибанским „сигурним уточиштима” унутар своје земље) и интензивирање кампање бомбардовања Ал Каидиних и талибанских упоришта са обе стране авганистанско-пакистанске границе. Такође, нова политика је инсистирала на покушају да се ангажују регионални суседи Авганистана (чак и Иран) да помогну у смиривању ситуације у овој земљи. „Први, најоштрији прекид у односу на његовог претходника била је Обамина идеја укључивања Пакистана у укупни стратешки приступ Авганистану. Његов став према Пакистану био је тврђи у поређењу са Бушовим годинама и намеравао је да изврши снажан дипломатски притисак на Исламабад. Тај прекид је био заснован на реалистичном признању да је северозападни део земље био од кључне стратешке вредности за талибанску побуну (...) Преоријентација са борбе против тероризма на рат против побуњеника заиста је захтевала више трупа на тлу. То значи да је избор за кампању против побуњеника значио такође распоређивање свежих трупа, јер оваква врста операција захтева огромну војну снагу, посебно на нивоу пешадије.”³¹³ Обамина администрација је, такође, интензивирала програме за авганистанске безбедносне снаге са циљем да их ојача до тренутка када америчке трупе почну постепено повлачење (АНСФ је значајно порастао током наредне четири године, са 224.000 војника у 2010. на 345.000 у 2014. години).

.....

com/world/2009/mar/27/obama-new-strategy-afghanistan-war – приступљено 15. 08. 2021.

³¹³ Andrea Carati, “No Easy Way Out: Origins of NATO’s Difficulties in Afghanistan”, *Contemporary Security Policy* 36(2), 2015, 211.

Али, пре тога, требало је повећати присуство америчких трупа на авганистанском тлу и успешно спровести кампању против устаника. Крајем 2009. председник Обама је најавио да ће САД послати још 30.000 војника у Авганистан и по први пут одредио средину 2011. као датум за почетак смањења и повлачења снага из ове земље. Са новим распоређеним снагама, Американци су веровали да сви нови главни стратешки циљеви могу бити остварени: да успеси талибана у великим деловима земље могу бити поништени, да Ал Каида може бити демонтирана и поражена и у Авганистану и у Пакистану, као и да авганистанска влада и њени војни капацитети могу бити изграђени у пуном обиму.

Током Обаминог првог мандата у Белој кући САД и њихови савезници повећали су своје војно присуство у Авганистану: оно је достигло цифру од преко 130.000 људи (100.000 од њих су били амерички војници) 2010. године. За циљ је било постављено да, након остварене војне победе, ове трупе започну постепено повлачење до краја 2011, а да до окончања борбене мисије дође до краја 2014. године. Са увећаним војним капацитетима савезничке трупе предвођене генералом Стенлијем Мекристалом извеле су успешну кампању против побуњеника која је ослабила позицију талибана у земљи. Али, коначни резултати и даље су били половични: „Док су се безбедносни услови побољшали у урбаним областима, у руралним деловима земље они су остали несигурни или, чак, погоршани. Губици међународних трупа услед непријатељских напада константно су опадали од 2011. године; но, ово смањење није било само последица војног успеха, већ, такође, и резултат постепеног међународног повлачења и преузимања водеће војне улоге од стране

авганистанске регуларне војске (АНСФ) у борбеним операцијама. У ствари, у наредне три године жртве АНСФ-а су константно расле, доказујући да је предвиђена транзиција поводом распореда трупа на терену исправно усмерена, али и да је снага побуњеника и даље значајна.³¹⁴ Крајем 2010. године Обамина администрација је дошла до закључка да сукоб у Авганистану нема војно решење, па је почело повлачење праћено даљим јачањем авганистанских трупа.

Барак Обама је 22. јуна 2011. изјавио да ће 10.000 војника бити повучено до краја 2011. и да ће додатних 23.000 војника напустити земљу до лета 2012. године. Он је истакао да ће се повлачење наставити „стабилним темпом” све док Сједињене Америчке Државе не предају целокупну безбедност у земљи авганистанским властима крајем 2014. године. У оквиру реализације тог процеса САД и авганистанска влада потписале су „Споразум о стратешком партнерству” званично под називом „Споразум о трајном стратешком партнерству између Исламске Републике Авганистан и Сједињених Америчких Држава”. Према Споразуму и другим америчким плановима, лидери НАТО-а су 21. маја усвојили излазну стратегију током самита НАТО-а у Чикагу. Она је предвиђала да ће снаге ИСАФ-а предвођене НАТО-ом предати команду над свом мисијом авганистанским снагама до средине 2013. године.³¹⁵ САД су започеле преговоре са талибанима који су довели до једностране суспензије „Билатералног безбедносног споразума” од стране авга-

.....
³¹⁴ Исто, 212.

³¹⁵ Matt Spetalnick, Missy Ryan, “NATO sets ‘irreversible’ but risky course to end Afghan war”, *Reuters*, 21. 05. 2012, <https://www.reuters.com/article/topNews/idCABRE84J02C20120521> – приступљено 16. 08. 2021.

нистанске владе у јуну 2013. године, тако да је морао да се постигне и потпише нови безбедносни споразум. У том периоду, број америчких трупа је смањен са 77.000 (септембар 2013) на 46.000 (децембар 2013) и 34.000 у марту 2014. године.³¹⁶ Како су снаге ИСАФ-а смањене пре планиране транзиције 2014. године, НАТО је постепено почео да преноси безбедносне дужности на авганистанске снаге које су преузеле пуну одговорност за безбедност широм земље. Крајем 2014. године ИСАФ је окончао свој мандат, а 1. јануара 2015. почела је неборбена „Мисија одлучне подршке” (РСМ) која је наставила обуку и саветовање авганистанске војске. У то време број војника је смањен на 16.100, док је у марту 2015. године њих још само 9800 остало у Авганистану.

У октобру 2015. године Обама је, међутим, изјавио да је ситуација у Авганистану сувише крхка да би америчке трупе завршиле своје потпуно повлачење, те је најавио да планира да задржи тренутни број војника (9800) на терену током већег дела 2016. године како би противтерористичке мисије биле настављене. Он је саветовао Авганистанце да наставе да се боре против талибана који су се поново опорављали. „План је да се број војника смањи на око 5500 до децембра 2016. године. Рекавши да је безбедносна ситуација у Авганистану 'и даље несигурна', Обама је најавио да ће, уместо да смањи број америчких војника на 5500, задржати их на око 8400 до краја свог мандата 20. јануара 2017. године. Рекао је и да ће његов наследник моћи да одреди следећи потез.”³¹⁷

.....
³¹⁶ “A Timeline of US Troops Levels in Afghanistan since 2001”, *The Associated Press*. 06. 07. 2016, <https://apnews.com/article/fe3ec7e1-26e44c728978ce9f4b5ebabd> – приступљено 16. 08. 2021.

³¹⁷ Исто.

Трамп – споразум у Дохи и почетак краја

Барак Обама је у изјави од 27. маја 2014. године објаснио да је главни циљ САД у Авганистану био и остао слабљење Ал Каиде и елиминација Осаме бин Ладена, као и онемогућавање да Авганистан остане уточиште за чланове Ал Каиде и његове сараднике. Мисија ИСАФ-а званично је преузела мисију обуке, саветовања и припреме авганистанских националних безбедносних снага (АНСФ) да у догледно време преузму улогу одржавања реда и мира у земљи.³¹⁸ Међутим, један од проблема у поступку преношења улоге гаранта безбедности авганистанским снагама током повлачења једног дела трупа током Обаминог мандата била је чињеница да су се талибани, кријући се по планинама и склоништима, у међувремену прегруписали и прерастали у озбиљну војно-политичку групацију. Чињеница је, такође, и да авганистанска влада, заправо, никада није успела да контролише своју целу државну територију. Неке од ових територија биле су у рукама талибана, друге у рукама локалних војсковођа који нису имали никакву политичку лојалност или виши циљ изузев свог профита и моћи, и били су спремни да раде једног дана са владом, а следећег дана са талибанима. Америчка администрација је признала да су авганистанске снаге, иако су бројале око 300.000 људи, имале само око 10% борбене спремности.³¹⁹

.....
³¹⁸ Cristopher Griffin, "From Limited War to Limited Victory: Clausewitz and Allied Strategy in Afghanistan", *Contemporary Security Policy* 35(3), 2014, 447.

³¹⁹ Zamir Kabulov, "Leaving Afghanistan the United States want to strengthen their presence in Asia Pacific", *Security Index: A Russian Journal on International Security* 19(1), 2013, 8.

Док је био кандидат за председника, Доналд Трамп је истицао да је америчко присуство у Авганистану ужасна грешка коју треба исправити.³²⁰ Штавише, део његове кампање био је заснован на обећању да ће вратити америчке трупе кући, односно повући се из Авганистана. Свакако, у перцепцији стања на терену постојала је јака дихотомија између идеја и стварности. То се показало и у овом случају, јер је талибански покрет наставио да јача, упоредо са смањењем броја америчких трупа у земљи. Поред тога, на терену је ојачао огранак Исламске државе, такозвани ИСИС-К/ИСКП или Исламска држава провинције Корасан, који је израстао у нову претњу.³²¹ Иако је своју кампању засновао на обећању да ће трупе повући што је пре могуће, у августу 2017. године сам Трамп је признао да су се услови на терену показали као компликовани, одбијајући да пружи прецизан рок када ће се трупе повући, али и говорећи да је ово курс на коме Америка дефинитивно остаје. Наиме, Трамп је тврдио да је Америка научила лекцију из Ирака, алудирајући на то да би брзо повлачење трупа из Авганистана оставило вакуум моћи који би омогућио јачање фракције ИСИС-К-а, што би даље имало јаке негативне импликације по локално становништво.³²²

.....
³²⁰ Према: Daniella Diaz, "A history of Trump's thoughts on Afghanistan", *CNN Politics*, 21. 09. 2017, <https://edition.cnn.com/2017/08/21/politics/history-president-trump-remarks-afghanistan-tweets/index.html> – приступљено 21. 08. 2021.

³²¹ Kevin Liptak, "Bush, Obama, Trump, Biden: How four presidents created today's Afghanistan mess", *CNN Politics*, 24. 08. 2021. <https://edition.cnn.com/2021/08/23/politics/how-four-presidents-created-afghanistan-mess/index.html> – приступљено 21. 09. 2021.

³²² Jeremy Diamond, "Trump declares US will 'win' in Afghanistan, but gives few details", *CNN Politics*, 22. 08. 2017, <https://edition.cnn.com/2017/08/22/politics/trump-afghanistan/index.html> – приступљено 21. 08. 2021.

У Трамповом кругу постојале су две струје: једна је била изолационистичка и сматрала је да план повлачења трупа треба да се настави својим током, док је друга сматрала да, због ИСКП-а, треба, мудро и поступно, прво поправити ситуацију на терену а тек после наставити са повлачењем. Превладало је компромисно решење, тако да је на терен послато додатних 3900 војника, што је повећало њихов број са званичних 8400 на око 12.300. Каснији извештаји показали су да, упркос званичним бројкама, заправо и није било 8400 припадника на терену, већ њих 11.000. Укупна бројност америчког војног контингента у Авганистану средином августа 2017. године била је око 15.000 америчких војника.³²³

Годину дана касније Трамп је Залмају Халилзаду, искусном авганистанско-америчком дипломати, поверио задатак да буде носилац преговора са талибанима који би требало да приведу рат завршетку, односно да доведу до постизања мировног споразума. Занимљиво је да је авганистанска влада на челу са демократски изабраним председником Ашрафом Ганијем у великој мери била искључена из ових разговора.³²⁴ Халилзад је учествовао у пет рунди преговора са талибанима у Дохи, у Катару, који су трајали до марта 2019. године.³²⁵ У септембру 2019, Трамп је позвао делегацију талибана у Кемп
[com/2017/08/21/politics/trump-afghanistan-speech/index.html](https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/08/21/politics/trump-afghanistan-speech/index.html) – приступљено 21. 09. 2021.

³²³ “The Trump administration’s Afghanistan policy”, *Strategic Comments* 23(9): I–III, 2017, 2.

³²⁴ Ulrich Pilster, “Afghanistan: Peace through Power-Sharing?”, *The Washington Quarterly* 43(1), 2020, 121.

³²⁵ Ashok Behuria, Ul Hassan Yaqoob, Saroha Sanya, “US-Taliban Talks for Afghan Peace: Complexities Galore”, *Strategic Analysis*, 43(2), 2019, 127.

Дејвид да преговара са званичницима владе САД и Авганистана у нади да ће постићи неку врсту споразума, али је састанак убрзо отказан због убиства једног америчког војника.³²⁶ Такође, занимљиво је да чак и након ове погибије (а поред још 2300 других убијених америчких војника)³²⁷ Стејт департмент никада није означио талибане као страну терористичку организацију, вероватно зато јер се желело допринети мировним напорима и тако завршити планирано војно повлачење.³²⁸

На крају је, 29. фебруара 2020. године, закључен споразум о постизању мира у Авганистану, познатији као „Споразум у Дохи” између САД и талибана. Он је постао правац и утврдио темпо потпуног повлачења америчких трупа из ове земље у замену за гаранције талибана који су се обавезали да ће смањити нападе и прекинути своје везе са терористичким групама.³²⁹ Један од главних проблема овог споразума налазио се у чињеници да он није садржавао договор о трајном прекиду ватре нити утврђивао начин за решавање несугласица између авганистанске владе (коју је предводио тадашњи

.....
³²⁶ Charles Sullivan, “White flags: on the return of the Afghan Taliban and the fate of Afghanistan”, *Asian Affairs* 52(2), 2021, 275.

³²⁷ Alon Ben-Meir, “Where Did the US Go So Wrong in Afghanistan?”, *Independent Strategic Analysis of Australia’s Global Interests*. Future Directions International, 2021, 3, <https://www.futuredirections.org.au/publication/where-did-the-us-go-so-wrong-in-afghanistan/> – приступљено 21. 09. 2021.

³²⁸ Charles Sullivan, “White flags: on the return of the Afghan Taliban and the fate of Afghanistan”, *Asian Affairs* 52(2), 2021, 276.

³²⁹ “Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America for Bringing Peace to Afghanistan”, 2020, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf> – приступљено 22. 09. 2021.

председник Ашраф Гани) и талибана; осим тога, Споразум није садржавао ни мере за спровођење договора као што су смањење насиља и прекид веза са терористичким групама.³³⁰ Такође, треба напоменути да је број америчких војника након потписивања овог споразума смањен на 8600, а да је 15. јануара 2021. број војника додатно смањен на 2500, што био је њихов најнижи број још од 2001. године, све на основу наредбе Доналда Трампа из новембра 2020. којом је и окончан његов мандат.³³¹

Бајден: Кабул 2021 – реприза Сајгона

Много пре него што је постао кандидат за председника САД, Џо Бајден је размишљао о томе како да реши проблем под именом Авганистан. Као Обамин заменик, предлагао му је потпуно повлачење из Авганистана. Међутим, његов предлог је више пута одбијен. На крају, почетком 2021. године, када је постао ПОТУС, коначно је добио прилику да стави тачку на процес који је, у његовим очима, представљао рат без смисла.³³² Иако је било наговештаја (па и наде међу народом Авганистана) да би

.....
³³⁰ Max Boot, "This 'peace deal' with the Taliban is not really a peace deal", *The Washington Post*, 29. 02. 2020, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/02/29/if-trump-pulls-all-us-troops-out-afghanistan-deal-with-taliban-will-fail/> – приступљено 21. 09. 2021.

³³¹ Clayton Thomas, "Afghanistan: Background and U. S. Policy: In Brief", Congressional Research Service, 2021, 2, <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R45122> – приступљено 20. 09. 2021.

³³² Kevin Liptak, "Bush, Obama, Trump, Biden: How four presidents created today's Afghanistan mess", *CNN Politics*, 24. 08. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/08/23/politics/how-four-presidents-created-afghanistan-mess/index.html> – приступљено 21. 09. 2021.

Бајденова администрација могла да ревидира споразум потписан између САД и талибана од 29. фебруара 2020,³³³ његово преиспитивање било је сведено само на утврђивање стварног стања на терену – то јест, да ли се талибани држе својих обећања. У традицији америчких председника и њиховој навици да наставе са спољнополитичким одлукама својих претходника, Бајден и његова администрација су потврдили раније одредбе споразума са циљем да окончају овај „бескрајни рат“, али и са жељом да задрже одређену способност да се одупру потоњем могућем налету тероризма. Поред тога, Бајденова одлука да остане веран одлуци о коначном повлачењу из Авганистана имала је везе и са изузетно високим акумулираним трошковима (преко два трилиона долара) и фрустрирајућим неуспесима на терену како у сузбијању талибана тако и у процесу изградње државе.³³⁴

Трампова администрација је у „Споразуму из Дохе“ одредила 1. мај 2021. као датум за потпуно америчко повлачење из Авганистана.³³⁵ Међутим, 14. априла 2021. амерички председник Џо Бајден је најавио да ће Сједињене Америчке Државе почети коначно повлачење својих трупа из Авганистана 1. маја. Повлачење ће, у потпуности, симболично, бити завршено 11. септембра

³³³ Shereena Qazi, “Will Biden stay on the course set by Trump in Afghanistan”, *Al Jazeera*. 11. 11. 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/11/biden-won-the-us-election-what-next-for-afghanistan> – приступљено 21. 09. 2021.

³³⁴ Hal Brands, Michael O’Hanlon, “The War on Terror Has Not Yet Failed: A Net Assessment After 20 Years”, *Survival* 63(4), 2021, 48.

³³⁵ Eugene Kiely, Robert Farley, “Timeline of U. S. Withdrawal from Afghanistan”, *Factcheck.org.*, 17. 08. 2021, <https://www.factcheck.org/2021/08/timeline-of-u-s-withdrawal-from-afghanistan/> – приступљено 21. 08. 2021.

2021. године.³³⁶ Бајденова администрација је и даље правдала делимично измењену одлуку о потпуном повлачењу из Авганистана чињеницом да је почетна америчка мисија окончана готово деценију пре, када је Осама бин Ладен убијен у Пакистану и када су способности Ал Каиде у Авганистану значајно смањене, понављајући како не треба да води „бескрајни рат”.³³⁷

Одлагање рока за потпуно повлачење трупа договореног у споразуму између САД и талибана наишло је на негативне реакције талибанских лидера. Они су сматрали да то представља кршење „Споразума из Дохе”, који је, у начелу, давао талибанима зелено светло да предузму све неопходне контрамере и отварао тумачења да ће америчка страна сносити пуну одговорност за све што би потенцијално могло да уследи.³³⁸ Обраћајући се „Комитету за спољне послове” Представничког дома 18. маја, специјални авганистанско-амерички изасланик Залмај Халилзад је устврдио да је Бајденова одлука исправна и да се повлачење одвија очекиваним темпом, без већих инцидената, очекујући да ће тако и остати.³³⁹ Убрзо након тога, 8. јуна, портпарол талибана Забихулах Муцахид изјавио је за *Форин њолиси* да је, након што

.....
³³⁶ Clayton Thomas, “Afghanistan: Background and U. S. Policy: In Brief”, Congressional Research Service, 2021, 2, <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R45122> – приступљено 20. 09. 2021.

³³⁷ Laurel Miller, “Biden’s Afghanistan Withdrawal: A Verdict on the Limits of American Power”, *Survival* 63(3), 2021, 37.

³³⁸ Clayton Thomas, “Afghanistan: Background and U. S. Policy: In Brief”, Congressional Research Service, 2021, 2, <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R45122> – приступљено 20. 09. 2021.

³³⁹ “House Hearing on U. S. Policy in Afghanistan”, *C-Span.*, 18. 05. 2021, <https://www.c-span.org/video/?511794-1/house-hearing-us-policy-afghanistan> – приступљено 21. 09. 2021.

стране снаге напусте Авганистан, циљ талибана да створе „исламску владу” те да ће бити приморани да наставе свој рат како би постигли овај свој циљ.³⁴⁰

Због све чешћих напада талибанских бораца на терену, на крају је донета одлука да се рок за повлачење убрза. САД су 2. јула предале авганистанским снагама аеродром „Баграм” који је некада био познат као симбол америчке војне моћи.³⁴¹ У свом обраћању америчком народу од 8. јула, Бајден је још једном померио рок за повлачење трупа САД из Авганистана, на 31. август. Бајден је истакао да би, у противном, талибани почели да нападају америчке трупе ако се не придржавају договора постигнутог током Трамповог мандата. Такође је поменуо како су се талибани реорганизовали и како су, војно гледано, јачи него 2001. године. Поред тога, Бајден је покушао да убеди Американце да талибанско преузимање Авганистана није неизбежно, као и да ситуација у Авганистану не личи на ону из Вијетнама, тврдећи да неће бити сценарија у коме се виде људи како се евакуишу са кровова америчке амбасаде у Авганистану.³⁴²

.....
³⁴⁰ Eugene Kiely, Robert Farley, “Timeline of U. S. Withdrawal from Afghanistan”, *Factcheck.org*, 17. 08. 2021, <https://www.factcheck.org/2021/08/timeline-of-u-s-withdrawal-from-afghanistan/> – приступљено 21. 08. 2021.

³⁴¹ Oren Liebermann, Sidhu Coren, Anna Coren, “All US forces have left Bagram Air Base, as US withdrawal from Afghanistan nears completion”, *CNN Politics*, 02. 07. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/07/01/politics/us-military-bagram-airfield-afghanistan/index.html> – приступљено 21. 09. 2021.

³⁴² “Remarks by President Biden on the Drawdown of U. S. Forces in Afghanistan”, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/07/08/remarks-by-president-biden-on-the-drawdown-of-u-s-forces-in-afghanistan/> – приступљено 21. 09. 2021.

Август је почео бурно. Талибани су – упркос потписаном споразуму са Сједињеним Државама у којем су се обавезали на смањење насиља и отпочињање преговора са демократски изабраном авганистанском владом – окупирали провинцију Нимроз већ 6. августа.³⁴³ После тога, победе талибана почеле су да се нижу: сутрадан је заузета провинција Шеберган, затим (8. августа) Сарипул, Кундуз и Такхар. У наредним данима окупиране су и провинције Саманган, Баглан и Бадакшан.

Од велике важности је био и 2. август, јер су тог дана биле заузете важне провинције. Наиме, Газни је заузет, након чега су званичници локалне власти побегли у Кабул. У исто време, Херат (трећи по величини град у Авганистану) пао је у руке талибана, као и Кандахар и Хелманд. Заједно са још неколико заредом освојених провинција, 14. августа, талибани су заузели провинцију Мазари Шариф, као и главни град провинције Логар који је удаљен само 70 км од Кабула. Дана 15. августа, Џалалабад, главни град провинције Нангархар, такође је заузет. На тај начин талибани су ефективно окружили Кабул, најављујући његово скоро преузимање. Истог дана, председник Авганистана Ашраф Гани побегао је хеликоптером из земље и тако абдицирао са своје функције.

Веома брзо настао је општи хаос. Хиљаде и хиљаде људи, домаћих и странаца и дипломата, похрлиле су на међународни аеродром „Хамид Карзај” у нади да ће моћи безбедно да се евакуишу из земље и побегну од живота

.....
³⁴³ Chantal Da Silva, Mushtaq Yusufzai, Saphora Smith, “Taliban overrun first Afghan provincial since U.S. began withdrawal”, *NBC News*, 06. 08. 2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/taliban-overruns-first-afghan-provincial-capital-u-s-began-withdrawal-n1276175> – приступљено 22. 09. 2021.

под талибанским режимом.³⁴⁴ Иако је, у обраћању јавности, Бајден истакао да је ситуација у Авганистану другачија од оне у Вијетнаму, тешко је отети се утиску о великој сличности између ове две хаотичне евакуације. Због ситуације на терену Бајден је послао додатних 6000 америчких војника да обезбеде аеродром у Кабулу како би омогућили безбедну евакуацију и америчких грађана и авганистанских савезника који су помагали Американцима током рата. Рок за евакуацију остао је 31. август, као што је Бајден већ најавио; он се односио и на 6000 војника послатих на дан када су талибани заузели Кабул.³⁴⁵ И то је било то. Последњи амерички авион који је напустио Авганистан полетео је 31. августа у 19.29, чиме је обележено потпуно повлачење америчких трупа из Авганистана (НДТВ 2021) и почиње нова-стара ера за Авганистан, она под талибанским режимом.³⁴⁶

.....
³⁴⁴ “U.S. Embassy Staff In Afghanistan Are Evacuated To Kabul’s Airport”, *NPR*, 16. 08. 2021, <https://www.npr.org/2021/08/16/10280-27315/u-s-embassy-staff-in-afghanistan-are-evacuated-to-kabuls-airport> – приступљено 22. 09. 2021.

³⁴⁵ Nikki Carvajal, Maegan Vazquez, “Biden suggests US troops could stay in Afghanistan past withdrawal deadline to ensure evacuation of all Americans”, *CNN Politics*, 18. 08. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/08/18/politics/joe-biden-afghanistan-failure/index.html> – приступљено 22. 09. 2021.

³⁴⁶ “Last US Soldier Leaves Afghanistan, Ending America’s Longest War”, *NDTV*, 31. 08. 2021, <https://www.ndtv.com/world-news/last-us-troops-leave-afghanistan-ending-20-year-war-pentagon-2524242> – приступљено 22. 09. 2021.

Закључак

После дугих двадесет година Америка је 31. августа 2021. године повукла свог последњег војника из Авганистана. Политика и начин америчког војног присуства временом су се мењали: од првобитне намере да се трага за Осамом бин Ладеном, збаце талибани и сузбије Ал Каида, преко процеса изградње државе засноване на демократским принципима уз постепено смањење броја америчких и савезничких снага, до приступа који је заговарао присуство мањег броја трупа које делују на терену и, потом, предају контролу обученим авганистанским снагама. Временом, правац којим је Америка одлучила да крене након фрустрирајућих резултата на терену био је да се постепено, у догледној временској перспективи, она потпуно повуче из Авганистана.

Један од корака у овом правцу је било потписивање споразума између САД и талибана у Дохи за време мандата Доналда Трампа. Споразум је имао за циљ да „донесе мир” у земљу. Он, заиста, јесте донео мир – али само ако се тумачи са позиција талибана и њихових интереса. Наиме, упркос одредбама споразума о томе како смањити ниво насиља (што је, само по себи, било флоскула јер је било тешко квантитативно одредити колико је насиља било пре постизања споразума), додатни проблем је био тај што споразум није садржао механизме за спровођење оваквих одредби, нити је одређивао начин вођења преговора са авганистанском владом. Талибани зато нису имали проблема да наставе своју кампању за поновно освајање земље. Он што их је додатно охрабрило да наставе са освајањем земље било је одлагање рока за потпуно повлачење америчких трупа. Према споразуму

то је требало да буде 1. мај 2021. године, али је Бајден тај датум померио, симболично – на 11. септембар 2021, а потом, на раније – на 31. август. Уследила је ескалација насиља уз изузетно успешну војну кампању талибана, који су из дана у дан освајали нове провинције, све док, 14. августа, нису стигли испред Кабула. Дан касније, Кабул је пао. То је омогућило талибанима да *de facto* преузму контролу над готово целом земљом; у међувремену, тадашњи председник Ашраф Гани је абдицирао и побегао у Таџикистан.

На крају, укупни резултати војне интервенције за коју је потрошено преко два трилиона долара и у којој је убијено скоро 3000 америчких војника крајње су дискутабилни, да се не употребе теже квалификације. Свакако да је Америка, барем декларативно, испунила своје почетне циљеве због којих је и покренула војну интервенцију – а то је елиминација Осаме бин Ладена и сузбијање акција Ал Каиде. Међутим, Американци нису успели да у Авганистану изграде функционалну државу упркос огромној количини уложеног новца, технике и људских ресурса. За мање од три месеца, колико је трајала завршна војна офанзива, талибани су, готово без већег напора, преузели контролу над готово целом земљом, поново освојили власт и прогласили „Исламски емират Авганистан”. На северу земље и даље је наставила да опстаје такозвана „Северна алијанса” или „Фронт националног отпора” који, уз помоћ других локалних војсковођа, предводи Ахмад Масуд. Авганистан и његов народ, међутим, до даљег су препуштени на милост и немилост талибанском режиму и сва је прилика да ће њихова обновљена власт на подручју Авганистана дуго опстати.

КРАЈ КАРАБАХА

У сенци великог сукоба између Русије и Запада у Украјини, један други постсовјетски регион доживео је ново „одмрзавање” конфликта које је резултирало значајним променама укупних геополитичких и стратешко-безбедносних прилика на овом простору. Ради се, наравно, о финалу деценијског јерменско-азерског сукоба око Нагорног Карабаха/Арцаха и његовим последицама по укупне прилике на Закавказју.

Оквир за анализу ове промене јесте теорија неокласичног реализма примењена на, такође класичну, геополитику. У њој се узимају у обзир „утицаји географије на међународне односе који су лоцирани унутар макиндеровско-спајкмановске традиције, али са креативном дорадом која узима у обзир измењене друштвене, економске, политичке и културне факторе”.³⁴⁷ Приступ неокласичног реализма биће најочљивији у разумевању спољних политика посматраних међународних актера, који једнако узима у обзир домаће варијабле али и конструктивистички концепт „перцепције”, посебно оне везане за релативну моћ³⁴⁸ у опаженом геополитичком окружењу/простору.

.....
³⁴⁷ Nick Megoran, “Neoclassical geopolitics”, *Political Geography*, Vol. 29, 2010, 187.

³⁴⁸ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics* 51 (1), 1998, 146.

Азербејџан је 19. септембра 2023. започео оно што се назива „антитерористичком војном операцијом” против Нагорног Карабаха. Ради се отцепљеној енклави са око 120.000 Јермена на чијем простору је већ више од три деценије функционисала република „Арцах” подржана од суседне Јерменије, упркос томе што је овај простор међународно признат као део Азербејџана.

Отцепљење Нагорног Карабаха од Азербејџана почело је још 1988. године, у предвечерје распада Совјетског Савеза, и довело је до јерменско-азерског рата. Сукоб је окончан 1994. године споразумом око кога је посредовала Минск група (са копредседавањем Русије, САД и Француске) коју је основао ОЕБС.³⁴⁹ Засниван на „Протоколу из Бишкека”³⁵⁰ споразум је „замрзнуо” сукоб, остављајући у рукама све територијалне добитке Јерменима који су остварени војним операцијама. Такође, споразум је успоставио „линију контакта” у Нагорном Карабаху који је раздвајао сукобљене стране, дуж којих су посматрачи ОЕБС-а / Минск групе надгледали спровођење прекида ватре и тражили начин да се пронађе мирно решење спора, уз истовремено увођење ембарга на увоз оружја за обе стране и утицање да се насиље у целом региону умањи.

По завршетку „Првог рата за Карабах”, јерменске снаге су контролисале цео простор Нагорног Карабаха и седам региона који су се пружали од њега до међународно признате границе Јерменије и Азербејџана. Успостављени мир био је крхак: након низа мањих сукоба

.....
³⁴⁹ Видети: Cornell Svante, *The Nagorno Karabakh Conflict*, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999.

³⁵⁰ <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf> – приступљено 16. 03. 2024.

и чарки, у септембру 2020. године избио је нови сукоб широких размера („Други рат за Карабах”) на целој спорној територији. Након шестонедељних тешких борби које су однеле близу 6000 живота а у избеглиштво отерале око 30.000 Јермена из Карабаха, уз помоћ Русије је 10. новембра постигнут мировни споразум којим су заустављене војне операције.³⁵¹ Будући да је у сукобу јерменска страна доживела низ пораза и губитак великог дела територија, ново „замрзавање” конфликта је пратило затечено стање на терену. Уз размештање 2000 руских мировњака дуж новоуспостављене линије разграничења, примирје је значило не само враћање седам дистрикта и значајног дела самог Нагорног Карабаха под азербејџанску контролу већ и очување опстанка преосталог дела Карабаха који је са матичном државом, Јерменијом, повезивала само једна копнена веза – коридор Лачин.

Иако је сукоб окончан, споразум из новембра 2020. није успео да успостави стабилније прилике и трајнији мир, већ су се чарке између Јермена и Азера свакодневно настављале наочиглед руских мировњака. Званични Баку је наставио да инсистира на потпуном разоружању онога што је називао „илегалним јерменским трупама” у Нагорном Карабаху, оптужујући их за виновнике повремених гранатирања и минирања дела простора који је, по споразуму, припао азербејџанској страни. Јерменија (али и Русија) узвраћала је противоптужбама, уз наводе да Азербејџан крши прекид ватре, гранатира и заузима нове територије, укључујући и оне у Јерменији.

.....
³⁵¹ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384> – приступљено 16. 03. 2024.

Обе стране су оптуживале једна другу за бројне ратне злочине почињене током дугог периода, посебно оне везане за етничко чишћење.

Од самог почетка спровођења споразума, било је видљиво да се увећавају проблеми око поштовања транс-порта дуж коридора Лачин, једине физичке везе Јерменије и енклаве у Нагорном Карабаху коју су обезбеђивале руске патроле, за шта су се Азери обавезали да гарантују слободну пролазност у оба смера – како за цивиле, тако и за возила и транспорт робе.³⁵² Крајем 2022. године, азербејџански активисти у потпуности су блокирали коридор, онемогућавајући транспорт хране, медицинске опреме и свих хуманитарних конвоја за Нагорно Карабах, као и кретање цивила између њега и Јерменије. Повод за блокаду пронађен је у наводном илегалном рударењу природног блага у Нагорном Карабаху. Јерменска страна оптужила је владу у Бакуу да стоји иза цивилних протеста и исказала незадовољство што руски мировњаци нису успели да разбију блокаду.³⁵³ С друге стране, Азербејџан је узвратио контраоптужбама које се нису тичале само илегалног рударења већ и коришћења коридора за транспорт војне опреме, посебно минско-експлозивних средстава којим се, наводно, Јермени служе да минирају просторе који су по спора-

.....
³⁵² Више о томе у: Hrant Michaelian, Jeronim Perović, "Geopolitical Echoes of the Karabakh Conflict", CCS Analyses in Security Policy, No. 334, December 2023, Center for Security Studies (CSS) at ETH Zürich, 2023, 1–4.

³⁵³ "Russian Peacekeepers find themselves sidelined in Nagorno Karabakh", Carnegie Endowment for International Peace, 15 December 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/88651>

зуму из новембра 2020. враћени под контролу Бакуа.³⁵⁴ У априлу 2023, неколико дана након што је јерменски председник владе у јавности признао азербејџански суверенитет над простором Нагорног Карабаха, власти из Бакуа су формирале своје контролне пунктове дуж коридора Лачин, јачајући тако блокаду која је трајала већ месецима, док су руски мировњаци остали пасивни, по страни.

До нове кулминације око Нагорног Карабаха дошло је 19. септембра 2023. године. Тада је влада у Бакуу за почетак нове „антитерористичке операције” повод пронашла у два инцидента у којима је страдало неколико цивила и војника који су возилима налетели на мине, наводно постављене од стране јерменских трупа. Прокламовани циљеви азербејџанске стране у овој операцији тицали су се „сузбијања великих провокација у економском региону Карабаха, разоружавања и обезбеђивања повлачења формација оружаних снага Јерменије са наших територија, неутралисања њихове војне инфраструктуре, обезбеђивања безбедности цивилног становништва враћеног на територије ослобођених од окупације, затим цивила укључених у грађевинско-реставраторске радове и наша војна лица, и, коначно, обнове уставног поретка Републике Азербејџан”.³⁵⁵ У том

.....
³⁵⁴ Gabriel Gavin, “Supplies begin to run low as Nagorno-Karabakh blockade continues”, *Eurasianet*, December 19, 2022,

<https://eurasianet.org/supplies-begin-to-run-low-as-nagorno-karabakh-blockade-continues> – приступљено 16. 03. 2024.

³⁵⁵ Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan, Press release, 22 August 2022, <https://mod.gov.az/en/news/uchdik-girkhgiz-saribaba-high-grounds-are-cleared-of-armenian-mines-video-41519.html> – приступљено 17. 03. 2024.

смислу успостављени су хуманитарни коридори за евакуацију цивила са простора војних дејстава. Јермени су, с друге стране, тврдили да је цела операција инсценирана и започета како би се заокружила азербејџанска политика етничког чишћења; да се, под изговором елиминације војних мета, гађају цивилна насеља, уз истовремено порицање да су војни персонал и опрема Јерменије распоређени у Нагорном Карабаху.

Мада су међународни фактори, пре свих Русија, САД и ЕУ, одмах затражили прекид непријатељства и продужетак мировних преговора између владе у Бакуу и власти у Нагорном Карабаху, азербејџанска војска је наставила своју операцију. Само двадесет и четири сата касније, власти у Карабаху су прихватиле прекид ватре који је предложила команда руских мировњака распоређених на терену, док су власти у Бакуу прогласиле војну победу. Током овог кратког сукоба погинуло је око 200 људи а повређено око 400.

Споразум од 20. септембра 2023. укључивао је низ одредби: 1) полагање оружја јерменских оружаних снага и других илегалних оружаних група, њихово повлачење са борбених положаја и потпуно разоружавање, 2) предавање све муниције и војне опреме, 3) спровођење и координацију ових мера од стране руског мировног контингента распоређеног у региону.³⁵⁶ Влада у Јеревану поново је оповргла присуство својих војних снага на простору Карабаха и саопштила да није била укључена у последње преговоре о споразуму о прекиду ватре.

.....
³⁵⁶ Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan, Press release, 20 September 2023, <https://mod.gov.az/en/news/colonel-anar-eyvazov-an-agreement-has-been-reached-to-suspend-local-anti-terror-measures-video-49446.html> – приступљено 17. 03. 2024.

Спровођење споразума о прекиду ватре, уз разоружавање јерменских снага у Карабаху, отворило је, међутим, питање амнестије њихових бораца који су сматрали да се јасне безбедносне гаранције у овом смислу морају дати пре него што предају своје наоружање, будући да је званични Баку износио ставове како амнестија неће обухватати све јерменске борце, то јест да неће важити за оне који су осумњичени за ратне злочине у сукобима како раних деведесетих тако и 2020. године. Азербејџанске снаге су успоставиле читав низ контролних пунктова за људе који се крећу коридором Лачин у правцу Јерменије. Постоје бројна сведочења о лицима која су ухапшена и одведена, укључујући и неке од бивших јерменских лидера из Карабаха.³⁵⁷ Што се тиче руских мировњака, очекује се да они остану присутни на терену до истека споразума из 2020. године, дакле до краја 2025. године.

Током досадашњег спровођења споразума о прекиду ватре цео Нагорно Карабах нашао се под пуном контролом азерских војних снага, а отпочели су и преговори о његовој пуној реинтеграцији у уставни поредак Азербејџана. Након оваквог развоја догађаја, логично је очекивати закључење општег мировног споразума са којим би се сагласиле све стране. Управо су о томе телефонски разговарали азербејџански председник Алијев и Владимир Путин 21. септембра 2023, када су договорени интензивирање трилатералних разговора о обнављању транспортних веза, разграничење границе Јерме-

.....

³⁵⁷ "Azerbaijan seeks 'war crime' suspects in sea of Karabakh refugees", *Arab News*, 26 September 2023, <https://www.arabnews.com/node/2380781/world> – приступљено 17. 03. 2024.

није и Азербејџана и израда мировног споразума између две земље.³⁵⁸

Јерменски лидер у Нагорном Карабаху/Арцаху Самвел Шахрамањан је 28. септембра издао саопштење о распуштању институција ове републике до 1. јануара 2024. године. Већ у првих недељу дана по окончању борби, половина јерменске популације је напустила простор Карабаха, а до краја године готово се целокупна јерменска популација евакуисала у матичну земљу, Јерменију. Због тога, западни актери су инсистирали да Азербејџан гарантује права и безбедност јерменском становништву Карабаха као и да омогући тренутно пружање хуманитарне помоћи, на шта је влада у Бакуу одговорила позитивно. Међутим, степен неповерења и непријатељстава био је толики да је ускоро читава јерменска популација доживела егзодус. Због оваквог епилога, јерменску престоницу Јереван потресали су немири у којима је тражена оставка премијера Пашињана због судбине која је задесила Јермене из Нагорног Карабаха/Арцаха.

Геополитика Кавказа и Закавказја и историјски ривалитет Јермена и Азера

Спор око Нагорног Карабаха је, као и цела кавкаска регија, натопљен историјским и геополитичким ривалствима. Ова регија се простире између Црног и Каспијског мора и чине је простори држава Грузије, Азербејџана и Јерменије, као и гранични простори Русије,

.....
³⁵⁸ President of Russia, Telephone conversation with President of Azerbaijan, Ilham Aliyev, 21 September 2023, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/72312> – приступљено 17. 03. 2024.

Ирана и Турске. Велики Кавказ, планински ланац који дели Европу од Азије, одваја Северни Кавказ који је део Руске Федерације од Јужног Кавказа који чине три поменуте независне државе што, из руске перспективе, заузимају простор Закавказја односно Јужног Кавказа. Простор Кавказа и Закавказја у геополитичком погледу гранично је подручје између блискоисточних државних творевина у Римланду ка просторима центра Евроазијског континента – Хартланда, од најстаријих времена. Још је Херодот подручје Кавказа и јужног обода Каспијског мора видео као преграду између деспотске Персије и непрегледне Скитије одакле крећу напади, контра напади и нагле сеобе становништва. „Закавказје је простор где су се вековима сукобљавали интереси великих сила, а међу њима вођене сложене геополитичке игре и исцрпљујући ратови. У старом веку то су биле Римска империја и Староперсијско царство (држава Ахаменида), у средњем веку – Византија и Новоперсијско царство (држава Сасанида), Селџучка империја и Арабљански калифат, у новом веку – Турска и Персија (држава Сафавида), а од 18. века и Руско царство... Данас се тамо сударају интереси велесила – пре свега Руске федерације и САД, а од прворазредних чинилаца из ширег региона – Турске и Ирана.”³⁵⁹

На овом простору се, с обзиром на јачину државне моћи сила у дубини копна и његовом блискоисточном ободу, само мењао смер граничне функције кавкаско-прикаспијског простора. „Када је сила у Римланду била јача, Кавказ је представљао тврђаву усмерену ка одбрани наспрам јужних руских степа. То је био нај-

.....

³⁵⁹ Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010, 47.

чешћи историјски случај: у доба Персије Ахаменида, у време врхунаца византијске снаге, у доба полета Османлија. Када је однос снага био обрнут, Кавказ је био утврђење из којег је кретао поход из дубине континента ка Римланду. То је био случај у време индоевропске хетитске најезде на просторе Мале Азије и Блиског Истока почетком гвозденог доба; затим, у време кипчачке творевине Џингисканида која је Кавказ користила као одскочну даску за залет преко Анадолије у Сирију а ради обрачуна са египатским Мамелуцима. Трећи најочигледнији пример је Кавказ за време руске експанзије у време ратова са Турском из 1829. године, Кримског рата (1853–56), као и из времена Првог светског рата. У време подједнаке снаге држава из Хартланда и Римланда простор кавкаског-прикаспијског пограничја био је поприште геополитичког ривалства за овладавањем повољнијим позицијама ради заштите 'хинтерланда' (нпр. у доба ратова Хазара са Сасанидском Персијом, а после и са Арапским калифатом).³⁶⁰

Геополитички разлози били су пресудни што су државне творевине на Кавказу ретко могле да одрже самосталност, чак и вазални положај, осим у временима равнотеже снага (као у време мира између Рима и парћанске државе. Но, и то је била реткост. Недуго пошто би једна од сила осетила да равнотежа снага почиње да претеже у корист неког другог, почињала би превентивну офанзиву да би стратешки запосела овај гранични простор и искористила његове географске предности ради заштите својих „главних” подручја (случајеви хазарске офанзиве према Персији, турске

.....
³⁶⁰ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 28.

кавказске одмазде према Персији, касније и Русији...) од могућих опасности.

Све до досељавања огуских турских племена (чији су потомци данашњи Турци и Азери) на просторе „кавказске преграде” и Закавказја, тамошње хиљадугодишње етничке заједнице припадале су кавкаским индоевропским народима који су изградили многе државне творевине на овом трусном подручју. Најдуговечнији међу њима били су Јермени, чији се континуитет на просторима Кавказа и источног дела Мале Азије („Јерменска висоравањ”) може пратити преко 3500 година³⁶¹ још од државних творевина Митанија, племенског савеза са народом Наири (око језера Ван) и моћне државе Урартуа у чијем је каснијем периоду владајућа династија била несумњиво јерменска.³⁶² Од 6. века пре Христа, на исто-ријску позорницу ступа јерменска држава која се у документима персијског цара Дарија (549–485) спомиње као вазална држава Медије, а потом као део Персијског царства и Александровог Македонског царства. Као са-

.....
³⁶¹ Постоји хипотеза како протојерменска племена представљају огранак Фригијаца који су се и источни део Мале Азије преселили са Балакана, из Македоније, у време када су хеленска племена почела да се спуштају ка данашњој Грчкој.

³⁶² Азери су, како би парирали јерменском староседелачком статусу на простору Карабаха, промовисали своју верзију историјског насељавања овог простора како би себе позиционирали као староседеоце, где себе виде као наследнике кавкаских Албанаца, који су се, од времена ширења ислама, помешали прво са Арапима, а после и са Турцима. Видети: Cornell Svante, *The Nagorno Karabakh Conflict*, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999, 4; Peter Golden, “The Turkic Peoples and Caucasia”, u: Ronald Grigor Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996 (revised edition), 45–46.

мостална држава „велика Јерменија” под династијом Арташеидеида опстаје између Римске империје и Парћанског царства. Повремено потпадајући под утицај једне од ове две велике силе, Јерменија се претвара у вазалну, „тампон-државу”. У позноантичко и рано-средњовековно доба Јерменија је била поприште сукоба између Византије и Сасанидске Персије, а касније и продора Арапског калифата, Турака Селџука и Монгола ка Византијској Анадолији. Са слабљењем и повлачењем Византије, „Јерменска висораван” постаће простор надметања између турских држава у Малој Азији, све док их све не победи она најзападнија – држава Османлија. Но, трајног мира на овим просторима неће бити. Сукоби Османлија и Сафавидске Персије само ће репризирати империјална надметања из прошлости. Цену рата платили су Јермени, чије су земље биле разорене а становништво озбиљно проређено. Граница се стално мењала, мада генерално може да се каже да је, када би оружје утихнуло, од средине 16. века, Турска контролисала западни део, а Персија источни. Јерменске земље су биле економски уназађене а њихова национална структура темељно измењена. На некадашњем јерменском етничком простору припадници тог народа постали су мањина. Још од времена продора Огуза у 11. веку на ове просторе су се настањивала турска племена од којих ће настати данашњи Турци, Азери и Курди које су насељавале не само турске већ и персијске власти. Након приближавања Руског царства просторима Закавказја, Јермени су се више пута дизали на устанак. Најпознатији јерменски устанак био је онај Давида Бека у време руског цара Петра Великог који је водио ратове са Турцима и Персијанцима.

После Бековог устанка – током кога су устаници накратко ослободили многе територије настањене Јерменима – једина слободна територија која је опстала био је Нагорно Карабах, и то захваљујући својој неприступачности. „Тамо где је и пре великог јерменског покрета постојало пет малих кнежевина, наследнице некадашње Хачинске државе биле су удружене у државу познату као Хамс. Талас феудалне анархије, који је почетком 18. века запљуснуо Персијско царство, олакшао је њихов положај, односно привремено ослабио стеге које су стално претиле да их униште... На простору Закавказја азербџанска аристократија, која је играла важну војно-политичку улогу у Персији, почела је да ствара своје државе.”³⁶³ Под вођством Али Кана, азерског великаша, Карабах је освојен 1747. године. Након што је, почетком 19. века, припојила себи Грузију и успоставила вазалство над северокавказским кнежевинама, Русија је ступила у рат са Персијом (1804–1813) у којој је поново завладао феудални хаос током кога је ослобођена источна Јерменија. Тако је и простор Нагорног Карабаха у руску орбиту ушао 1805. године. Због Наполеоновог напада, међутим, Русија је 1813. године била принуђена да са Персијом закључи мир и повуче се са ових простора, али не задуго. Већ у следећем сукобу са Персијом, 1828. године, Јереванско и Накичеванско канатство (којим су, у име Персије, владали Азери) припојени су Руском царству. То су и Османлије, након пораза који су претрпели у рату са Русијом 1828–1829. године, морали да признају. Карабах је, потом, 1846. године био укључен у провинцију Баку у којој је остао све до краја Руског царства.

.....
³⁶³ Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010, 137.

За време Првог светског рата, због јерменске подршке руском продору у дубину Мале Азије, Турци, Курди и Азери извршили су геноцид над јерменским становништвом. Тако је популација Карабаха била физички одсечена од језгра јерменске етничке територије. Ове просторе је у турбулентним револуционарним данима прво окупирали Турци, а затим су постали део Закавказке федеративне демократске републике (која се до маја 1918. распала на грузијски, јерменски и азерски део). „Упоредо, Јермени – којима је буквално претило физичко уништење од стране Турака и Азера – успели су да зауставе турску офанзиву. Истанбул, притиснут од стране британских снага на Блиском истоку, у таквим околностима је прихватио да призна независну јерменску државу, макар на малом простору који су јерменске снаге одбраниле.”³⁶⁴ Закавказје су привремено окупирали силе Антанте одакле су помагане снаге „белих” у борби са бољшевицима. Јермени су, потом, по други пут покушавали да ослободе своје западне територије током сукоба Кемалове Турске са Грчком, док су се Британци и Французи повукли са ових простора и оставили их саме у сукобу са Турцима. Грци и Јермени су претрпели тежак пораз. Да би избегли уништење, Јермени су се обратили за помоћ бољшевицима који су, у међувремену, тријумфовали у грађанском рату у Русији. Заузимајући цео простор Кавказа и Закавказја, Црвена армија је, на основу споразума Јермена са Совјетским Савезом од 2. децембра 1920. године, без отпора а пре Турака запосела Јерменију и довела тамо на власт јерменске бољшевице.

.....
³⁶⁴ Исто, 150.

После Октобарске револуције, совјетски врх је „на-градио” предреволуционарни геноцид тако што је Карабах, тада са 94% Јермена, доделио Азербејџанској Совјетској Републици. Осиромашен и опустошен, простор настањен Јерменима споро се али сигурно опорављао, тако да се, са завршетком планова о култивацији пољопривредног земљишта након првих шест година у оквиру СССР-а, производња хране подигла за 75% у односу на предратни ниво. Започети су пројекти иригације и обновљена је путна инфраструктура. Све у свему, азерски региони економски су брзо напредовали захваљујући каспијској нафти, док су Јермени мирно могли да се, у складу са својом вековном традицијом, баве трговином и финансијским пословима. Тридесете године 20. века донеле су наглу индустријализацију и колективизацију. Резултати су били неспорни: до 1931. године незапосленост је (барем статистички) нестала, а укупни друштвени производ 1935. био је 650% већи него осам година раније, подижући удео индустријске производње у укупној производњи са 21,7% на 62,1%.³⁶⁵ Од руралног подручја крајеви настањени Јерменима у наредне четири деценије претвориће се у регионе СССР-а са доминантном услужном делатношћу и индустријом.

Међуетнички односи су поново ескалирали уочи распада СССР-а, током 1988. године, када је ова покрајина (тада са три четвртине Јермена, услед високог наталитета Азера) прогласила прво одвајање, а потом (1991. године) и независност од Бакуа. „Уследио је, као у неким заборављеним временима, талас погрома над Јерменима широм Азербејџана. Први се десио фебруара 1988. у гра-

.....

³⁶⁵ Graham Smith, *The Nationalities Question in Post-Soviet States*, Longman, NY, 1996, 252.

ду Сумгаиту, а најстрашнији у престоници Азербејџана, две године касније ('црни јануар')."³⁶⁶ Власт у Бакуу покушао је да преузме Народни фронт Азербејџана, коме је противтежу чинила КП Азербејџана под руководством Ајаза Муталибова. Муталибов се све време углавном ослањао на Москву. Декретом од 12. јануара 1989. године формирана је Специјална комисија за Карабах, а на терен је послат руски командант Волски који је више држао страну Јерменима.

Москва је 28. новембра под притиском укинула Специјалну комисију за Карабах, док је у енклави остало 6000 совјетских војника да спречавају међунационалне сукобе. У међувремену су Азери формирали „добровољачку милицију” која се спрема да одврати јерменску герилу од офанзиве којом би пробили коридор и територијално спојили Карабах са Јерменијом. Сукоби су отпочели спонтано дуж границе области Накичеван и републике Јерменије. Током јесени, власти Азербејџана су иницирале блокаду свих путева и дотока енергетике у Нагорно Карабах, чиме су само убрзале одлуку о пробијању коридора.

Покушај совјетских власти да умире завађене Азере и Јермене доживео је потпуни дебакл још у септембру 1991. када је јерменска герила заузела азерске енклаве у околини Шуше док је федерална војска остала по страни. „У марту 1992. године, након серије пораза које су азербејџанске снаге претрпеле у Нагорном Карабаху и пограничним крајевима са Јерменијом, под притиском НФА, Муталибов је поднео оставку.”³⁶⁷ На његово место

.....
³⁶⁶ Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010, 91.

³⁶⁷ Исто, 93.

дошао је Абулфез Елчибеј, лидер националистичког покрета, који је интензивирао рат. Порази су се, међутим, настављали: после пада града Шуше, азерског упоришта у Карабаху, Јермени су пробили коридор код Лачина (касније и код Келбаџара) и територијално спојили карабашки простор са матичном републиком. „До октобра 1993. године Јермени су заузели 20% укупне територије Азербејџана (сва подручја где су живели у већини пре турско-азерског геноцида) и прогласили своју републику.”³⁶⁸ Сви каснији контранапади војске Азербејџана су до пролећа 1993. били одбијени, а њихова војска је доживела готово потпуни колапс. Примирје између Азербејџана и Јерменије склопљено је 1994. године, чиме је конфликт „замрзнут”.

Постхладноратовско геостратешко надметање на Закавказју

Цео сукоб око Нагорног Карабаха на Закавказју, као уосталом и на целом Кавказу, има јаку геополитичку црту. Јерменија представља савезника Русије на Закавказју (чланица је ОДКБ-а од његовог оснивања 2002), нарочито откако се распао Совјетски Савез а Јерменија остала усамљена и окружена непријатељским муслиманским суседима. Изузетак представља Иран који је заузео према Јерменима уопште (па и поводом Карабаха) став благонаклоне неутралности. Овај став произлази из више разлога – услед иранског савезништва са Русијом како би се заједно одупрели стратешким претњама, ус-

.....
³⁶⁸ Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009, 98.

лед страха од азерског сепаратизма (већи број Азера живи у северном Ирану него у самом Азербејџану) и утицаја Турске на просторе Закавказја.

Односи Јерменије са Турском и Азербејџаном су у периоду након распада Совјетског Савеза били стално на граници рата ниског интензитета. Грузија, иако негује добросуседске односе са Јерменијом, није спремна да учини ништа што би је довело до погоршања односа са Турском и Азербејџаном. На западне силе, међутим, Јерменија је претежно гледала као на неког ко не узима у обзир њене виталне интересе, већ их подређује интересима њених противника – Азербејџана и Турске.³⁶⁹

Геостратешка позиција Азербејџана после изгубљеног „Првог рата за Карабах” диктирала је нужност повезивања са потенцијалним стратешким савезницима. Због тога је влада у Бакуу у више наврата нудила неку од својих база НАТО-у. Наде о пуноправном чланству у овом војном савезу, ипак, нису биле изгледне, будући да САД након завршетка Хладног рата нису биле спремне да ризикују драстичније погоршавање односа са Русијом због Азербејџана. Увидевши тадашњи реални однос снага на простору Закавказја, азербејџанска страна под руководством прво Гајдара Алијева, а потом и његовог сина Илхана Алијева, започела је процес побољшања односа са Русијом и Ираном, уз развијање паралелних савезничких односа са Турском и, у позадини, САД. Све то је чињено из процене да је Азербејџану потребан мир како би се у земљи завео ред и обезбедио њен несметан развој, након чега ће се, у повољнијим околностима, „одмрзнути” конфликт и реализовати дугорочни циљ: повратак Карабаха под јурисдикцију Бакуа.

.....
³⁶⁹ Исто, 129.

Своју „велику стратегију” ка простору Закавказја пројектовала је и Ердоганова „неоосманизована” Турска. У реалполитичкој пракси ради се о постепеном увлачењу новоформираних држава у сопствену интересну сферу са тенденцијама стратешке интеграције. Турска цео простор Закавказја смешта у свој „блиски простор окружења” који је у њеној спољнополитичкој доктрини означен као простор стратешког приоритета, пре свега из разлога сопственог снабдевања енергентима и обезбеђивања дотока енергената на светска тржишта. У оквиру тога, турска спољна политика дефинисала је своје посебне стратешке интересе на овом подручју. „На Кавказу, турски стратешки интерес представља одржавање мира на својој граници са Грузијом и Јерменијом. Растерећеност кавкаске границе омогућава концентрацију расположивих снага на неуралгичне просторе које насељавају Курди и помаже бољем обезбеђењу ирачке и иранске границе, иза којих такође живе Курди. Сукоби са Курдима перманентно исцрпљују буџет и турску државу, која није спремна да се озбиљније укључи у кавкаска дешавања све док опасност од курдске гериле не буде смањена. Осим у дипломатским залагањима и војном опремом којим помаже Азербејџан и Грузију, Турска није била у могућности да се супротстави руско-иранској коалицији која успешно спречава њен значајнији економски и политички продор на Кавказ.”³⁷⁰ Сарадња за Бакуом посебно је уочљива у сфери војних односа, где турска активно учествује у тренингу азербејџанских официра те помаже модернизацију њихове војске и технике по НАТО стандардима. Турска једнако истрајава и

.....
³⁷⁰ Исто, 157.

у дипломатској подршци Бакуу у спору око Нагорног Карабаха (иако Азербејџан не подржава Турску у питању Кипра) и у вези са споразумом о транспорту нафте рутом Баку–Тбилиси–Чејхан, као и гаса који Баку такође има за извоз. „Због исхода рата око Нагорног Карабаха Турска је затворила границе према Јерменији и прекинула дипломатске односе са овим суседом. Нова турска спољна политика и њен више реалистички приступ отворио је и простор за поступну нормализацију односа са Јерменијом, уз одржавање најближих, специјалних односа са Азербејџаном. То се показало као изузетно сложен, готово немогућ задатак за политику свођења проблема у односима са свим суседима на нулу.”³⁷¹

У позадини позиција локалних и регионалних геополитичких „играча” на Закавказју и Кавказу стоје Русија и САД са својим глобалним геостратешким пројекцијама. Русија у геополитичком смислу тежи да не дозволи да се „кавказка преграда” од мостобрана претвори у непријатељско геополитичко „утврђење” преко кога ће се преливати нестабилност на просторе јужне Русије, већ покушава да, користећи наслеђене позиције и механизме из совјетског периода, одигра улогу кључног балансера и арбитра који ће економски и политички везати за себе све локалне актере и спречити да се они нађу на позицијама супротним руским. Америка, модификујући своју хладноратовску „политику обуздавања”³⁷² у правцу проширења и опкољавања Русије, чини управо

³⁷¹ Дарко Танасковић, *Неоосманизам – њоврајак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010, 71.

³⁷² John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, Oxford University Press, New York, 2005.

супротно. Она то ради зато што жели да спречи да се у „срцу копна” зачну панконтинентални интегративни процеси који могу да изроде надржавну интегративну структуру која може да парира САД на глобалном плану. Што се тиче заштите своје безбедности, САД сматрају да на овом простору не постоје државе са којих може да се упути директна претња територији САД и животима њених грађана.

За период „Првог рата за Карабах” и наредних неколико деценија после њега могло би се рећи да је Русија, користећи наслеђе Совјетског Савеза, успела да реализује већину својих безбедносних и геостратешких интереса на Кавказу и Закавказју користећи се постојећим конфликтима и својим утицајем да се они, по потреби, „замрзну” и „одмрзну”. На то је Иран гледао са благонаклоношћу, Турска са немоћи и негодовањем, док су САД и западни савезници само стидљиво тежили да утичу како би променили *status quo* који је држао цео овај простор делимично изолованим од окружења. Догађаји од краја друге деценије 21. века донели су низ значајних геостратешких промена.

У геостратешком и безбедносном смислу „Други рат за Карабах” довео је до значајног помака у регионалном односу снага: уз очигледну несразмеру између субкобљених страна у корист Азербејџана, демонстриран је нагли пораст утицаја Турске, главног азербејџанског савезника, али и готово хегемонска надмоћ Русије у решавању свих кључних проблема на Закавказју, уз даљу маргинализацију Ирана као регионалне силе на овом простору, као и ново слабљење улоге Запада, посебно ОЕБС-а и његовог тела (Минск групе) које је остало потпуно скрајнуто при решавању конфликта, али и по-

степен настанак руско-турског партнерства (које не искључује и њихово међусобно надметање) око будуће архитектуре односа у овом региону.³⁷³ Минск група, основана од стране ОЕБС-а као главни мултилатерални оквир за преговоре у регији која је била предовођена представницима ЕУ, не само да је доживела спектакуларним неуспех да на било који начин допринесе стабилизацији ситуације и решавању конфликта, већ је доживела потпуно одбацивање и снажне критике Азербејџана и Турске (због наводног пројерменског става). Изјаве високог представника ЕУ за спољну и безбедносну политику Жозепа Бореља нису отишле даље од истицања императивног престанка непријатељства и решавања конфликта искључиво под окриљем ОЕБС-ове Минск групе, чиме се само потврђивала слабост позиција ЕУ на целом Закавказју. Ни напори појединих европских земаља, међу којима је онај Француске (као копредседника Минск групе) и њеног председника Макрона био најочигледнији, нису се материјализовали на терену, где се као пресудна показала руска улога.

Завршетак „Другог рата за Карабах” довео је до победничке еуфорије у Азербејџану и опасног јачања убеђења како „сила доноси право”, док се сам рат видео као потврда оружане моћи као јединог начина за решавање спора око Карабаха. У азерском јавном мњењу резултат сукоба створио је утисак о инхерентним слабостима демократије, пошто је он виђен као победа јаче, моћније и ауторитарније државе над слабом, младом

.....

³⁷³ Siri Neset, Mustafa Aydin, Ayça Ergun, Richard Giragosian, Kornely Kakachia, Arne Strand, *Changing Geopolitics in South Caucasus After the Second Karabakh War: Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry*, CMI Report no. 4, septembar 2023, 4–67.

демократијом. Јерменија је војни пораз у Карабаху доживела као националну трагедију за коју кривицу види и у сопственој влади и у руском савезништву, али и у позицијама западних сила. У њеном јавном мњењу почела су, такође, преовладавати виђења о суштинским слабостима младих демократија пред јачим и моћним ауторитарним режимима, што ће имати даљи негативан утицај на наставак демократизације и започетих реформи у Јерменији. Руско мировно присуство везано за заштиту енклаве у Нагорном Карабаху појачало је утицај Москве на владу у Јеревану као потпуно безбедносно зависне стране у овом партнерству. Овакав однос, који може да доведе до потпуног потчињавања Јеревана интересима свог заштитника, у највећој мери истискује сваки озбиљнији утицај западних сила на Јерменију.

Новонастала геостратешки ситуација створила је нове видове забринутости за регионалну безбедност, како због руског унилатералног распоређивања мировњака на спорне територије унутар међународно признатих граница Азербејџана, тако и због видљивог повратка турске моћи на Закавказје са циљем заузимања позиције војног патрона Азербејџана. Азербејџан ће бити пред изазовом да одржи нестабилну равнотежу између Турске и Русије. Истовремено, инхерентно ривалство између Анкаре и Москве може се само поново појавити на Јужном Кавказу који ће служити као арена за ново такмичење између регионалних сила које би могло да изазове одговор Ирана.

Русија је, дакле, вешто искористила азербејџанску победу да, након више од три деценије, размести своје војне трупе на простору ове земље и тако постане једини гарант заштите јерменског становништва у карабаш-

кој енклави, потпуно занемарујући и чинећи излишан утицај ОЕБС-а и његове Минск групе на дешавања на овом простору. Њен главни циљ је био да се прикаже као доминантни војни и безбедносни актер у региону који ће задржати западне силе, САД и ЕУ, подаље од овог простора. Уз војно присуство у све три закавказке земље (своју највећу војну базу Русија има у Јерменији у Гјумрију), Русија као водећа земља ОДКБ-а има непорециву улогу заштите граница Јерменије са Турском и Ираном и представља њеног *de facto* покровитеља.

Турска је искористила исход сукоба око Нагорног Карабаха за снажан политички повратак и повећање свог војног присуства у Азербејџану, по први пут после Првог светског рата. Ипак, Турска не показује спремност да својим присуством директно угрози руску хегемонску позицију. Поред тога, Турска се показује вољном да снажно утиче на даље процесе регионалног отварања и нове иницијативе о регионалној сарадњи. Учешћем у центру за мониторинг спровођења мировне мисије (коју води Русија), она се накнадно прикључила надзору реализације постигнутог споразума из новембра 2020. године, показујући спремност за кооперацију са Русијом у мери подударања њихових регионалних интереса. С друге стране, Турска се (као важна чланица НАТО-а и и даље кандидат за чланство у ЕУ) отворено супротставила спољним политикама западних сила, пре свега САД, водеће земље НАТО-а, и Француске, водеће земље ЕУ, које су ове заговарале везано за деловање Минск групе. Сврставајући се безрезервно уз Азербејџан, Турска је директно подстакла војно решавање „замрзнутог конфликта” без икаквих консултација и договора са својим НАТО партнерима. Напротив, она се свесрдно залагала

да се сви даљи мировни преговори везани за Нагорно Карабах одвијају мимо Минск групе, као и да сама прибави сигурно место у будућим мировним преговорима.

Иран је једина земља која има подједнако добре односе са свим закавказским државама. Ипак, његов утицај у региону не може да се пореди ни са руским ни са турским, нити он на било који начин показује амбицију у овом погледу. Због свега тога Иран ни на који начин није учествовао ни у рату нити његовом заустављању. Ипак, била је приметна делимична промена ставова Ирана према непосредно сукобљеним странама у конфликту око Карабаха: иако су се ранији ирански прикривени пројерменски ставови током сукоба 2020. постепено окренули у правцу подршке победничком Бакуу (вероватно због процене о оваквом исходу сукоба), читав низ каснијих трзавица и неспоразума са Азербејџаном поново је вратио Иран на првобитне позиције. Скрајнут, Иран показује све већу бојазан од јачања турско-азерске коалиције која прети да га копнено изолира од Јерменије (спајањем азерске енклаве Накичеван са главнином територије Азербејџана). Негативном ставу према Азербејџану додатно доприносе и значајна војно-финансијска средства које Баку у задњем периоду прима од Израела, главног иранског непријатеља на простору Блиског истока, а који је све јаче и политички и обавештајно присутан на Закавказју. Снажење азерско-израелских веза довело је до чврстих осуда Техерана, што је изазвало још јаче реакције из Бакуа.

Актуелне геостратешке промене на Закавказју након сукоба из 2023.

Једнодневни сукоб у септембру 2023. и победа азерско-турске опције који су довели до краја Карабаха наочиглед руских мировњака, резултовали су низом нових тумачења промена односа снага на Закавказју. Западни експерти су овакав развој догађаја, нарочито беспомоћност руских мировњака (иако су они у року од 24 сата посредовали да се постигне примирје), махом тумачили као израз наглог слабљења утицаја Русије на целом овом подручју након 2022, односно откако је Русија започела војне операције у Украјини. „С једне стране, санкције ЕУ Русији направиле су 'централни коридор' кинеске иницијативе 'Појас и пут' кроз Јужни Кавказ атрактивнијим за Кину и Европу; с друге стране, 'заштитна моћ' Русије је ослабљена ратом и западним санкцијама. Дакле, Јужни Кавказ није више неприкосновено руско 'двориште' или 'сфера' од интереса већ место нове 'велике игре' главних сила у свету.”³⁷⁴ Према овом приступу, почетак „нове велике игре” за промену односа моћи између великих сила као и преоријентација земаља на Закавказју је увелико отпочео. Уз смањење руског и иранског утицаја, најприметније је јачање Турске и Азербејџана као турског штићеника. Западне силе (САД и ЕУ) сада могу да користе делимични вакуум моћи да подрже економску и политичку трансформацију Јерменије и Грузије, упркос томе што је њихов утицај још увек знатно ограничен.

.....
³⁷⁴ Ralph Wrobel Ralph, *The changing geopolitics in the South Caucasus during the war in Ukraine: Chances and risks for the region*, Ordnungspolitische Diskurse, No. 2023-2, Ordnungspolitisches Portal (ОРО), Erfurt, 2023, 3.

Кина покушава да окупи Грузију и Азербејџан како би створила коридор за трговину од Каспијског до Црног мора као алтернативни пут у јужном делу Евроазије. У данашње време, пошто се Русија повлачи из региона, вакум моћи опет мора да се попуни.³⁷⁵

Иако су неке од ових тенденција непобитне, укупна ситуација је знатно комплекснија. Русија, напрегнута ратом у Украјини и погођена западним санкцијама, несумњиво добија другачију репутацију у очима земаља закавказског региона, али је још увек прерано говорити о томе да се њен утицај повлачи. Реалнија процена би била да је она прећутно пристала да се ситуација око Карабаха реши на овај начин, мање због сопствене немоћи а више зато што није желела да буде увучена у још један, за њу сада углавном беспотребан, конфликт у свом окружењу, и то на страни која је не само слабија већ и све непоузданија по руске интересе. С друге стране, Русија би тако покварила односе с другом страном која је не само све јача већ чија јој је кооперација неопходнија у ширем геополитичком погледу у условима наметнутих санкција и нагле промене односа моћи у читавом свету. Русији је највећи баласт на Закавказју од 2020. био стални покушај Запада (пре свих Француске) да преко ОЕБС-ове Минск групе појача свој утицај у региону, преотимајући од Русије залагање за заштиту Јермена у Карабаху. Азербејџанском пуном контролом Карабаха ова опасност нестаје; руске трупе су, према споразуму из новембра 2020, на терену још две године, Русија (а не Запад) остаје важан фактор у закључењу коначног мировног споразума, док уз све то односи са победничким Азербејџаном и његовим покровитељем Турском остају

.....

³⁷⁵ Исто.

не само неокрњени већ у успону. С друге стране, не постоји озбиљна бојазан да би се Јереван (који је, након „плишане револуције” 2018. и доласка Пашињана на место премијера ионако почео, из руске перспективе, да јаче „игра на западну карту” и лавира између руске заштите и све прозападнијих тежњи) могао отргнути свом моћном покровитељу. Окруженом и под притиском Азербејџана и Турске (чије се претензије окрећу ка територији Јерменије, тј. коридору између азерске енклаве Накичеван и главног дела територије Азербејџана) Јерменији је неопходна заштита њених међудржавних граница, а то могу да ураде само Русија (која то већ чини и има распоређене војне базе у Јерменији) и њен регионални војни савез ОДКБ. Одијум у Јерменији према Русији што није спречила капитулацију Карабаха и војно интервенисала (што и није била обавезна, јер, као чланица ОДКБ-а, Русија је дужна да брани само међународно признате границе Јерменије а не спорну енклаву) знатно је мањи од одијума према сопственој Пашињановој влади која се, управо због своје двоструке игре између Русије и Запада, оптужује за пропаст Нагорног Карабаха/ Арцаха. И ово одговара Русима да, усмеравајући велико незадовољство грађана Јерменије, утичу на одлазак ове и долазак нове, кооперативније и геополитички једнострано усмерене владе. Иако је руски имиџ значајно ослабљен у очима Јермена, Русија је свесна да Јерменија, барем у наредном периоду, нема алтернативу заштите својих виталних интереса мимо руске: због свега тога, руски званичници нескривено приказују догађаје из периода 2020–2023. као вид казне за појачано прозападно окретање владе у Јеревану, упозоравајући их да би им се нешто слично могло десити при новом угрожавању те-

риторијалног интегритета ако се искључиво не окрену свом провереном савезнику и заштитнику.

Ни победнички Баку не сме да себи дозволи да се „разигра” у својим регионалим амбицијама, будући да је окружен двема регионалним силама које са негодовањем гледају на такав сценарио – Русија и Иран. Због тога се оне окрећу комплексној политици сарадње, такмичења и одвраћања, будући да обе ове силе поседују потентне политичке, војне и хибридне инструменте који могу да задају главобољу званичном Бакуу. Мада незадовољан руским војним присуством на својој територији и начелно заштитничком позицијом према Јерменима, Баку не само да наставља да интензивира привредну сарадњу са Москвом (Русија је главни добављач оружја Азербејџану, али и све већи добављач прехранбених производа) већ и да развија стратешко партнерство у транзитном, логистичком и енергетском сектору. Ово је подједнако битно и Москви и Техерану како би избегли санкције и последично слабљење које им је, у супротстављању њиховим интересима, нанео Запад. За Баку, ради се о примамљивој понуди да се позиционира као регионално чвориште и тако побољша своје позиције према моћним, претећим суседима. Посебно је индикативно да су, само два дана пред почетак директног руског војног ангажмана у Украјини у фебруару 2022, председници Русије и Азербејџана потписали широки војно-политички споразум, који је председник Алијев громогласно описивао као нешто што „подиже међусобне односе на ниво савеза”. Упркос оваквим претеривањима, нема сумње да Азербејџан и Русија пажљиво развијају своје међусобне односе на бази заједничких интереса као што су: заједничко непријатељство према западној подршци

и сарадњи са Јерменијом (укључујући жељу Русије да казни Јерменију због њеног прозападног заокрета), и повећање сарадње на регионалним трговинским и транзитним рутама и север–југ и исток–запад, укључујући и у квартету са Турском и Ираном.³⁷⁶

Сличне интересе има и Турска, којој у новонасталој ситуацији санкција Запада према Русији и континенталног ширења кинеских транспортних трговачких рута одговарају отварање граница унутар региона, нормализација нарушених односа и изградња нових инфраструктурних пројеката који би само ојачали будуће турске позиције и планове. С једном ногом на Закавказју, уз свог стратешког савезника Азербејџана, Турска засигурно снева о ширењу зоне свог утицаја даље преко Каспијског мора, на туркофони средњоазијски свет, није спремна да стварањем територијалног континуитета под својом контролом ризикује конфронтацију са Русијом и Ираном и тако угрози све шире, виталне инфраструктурне пројекте. Иран подржава овај вид регионалног приближавања и прекограничног транспортног (нарочито енергетског) повезивања, али стрепи од тога да га турско-азерска опција територијално не искључи из ових процеса, нарочито у светлу азерског приближавања са Израелом. Због тога Техеран предњачи у заговарању регионалне платформе 3+3 (три регионалне силе – Русија, Турска и Иран, и три закавказке земље – Грузија, Јерменија и Азербејџан) за решавање свих спорних проблема на Закавказју, са чиме се начелно слажу и Турска, Русија, па и Азербејџан.

.....
³⁷⁶ Hugo Von Essen, *Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstorm*, SCEEUS Report no.17 2023, Stockholm, 1. 12. 2023, 17.

Главни пројекти за које су заинтересовани сви регионални и локални „играчи” су они везани за саобраћајну инфраструктуру која би повећала међународну повезаност регије са окружењем и допринела повећању обима међународне трговине. Свакако да и санкције уведене Русији и исход самог рата у Украјини могу да имају значајне последице на степен и обим ових транспортних коридора чији ће степен исплативости при различитим ратним исходима бити различит. Ипак, њихов геоекономски и геополитички значај је неупитан. Ради се о следећим транспортним коридорима, железничким пругама и цевоводима са енергентима до светског тржишта:

„1. Коридор север–југ: Међународни транспортни коридор север–југ, пројектована железничка рута која се протеже од Финске преко Русије до Персијског залива и Индије. 2. Средњи коридор: Рута која превози робу између Кине, Централне Азије, Турске и Европске уније преко Јужног Кавказа. 3. Коридор Исток–Запад: Транзитна рута замишљена на крају Хладног рата, која превози енергетске ресурсе, као и другу робу између Европе и Централне Азије, а која пролази кроз Каспијско море, Кавказ и Турску, и на крају повезује са Кином на истоку и Пакистан и Индију на југу. 1. Кинеска иницијатива Појас и пут: Укључујући економски коридор Кина – Централна Азија – Западна Азија који пролази кроз Јужни Кавказ, иако Пекинг још није инвестирао у значајне инфраструктурне или транспортне пројекте 2. Коридор Зангезур (Сјуник на јерменском): Повезивање Нахичевана са Азербејџаном преко јерменске територије обухвата контроверзу о томе ко ће контролисати руту. Док Азербејџан инсистира на поседовању контроле над рутом и указује на коридор Лачин који повезује Јерме-

нију са Нагорним Карабахом преко територије Азербејџана, Јерменија се одлучно противи било каквој контроли Азербејџана на својој територији, дозвољавајући да то доведе до даљих захтева на дужи рок. 3. Железничка веза Аракса: Примарна железничка веза између Азербејџана и Јерменије, изграђена између 1899. и 1940. године, али оштећена и касније уништена током и после рата у Нагорном Карабаху. Азербејџан је у фебруару 2021. објавио да је започео реконструкцију линије на својој територији. Реализација овог пројекта ставила би регион у центар будуће железничке везе Црно море – Персијски залив. 4. Пруга Гјумри–Карс: Директно повезивање Јерменије и Турске олакшало би трговину између две земље и између Нахичевана и Турске и користило би Азербејџану, Ирану и Русији. 5. Ако се реализује железничка веза у Араксу, Иран ће можда морати да одложи свој скуп пројекат за линију Астара–Решт и уместо тога користи постојећу железничку мрежу кроз Џулфу преко границе са Нахичеваном да би се даље повезао са азербејџанским и јерменским линијама. 6. Железница Баку–Тбилиси–Карс (БТК): Масиван пројекат који је започео 2017, повезујући Турску, Грузију и Азербејџан као и Европу са Централном Азијом и Кином. 7. Нафтовод Баку–Тбилиси–Џејхан (БТЦ): у функцији од 2006. Овај нафтовод преноси нафту из Азербејџана преко Грузије до Турске, а затим преко Средоземног мора у Европу. 8. Баку–Тбилиси–Ерзурум (БТЕ): Цевоводи природног гаса иду паралелно са БТЦ-ом и преносе природни гас првенствено до Грузије и Турске. Има потенцијал да снабдева Европу каспијским гасом кроз планирани јужни гасни коридор, као и да преноси гас из Туркменистана и Казахстана. 9. Трансанадолијски гасовод (ТАНАП):

Деоница Јужног гасног коридора који је постао оперативан 2020. Њиме се гас преноси из Каспијског мора преко Турске у Европу. 10. Нафтовод Баку–Супса иде од терминала Сангачал код Бакуа до терминала Супса у Грузији. Транспортује нафту са поља Азери–Чираг–Гунешли и њиме управља компанија „Бритиш петролеум”. Историја овог гасовода је била проблематична; руска инвазија на Грузију омогућила је Русији да преузме контролу над кратком дужином гасовода, а било је и неколико изливања и крађа. Иако постоји потенцијал за проширење, до данас нема планова. 11. Транскаспијски гасовод (предложен) је гасовод који транспортује гас из Туркменистана у Азербејџан преко Каспијског мора путем подморског гасовода. Такође је познат као будуће проширење јужнокавказког гасовода (СЦПФКС) због своје везе са гасоводом Јужног Кавказа.”³⁷⁷

Закључна разматрања

Поред релативног слабљења Русије у региону Закавказја и њеног делимичног губитка позиције хегемона, динамика расподеле моћи и интересне пројекције на овом простору углавном иду у другом смеру од даље антагонизације и регионалних сила и локалних актера. Ако је руска регионална хегемонија у постхладноратовском периоду била довољна да кроз конфликтни менаџ-

.....
³⁷⁷ Siri Neset, Mustafa Aydın, “Changed Dynamic after the Second Karabakh War”, у: Siri Neset, Mustafa Aydın, Ayça Ergun, Richard Giragosian, Kornely Kakachia, Arne Strand, *Changing Geopolitics in South Caucasus After the Second Karabakh War: Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry*, CMI Report no. 4, септембар, 15–17.

мент држи овај простор мање-више затвореним и под својом контролом из, пре свега, безбедносних разлога, нове тенденције у међународним односима изискују промену у третирању овог простора: у временима глобалне прекомпозиције моћи у правцу мултиполарног поретка и потребе новог међурегионалног повезивања, простор Закавказја постаје све више интересантан за читав низ великих и регионалних сила да се он од затворене конфликтне зоне претвори у за све отворено регионално транспортно чвориште. Ово је витални интерес и Турске, Ирана, Русије и свих закавказских земаља. Зато није сходно очекивати да ће га било ко од њих угрозити форсирајући своје уже а далекосежне и, без великог ризика од сукоба, тешко оствариве геостратешке планове. Вероватније је да ће међусобне размирице ставити у други план, и, упркос подозрењима и повременим супротстављањима, у мултилатералном формату 3+3 успети да нађу заједнички језик пошто им је бенефит од реализације заједничких пројеката неупоредиво већи од појединачних добити након крајње неизвесних покушаја реализације партикуларних интереса који не могу да се остваре без најшире конфронтације.

У том погледу најнеуралгичнија тачка је тзв. коридор Занзегур који иде кроз јерменску провинцују Сјуник ка Ирану и одваја азербејџанску енклаву Накичеван, са Турском у залеђу, од главнине азербејџанске државне територије. Заузећем овог коридора Јерменија би постала територијално изолована од Ирана а Турска би, кроз азерску контролу овог коридора, за себе остварила територијални континуитет за директно стратешко ширење свог утицаја ка Каспијском мору, и иза њега, на туркофоне постсовјетске републике Средње Азије. Дру-

гим речима, овакав сценарио био би погубан за Иран и Јерменију и додатно би ослабио руски утицај у региону.

Међутим, мало је вероватно да ће доћи до нове кризе око овог коридора: прича о њему више служи званичном Бакуу као средство да се изврши притисак у вези с кризом у коридору Лачин. Са реинтеграцијом Нагорног Карабаха, претње око коридора Занзегур умногоме постају излишне. Азербејџански приоритет је био враћање Карабаха под свој суверенитет, а не претензија на територију суседне државе, Јерменије, чиме би се, готово сигурно, снажно конфронтирао са ионако неповерљивим Ираном и Русијом, са којом је, тек постепено и уз бројна неслагања, нађен простор заједничког интереса. Ризиковати погоршање односа са две велике силе, као и директно угрожавање читавог низа планова о регионалној комуникационој мрежи од које користи имају сви, а посебно Турска, није опција за Азербејџан. Осим тога, Русија, чије су трупе распоређене у базама у Јерменији и које чувају њену границу са Турском и Ираном, има уговорну обавезу да као чланицу војног савеза ОДКБ-а брани Јерменију од спољног напада. Пропуштање одбране територије Јерменије неупоредиво више би наштетило руском угледу него њен неутрални положај при војном решавању проблема Карабаха, нарочито од када је и сам званични Јереван јавно променио своје позиције и признао ову област неспорним делом суверене и међународно признате државе Азербејџан. Ипак, тријумфалистичка позиција Бакуа, наставак претеће реторике и заједничке турско-азерске пограничне војне вежбе не искључују могућност некаквог упуштања у ирационалну авантуру војног отварања овог коридора, чему би се Русија и Иран, скоро сигурно, војно супротставили.

Оваквим деловањем Јерменија се само јаче гура у руски загрљај, руско-иранско савезништво се учвршћује, а влада у Јеревану прети да изгуби подршку својих грађана, буде свргнута и замењена владом са чврстом проруском оријентацијом.

С друге стране, Азербејџан има довољно разлога да се уздржава од отварања проблема везаног за коридор Занзегур: његов значај далеко је мањи од питања Нагорног Карабаха чији трајни статус тек треба решити свеобухватним мировним споразумом. Отварањем новог проблема, Баку би пропустио да консолидује своје добити на терену и погоршао би своје односе са суседима који су у успону.

Сличну позицију има и Турска: она жели да капитализује своју помоћ Бакуу и отвори могућности даље нормализације односа и, последично, стратешког повезивања од којих корист могу да имају сви, укључујући и Јерменију која би на тај начин делом компензовала националну трагедију егзодуса њене популације из матичне енклаве у Карабаху/Арцаху. За исту ствар су, поводом коридора Занзегур и границе дуж јерменске провинције Сјуник (коју тренутно штите руске трупе) подједнако заинтересовани и Русија и Иран, уз чврсто залагање да се Запад држи подаље од мешања у регионалне односе. У том смислу, за очекивање је да ће се око неуралгичних питања највероватније пронаћи модус прихватљив за све стране (највероватније, у формату 3+3) и да ће се, уместо тежњи као хегемонији, на овом простору, у догледно време, заједно са реализацијом комуникационих и енергетских коридора, успоставити некакав вид кондоминијума над простором Закавказја који је у заједничком интересу.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИР РУСКЕ ВОЈНЕ ИНТЕР- ВЕНЦИЈЕ У УКРАЈИНИ

Кризна ескалација уочи и након руског признавања независности Луганске и Доњецке Народне Републике и отпочињање војне интервенције руских оружаних снага широм Украјине, отворили су питања геостратешких циљева не само војних дејстава већ и њихових укупних геополитичких последица. Да би се оне могле адекватно разумети, неопходно је, уз стављање у шири историјски и политички контекст, објаснити класични и савремени геополитички значај Украјине на евроазијском копну, гледајући га из перспективе поново конфронтираних „великих сила” у вези с овим простором. Тек потом, могуће је, из ове перспективе, сагледати како прокламоване политичке циљеве војне операције тако и њихов досадашњи ток.

Од државног преврата до грађанског рата

Савремени оружани сукоби на тлу постсовјетске Украјине директно су повезани са државним превратом који се одиграо у фебруару 2014. године, непосредно након протеста на Мајдану (тзв. „Евромајдан”). Повод за протесте било је предомишљање а потом и одбијање бившег украјинског председника Виктора Јануковича да потпише „Споразум о стабилизацији и придруживању”

са ЕУ.³⁷⁸ Крајем новембра 2013. године, на Тргу независности (Майдан Незалежности) отпочели су антивладини протести. Након што су специјалне јединице полиције („Беркут“) неспретно употребиле силу, протесте су масовно подржали³⁷⁹ разноврсно политички опредељени грађани међу којима су главну ударну снагу представљали екстремни десничари (Десни сектор – огранак „Свободе“) и радикални националисти.³⁸⁰ Прводецембарски протести прерасли су у улично насиље, заузимање градске куће и зграде Трговинске коморе у Кијеву које су запосели десничарски радикали, хулигани и неонацисти.³⁸¹ Демонстрације су добиле велики публицитет у глобалним медијима и отворену политичку подршку на Западу. Протестанти су, потом, заузели бројне владине зграде широм Украјине. Неуспех Јануковичевог режима да употребом полицијских снага распрши демонстранте и измени законе везане за слободу окупљања били су очигледни.

Крајем јануара 2014. крајње десно опредељена групација демонстраната извршила је напад на украјински парламент, при чему је било људских жртава.³⁸² Врхунац

.....
³⁷⁸ David Marpels, Frederick Mills, *Ukraine's Euromaidan: Analysis of a civil revolution*, Ibidem Verlag, Stuttgart, 2015, 6.

³⁷⁹ Brian Withmore, "Ukraine's Threat for Putin", *The Atlantic*, December 6th, 2013, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/ukraines-threat-to-putin/282103/> – приступљено 28. 02. 2022.

³⁸⁰ Stanislav Byshok, Alexey Kochetkov, *Neonazis and Euromaidan, From democracy to dictatorship*, Kmbook, 2014.

³⁸¹ Jonas Gratz, "Revolution on Euromaidan", *Foreign Affairs*, Volume 92, no. 6, december 9th, 2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2013-12-09/revolution-euromaidan> – приступљено 01. 03. 2022.

³⁸² BBC News, 2014, <https://www.bbc.com/news/business-60642786>

сукоба избио је средином фебруара; потом је дошло на ред посредовање ЕУ како би се, наводно, превазишла криза. Споразум, познат под називом „Кијевски договор”, закључен је 19. фебруара 2014. у присуству представника и ЕУ и руског посматрача. Он је предвиђао формирање транзиционе власти, уставну реформу и нове парламентарне изборе у догледном временском року.³⁸³ Договор су, међутим, у року од неколико дана погазиле радикално десне фракције украјинске опозиције које су наставиле са заузимањем државних институција и свргавањем режима. Након што је Јанукович побегао у суседну Русију, ЕУ је признала нову пучистичку власт (на челу са премијером Олександром Турчиновом). Нова влада је игнорисала спровођење „Кијевског договора”, склопила ССП са ЕУ и почела да доноси екстремистичке прописе како би, по њиховим речима, „смањили руски утицај у Украјини”.

Мере нових власти у Кијеву изазвале су оштре реакције широм унутрашњости земље, нарочито у рускојезичном источном и југоисточном делу државе у коме је донедавно владала Јануковичева Партија региона.³⁸⁴ Уследио је талас проруских демонстрација. Након референдума, Крим је анектирала Руска Федерација. У априлу, радикалне групе проруски настројених житеља Доњецка и Луганска организовале су оружану побуну у овим регонима, и, уз подршку највећег дела локалног

.....
³⁸³ “Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine – full text”, *The Guardian*, 21. 02. 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text> – приступљено 28. 02. 2022.

³⁸⁴ Alexander Bedritskiy, Alexey Kochetko, Stanislav Byshok, *Ukraine After Euromaidan- Democracy Under Fire*, Kmbooks, 2015, 11–19.

становништва, заузеле зграде тамошње државне администрације и полицијске станице³⁸⁵ у више од тридесет градова. Потом су одржале референдум о самосталности, оспоравајући легитимитет нових власти у Кијеву.

Централне власти у Кијеву одаслале су своје оружане снаге са циљем да силом угуше побуну у одметнутим областима. Ово је довело до серије почетних оружаних сукоба који су трајали између априла и августа 2014. године. Сукоби су се, након почетних успеха, завршили колапсом украјинске војне интервенције. Власти у Кијеву су свој пораз оправдавале умешаношћу руских војних јединица на страни устаника.³⁸⁶ Устаници су под своју контролу повратили највећи део територија које су им, током летње офанзиве, преотеле украјинске снаге. Мировни споразум (5. септембар 2014) којим је успостављено примирје и дат оквир за постизање трајног мира, закључен је уз посредовање Трилатералне контакт групе (Украјине, Русије и ОЕБС-а). Споразум је предвиђао два наест фаза до коначног закључења мира – од престанка борби, преко размене заробљеника и амнестије до наставка политичког дијалога о подели надлежности из-

.....
³⁸⁵ Oksana Grutsenko, "Armed Pro-Russian in Luhansk Say They Are Ready for Police Raid", *Kyev Post*, April, 12th, 2014, <https://web.archive.org/web/20140412131249/http://www.kyivpost.com/content/ukraine/armed-pro-russian-insurgents-in-luhansk-say-they-are-ready-for-police-raid-343167.html> – приступљено 28. 02. 2022.

³⁸⁶ Michael Kofman, Katya Migacheva, Brian Nichiporuk, Andrew Radin, Olesya Tkacheva, Jenny Oberholtzer, "Lessons from Russia's Operations in Crimea and East Ukraine", Santa Monica: RAND Corporation, Santa Monica, 2017, 44. *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine (PDF) (Report)*.

међу регионалних власти и оних у Кијеву.³⁸⁷ Након серије кршења примирја, нови сукоби су уследили у јануару 2015. године. Чарке су прерасле у жестоке борбе, највише око аеродрома у Доњецку и града Дебаљцева. Сукоби су се, поново, завршили украјинским поразом и закључењем новог, другог Минског споразума, 11–12. фебруара. У израду овог споразума укључила се тзв. „Нормандијска четворка” (Француска, Немачка, Украјина и Русија).³⁸⁸ У наредном периоду, уз повремена кршења примирја и инциденте на линији раздвајања, сукоби у Донбасу претворени су у типичан „замрзнути конфликт” у коме је свака страна чувала стечене позиције и трудила се да их, мало-помало, ојача. Таква ситуација је трајала све до почетка 2022. године и нове кризне ескалације у Донбасу. Поред Украјине и Русије, у њу су биле умешане и друге велике силе следећи своје геостратешке интересе на овом простору. Да би се они боље разумели, неопходно је сагледати геополитички значај простора постсовјетске Украјине на евроазијском простору.

Класична и савремена геополитичка позиција Украјине

Смештена између тежњи за ширењем НАТО-а и ЕУ и руске бојазни што настоји да створи у свом постсовјетском „блиском суседству” појас неутралних или себи окренутих држава наспрам ЕУ/НАТО експанзије који га

.....
³⁸⁷ Cindy Wittke, “The Minsk Agreements – more than ‘scraps of paper’?”, *East European Politics*, 35:3, 2019, 269–270.

³⁸⁸ Исто.

окожује и све приметније стеже – налазила се Украјина, од 1991. године постсовјетска осамостаљена република.

Геополитички гледано, простор Украјине чини западни, равничарски део евроазијског Хартланда. Он представља спону средњоевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије. Осим тога, простор Украјине на свом јужном боку широко партиципира на северној и северозападној обали Црног и Азовског мора, док се на северу наслања на белоруски и руски простор. Ширина распрострањања је доминантнија у правцу запад–исток (преко 1000 км) него север–југ (600–800 км); то је и главни правац геополитичких силница на овом простору.³⁸⁹ Наиме, иако отворени, равничарски део „срца копна” са партиципацијом на боку ка једном „затвореном мору”, простор савремене Украјине, управо услед судара геополитичких вектора са истока и запада (ређе и југоистока, тј. Медитерана), и то само у случајевима када он „прескочи црноморски басен” и „укотви” се на Криму (византијски Херсон, Кримски канат као вазал Османлија), представља „немирну границу”, пограничје (како сам назив „Украјина” показује) Хартланда. На њему се силе „срца копна” сусрећу и надмећу са продорима из „обода копна”, са запада и југозапада европског Римланда. „Из наведеног географског окружења је јасан њен далеко шири обухват са Русијом и Белорусијом, што се односи превасходно на источну и средњу Украјину, док се само западне области граничне са другим државама. Чак и сама Галиција се, поред границе са Пољском на западу, широко на северу граничи са

³⁸⁹ Видети: Viktor Konyvtar, “Ukraine in Europe (geographical location and geopolitical situation)”, http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf – приступљено 28. 02. 2022.

Белорусијом.”³⁹⁰ Иако геополитичка „гранична надметања” чине овај простор местом додира различитих културно-цивилизацијских типова Истока и Запада, украјинска културна припадност је недвосмислена: простор данашње Украјине је историјско изворишно место руске етногенезе и њеног културно-историјског одређења, тј. историјског идентитета. „Без обзира на све слојевитости и разлике у културно-историјском наслеђу Украјине, она се практично у целини може сматрати делом руског света (Руски мир), а, све сем евентуално саме Галиције, све до данашњих дана и становништвом и земљом која већински стреми интеграционим процесима у чијем је центру Русија. Независна украјинска држава је, уз све противречности и кризе, функционисала захваљујући парламентарном изборном систему, који је (...) доводио на власт, наизменично, председнике и владе једног или другог геополитичког правца.”³⁹¹

Савремена геополитичка ситуација у којој се налази Украјина представља нови, радикализован израз њене старе „граничне ситуације” у којој се налазила много пута кроз историју. Као део „руског света” – у геостратешком смислу њен „меки трбух” – она представља простор надметања између експанзиониста који полазе са запада, из европског Римланда (евроатлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна” који покушава да их заустави и заузда. „Под руском надмоћи, Украјина ’укотвљује’ руску моћ све до Карпата. Ове пла-

.....

³⁹⁰ Драган Петровић, *Геополитика њосјсовјејској љросјџора*, Прометеј и ИМПП, Нови Сад, 2008, 32.

³⁹¹ Драган Петровић, „Украјинска криза 2013–2015”, *Култура љолиса*, год. XII, бр. 26, Култура полиса и Институт за европске студије, Нови Сад, 2015, 220.

нине не онемогућавају продор, али не могу бити превладане лако. Ако је Украјина под утицајем или контролом западних сила, руско и белоруско 'јужно крило' је широм отворено дуж лука који сеже од пољске источне границе скоро до Волгограда на југу и до Азовског мора, растојања дужег од хиљаду миља, више од 700 који леже дуж руског поседа. Постоји свега неколико природних баријера. За Русију, Украјина је питање фундаменталне националне безбедности. За западне силе, вредност Украјине лежи само у томе ако ова сила тежи да се ангажује и победи Русију, као што су то Немци покушали у Другом светском рату.”³⁹²

Додатну специфичност савремене ситуације чини међународноправна самосталност Украјине као суверене државе и позиција њеног становништва које – ма колико истицало своју сувереност – на различите начине, са различитом геополитичком и културно-цивилизацијском опцијом види своју даљу перспективу. Становници Галиције и других западних делова Украјине виде ову државу као део ЕУ, они на истоку као део „руског света” и његових интеграционих процеса, док се један део становништва, највише у средишњим деловима државе, колеба. Управо на дубоким унутрашњим поделама и раслојавању становништва почивају значајни конфликтни потенцијали Украјине иза којих стоје крупни геополитички актери са сопственим стратешким циљевима.

Позиције и циљеви великих сила у савременој ситуацији везано за Украјину и тамошњу кризу су сле-

³⁹² George Friedman, “Ukraine: On the Edge of Empires”, *Stratford Weekly*, December 17, 2013, https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine – приступљено 28. 02. 2022.

дећи:³⁹³ за Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се нипошто не сме пустити да постане простор са којег се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, Украјина мора остати или у најмању руку неутрални „тампон” између Русије и сила европског Римланда или бити реинтегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија. Запад (пре свега ЕУ), с друге стране, у Украјини види простор потенцијалног проширења: територију са јефтином радном снагом и ресурсима те тржиште за пласирање роба, место где може да се покаже релевантним и да преко њега развија односе са у сваком смислу ресурсно потентном Русијом. У том смислу, за ЕУ су од виталног значаја енергетски коридори (пре свега гасовод „Дружба”) који пролазе кроз Украјину и иду ка енергетско дефицитарним чланицама ЕУ.³⁹⁴

САД, тј. атлантисти, имају потпуно супротне циљеве од ЕУ: оне желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ и да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом.³⁹⁵ Оне зато гурају ЕУ у даље источно ширење (с обзиром на то да их то конфронтира са

.....
³⁹³ О еволуцији стратешких погледа главних великих „играча” према Украјини видети: Peter Rutland, “Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis”, у: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol, 2015, 129–140.

³⁹⁴ Raphaël Metais, “Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach”, Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, EU Diplomacy Papers 3/2013, Bruges, 2013.

³⁹⁵ Видети: William Engdahl, “Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power”, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/>

руским интеграционим плановима) и, истовремено, прижељкују дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а неке њене чланице посебно, има економске интересе за стабилну Украјину (мада је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побољшање привредне сарадње са Русијом (упркос негативним сентиментима и перцепцијом Русије и Руса), атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију.

Прокламовани циљеви и ток Специјалне војне операције у Украјини

Осам година након „Мајданске револуције” (која се збила од 18. до 23. фебруара 2014), Русија је 21. фебруара 2022. године признала Луганску Народну Републику (ЛНР) и Доњецку Народну Републику (ДНР). Дан након признања ЛНР-а и ДНР-а, Руска Федерација успоставила је званичне односе са две самопроглашене републике потписавши „Споразум о пријатељству, сарадњи и узajамној помоћи” са њима и ратификујући га у Државној думи и Савету Федерације. Чином признања ЛНР-а и ДНР-а одредбе Минског споразума ефективно су престале да важе. Овим споразумом, према заменику министра спољних послова Андреју Руденку,³⁹⁶ предвиђена је војна помоћ двома републикама. Савет Федерације

ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128 – приступљено 27. 02. 2022.

³⁹⁶ РТВ, 22. 02. 2022, https://www.rtv.rs/sr_lat/svet/ruski-savet-federacije-odobrio-slanje-ruske-vojske-na-donbas_1316561.html – приступљено 28. 02. 2022.

одобрио је слање руске војске на Донбас након што је председник Владимир Путин то претходно затражио, истакавши у свом обраћању како Русија више није могла да толерише геноцид над људима који живе на територији Донбаса. Истом приликом председник Путин је напоменуо како, током свих осам година од избијања сукоба, Украјина није поштовала одредбе споразума из Минска. Путин је додао и да је Русија спремна на постављање војних база на територијама ЛНР-а и ДНР-а, а руски министар спољних послова Сергеј Лавров изјавио је како је Русија „гарант безбедности Доњецке и Луганске Народне Републике”. Руско Министарство спољних послова позвало је друге државе да следе пример Русије и признају независност ЛНР-а и ДНР-а.³⁹⁷

Након признања ЛНР-а и ДНР-а, успостављања званичних односа ових република са Русијом и, наравно, осуде овог чина од стране западних држава, у почетку се веровало да неће доћи до нове ескалације сукоба и да ће ово остати још један у низу „замрзнутих конфликта” на постсовјетском простору (попут Нагорног Карабаха, Придњестровља, Јужне Осетије и Абхазије и сл.). Међутим, само три дана након признања, 24. фебруара 2022, Русија је започела СПО у Украјини. Тог дана се, у раним јутарњим сатима, Владимир Путин обратио јавности позивајући се на фундаменталне претње безбедности Руској Федерацији које долазе од ширења НАТО-а на исток. Путин је навео како се, током последње три деценије, покушавало дипломатским путем доћи до споразума са водећим земљама западне алијансе о принципима једнаке и недељиве безбедности у Европи. У свом

.....

³⁹⁷ Танјуг, 22. 2. 2022, <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=718120>

говору Путин је истакао како је све почело током 80-их година прошлог века када је Совјетски Савез ослабио а у наредној деценији се распао, уз опаску да је све „почело” 1954. године када је Никита Хрушчов декретом предао Крим Украјини. Поводом овог питања вреди подсетити на изјаву Владимира Путина из 2015. године како је колапс СССР-а „искрена трагедија”,³⁹⁸ односно да „коме год не недостаје Совјетски Савез нема срца, али ко га прижељкује нема мозга”. Даље је Путин навео како је по распаду бивше државе дошло до прерасподеле моћи у свету. То је изазвало кршење и блатантно непоштовање међународног права, наводећи за то, као примере, бомбардовање СРЈ, Ирак, Либију, Сирију и друге државе. Уследио је низ хуманитарних катастрофа, грађанских ратова, међународног тероризма и масовних миграција. Такође, Путин је подсетио на усмено обећање америчких званичника дато Михаилу Горбачову 1990. године како се НАТО неће ширити „нити један инч” на исток, што се показало као неистина. Упркос свему томе, наставио је Путин, Руска Федерација је још једном, током децембра 2021. године, покушала да са САД и њеним савезницима постигне договор о принципима на основу којих ће бити решено питање безбедности Европе, са циљем заустављања даљег ширења НАТО-а на исток. Услед немогућности да се пронађе заједнички језик и чињенице да је дошло до експанзије НАТО инфраструктуре у Украјини (што за Русију представља „црвену линију”), као и услед деловања „екстремних националиста” и „неонациста” у Украјини (консеквентно томе и у ЛНР-у и ДНР-у и на Криму), Русији није остављена ни једна друга

.....
³⁹⁸ NBC News, 25. 4. 2015, <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>

опција већ да се позове на члан 51 дела 7 Повеље УН и покрене СПО.³⁹⁹

Недуго након обраћања јавности, око 6 часова изјутра, отпочела је руска СПО масовним нападима претежно на војну инфраструктуру попут аеродрома, војних база и војних складишта у Кијеву, Харкову, Дњепропетровску, Ивано-Франковску, Херсону, Одеси, Лавову и другим већим градовима Украјине. Забележено је убрзано продирање копнених трупа које су почеле са маневрисањем у циљу опкољавања градова око Крима попут Миколајива, Херсона, Маријупоља. Изведен је и ваздушни десант на аеродром „Гостомељ” крај Кијева, стратешки врло важан.⁴⁰⁰

Основни правци руског оклопно-механизованог напредовања били су они са севера, из Белорусије, затим са југа, од Доњецка и од Крима, а све са циљем брзог опкољавања и заузимања, односно предаје, кључних градова.⁴⁰¹ Интензивне борбе наставиле су се и у наредним данима, са забележеним руским продорима ка градовима Сумију, Житомиру, Чернигиву, Ирпину. Дошло је и до и заузимања нуклеарних електрана „Чернобил” и „Запорожје”. У међувремену, председник Украјине Володимир Зеленски апеловао је да се небо над његовом земљом прогласи зоном забране летова (no-fly zone) с

³⁹⁹ Al Jazeera, 24. 2. 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/why-capturing-ukraine-kherson-important-for-russia> – приступљено 28. 02. 2022.

⁴⁰⁰ Politico, Sheftalovich, 24. 2. 2022, <https://www.politico.eu/article/putin-announces-special-military-operation-in-ukraine/> – приступљено 28. 02. 2022.

⁴⁰¹ The Telegraph, Mendick, 24. 2. 2022, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/02/24/mapped-step-by-step-guide-all-out-russian-invasion-ukraine-could/> – приступљено 28. 02. 2022.

циљем заустављања бомбардовања.⁴⁰² Генерални секретар НАТО-а Јенс Столтенберг наставио је да понавља како се ова организација неће директно мешати у сукоб, односно како не жели да уђе у рат са Русијом, одбивши у суштини сваки захтев за зоном забране летова.⁴⁰³

Прве рунде преговора између украјинских и руских представника започеле су 28. фебруара. Међутим, током првих неколико рунди није дошло до већих помака, изузев отварања хуманитарних коридора намењених за евакуацију цивила. Руски захтеви били су исти са циљевима за отпочињање СПО: инсистирање на неутралности Украјине, „денацификација”, демилитаризација и признање Крима као територије Русије.⁴⁰⁴

Након прве две недеље брзина руског продора почела је да се смањује, што и јесте било за очекивање, узевши у обзир величину територије Украјине. Након заузимања нуклеарних електрана „Чернобил” и „Запорожје”, почетком марта „пао” је и лучки град Херсон, стратешки врло важан, преко ког Русија добија извор свежје воде за Крим.⁴⁰⁵ Недуго након тога, заузети су и град Буча и аеродром „Гостомељ”, као и градови Рубиж-

.....
⁴⁰² Reuters, 28. 02. 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/russias-isolation-deepens-ukraine-resists-invasion-2022-02-28/> – приступљено 28. 02. 2022.

⁴⁰³ РТВ, 1. 3. 2022, https://rtv.rs/sr_ci/evropa/stoltenberg-rusijada-prekine-rat-nato-nece-u-sukob_1318721.html – приступљено 02. 03. 2022.

⁴⁰⁴ The New York Times, Hopkins, 28. 2. 2022, <https://www.nytimes.com/2022/02/28/world/europe/ukraine-russia-talks-belarus.html> – приступљено 01. 03. 2022.

⁴⁰⁵ Al Jazeera, 3. 3. 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/why-capturing-ukraine-kherson-important-for-russia> – приступљено 05. 03. 2022.

не и Изјум. У наредним данима гађани су војни циљеви око градова Ивано-Франковска и Луцка, пре свега војни аеродром у Ивано-Франковску⁴⁰⁶ и војни центар у Јаворову. Портпарол Министарства одбране РФ Игор Конашенко изнео је тврдње да је у нападу убијено „180 страних плаћеника”.⁴⁰⁷

У међувремену су настављени преговори између Русије и Украјине; они су се, пре свега, тицали војне неутралности Украјине. Русија је предложила демилитаризацију ове земље по моделу Аустрије и Шведске, што је кабинет председника Зеленског убрзо одбио.

Геополитичке импликације рата у Украјини по међународни поредак

Још средином новембра 2021. године обавештајне службе САД поделиле су информацију о нагомилавању руских трупа дуж границе са Украјином. Западни лидери су на ово реаговали претњама увођења оштрих санкција Русији у случају употребе силе према Украјини.

Признавање ДНР-а и ЛНР-а изазвало је осуду дела међународне заједнице (махом са Запада) и увођење новог круга санкција (нових – јер је Русија још од 2014. године под великим бројем санкција). Немачка је, том приликом, „замрзла” потписивање пројекта Северни

.....

⁴⁰⁶ Free Malaysia Today, 11. 3. 2022, <https://www.freemalaysiatoday.com/category/world/2022/03/11/2-ukraine-soldiers-killed-6-hurt-at-lutsk-airbase/> – приступљено 14. 03. 2022.

⁴⁰⁷ Радио Слободна Европа, 13. 3. 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-vojna-baza-javoriv-placenic/31751041.html> – приступљено 13. 03. 2022.

Процена контроле украјинске територије од стране Русије, 21. 3. 2022. Извор: Институт за Студије Рата, Вашингтон (Institute for the Study of War)

ток 2.⁴⁰⁸ Отпочињање војне операције изазвало је оштре осуде од стране истог дела међународне заједнице и увођење нових санкција, претежно усмерених на замрзавање имовине руских олигарха, као и на суспендовање

⁴⁰⁸ Reuters, 22. 2. 2022, <https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/> – приступљено 28. 02. 2022.

сарадње са Русијом у погледу економије. Тако је компанија „Бритиш петролеум” са 20% удела у „Росњефту” била међу првима која је отпочела масовно повлачење својих представника.⁴⁰⁹ Након тога, преко 200 корпорација прекинуло је везе са својим руским партнерима и напустило Русију. Руски спортисти и спортски клубови избачени су са европских такмичења,⁴¹⁰ док су поједини руски олигарси, попут Романа Абрамовича, услед снажних притисака били приморани да продају спортске клубове које су имали у власништву.⁴¹¹

У наредним данима ЕУ се колебала о избацивању Русије из SWIFT банкарског система. Немачка и Италија биле су две државе које су биле против тога услед својих дубоких економских веза са Русијом. То се, 2. марта, ипак догодило: седам руских банака добило је рок од 10 дана да се искључе из SWIFT система.⁴¹² Наредног дана, Канада је опозвала тарифни статус најповлашћеније нације Русији и Белорусији.

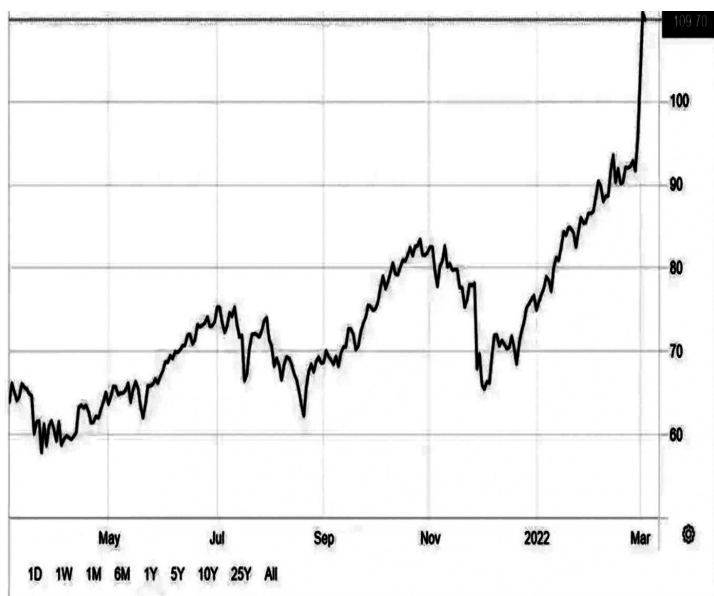
Војна операција је у садејству са уведеним санкцијама довела до рекордног скока цена енергената у свету. Почетком марта, лидери ЕУ састали су се у Версају код Париза како би на дводневном самиту заједничким сна-

.....
⁴⁰⁹ Bloomberg, 1. 3. 2022, <https://www.bloomberg.com/news/features/2022-02-28/which-u-s-european-companies-are-pulling-out-of-russia-after-ukraine-invasion> – приступљено 02. 03. 2022.

⁴¹⁰ Спорт клуб, 28. 2. 2022, <https://sportklub.rs/kosarka/euro-league/ruski-timovi-suspendovani-iz-evrolige-i-evrokupa/> – приступљено 01. 03. 2022

⁴¹¹ Данас, 2. 3. 2022, <https://www.danas.rs/svet/abramovic-prodaje-celsi-sav-novac-donira-za-pomoc-svim-zrtvama-rata-u-ukrajini/> – приступљено 04. 03. 2022.

⁴¹² DW, 2. 3. 2022, <https://www.dw.com/en/ukraine-eu-excludes-7-russian-banks-from-swift/a-60985990> – приступљено 03. 03. 2022

Цена nafte tokom pretходне године. Уочљив скок од почетка војне операције. Извор: Светски економски форум (World Economic Forum)

гама „нашли начине за смањење своје зависности од Москве у погледу фосилних горива”, обавезавши се да ће „диверзификовати снабдевање и руте, укључујући коришћење LNG-а (течног природног гаса) и развој био-гаса и водоника”.⁴¹³ План за смањење зависности тренутно је наишао на проблем услед неједнаке зависности појединих европских држава од руских енергената. Наиме, ЕУ је у том тренутку увозила око 40% природног гаса из Русије: да није лако одвојити се од руског гаса најбоље могу да посведоче државе попут Естоније, Финске, Бу-

⁴¹³ Данас, 8. 3. 2022, <https://www.danas.rs/svet/eu-samit-za-smanje-zavisnosti-od-ruskih-energenata/> – приступљено 11. 03. 2022.

гарске, Летоније, Словачке и Пољске чија зависност варира од око 60% (за државе попут Словеније, Словачке и Мађарске), преко 80% (за државе попут Пољске), па све до 100% (за Бугарску).

Само један део међународне заједнице придружио се увођењу санкција Руској Федерацији: тешко је не приметити како је његово језгро сачињено од „западних” држава (или оних које су наклоњене њима) – САД, Европске уније, Јапана, Аустралије и тихоокеанских држава. Њихов удео у глобалном богатству процењен је на око 45%.⁴¹⁴ С друге стране, готово ниједна држава са простора Азије и Африке није увела санкције Русији нити ју је осудила. Међу њима се посебно издвајају снажне економске силе попут Кине и Индије, али и до јуче традиционални партнери САД попут Израела и Саудијске Арабије.

Поред енергената, још једно питање које има потенцијал да постане горуће јесте питање хране. Наиме, Русија и Украјина чине 70–80% светског извоза сунцокретоног уља. ЕУ увози уље у количинама од 200.000 тона месечно, барем до почетка војне операције. Скоро трећину светске пшенице производе Русија и Украјина. Богатије државе света, попут САД, чланица ЕУ, као и Аустралије, засигурно ће доживети пораст цена, али у њима не постоји стварни ризик од nestaшица.⁴¹⁵ Сиромашнији делови света, попут Африке и Азије, теже ће бити по-

.....

⁴¹⁴ Davies Shorrocks 2021 – Credit Suisse, <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2021.pdf> – приступљено 15. 03. 2022.

⁴¹⁵ The Washington Post, 17. 3. 2022, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/17/ukraine-war-food-crisis-how-to-help/> – приступљено 21. 03. 2022.

гођени несташицама, јер је преко 50 земаља на овим континентима готово у потпуности зависно од увоза хране из Русије и Украјине.⁴¹⁶ Ово потврђују и речи Романа Лешченка, министра пољопривреде Украјине, који је прогнозирао да би се површина за сејање пролећних усева могла више него преполовити у односу на ниво од 2021. године, то јест на око 7 милиона хектара, у односу на око 15 милиона колико је раније било очекивано.⁴¹⁷

Закључак

У току је почетак нове подела света, налик оној која је владала за време „гвоздене завесе”. Разлика у односу на ону прву, „класичну” хладноратовску епоху је пре свега видљива у томе што је њена додирна линија померена за више од хиљаду километара на исток у односу на некад и сада се пружа дуж западних граница Белорусије, Русије и Украјине са земљама чланицама Европске уније.

Насупрот готово извесној новој подели света која је пред нама, за Украјину се не може са извесношћу рећи каква је судбина чека. Месец дана по отпочињању интервенције, са неуспешним мировним преговорима између две земље, перспективе нису обећавајуће. Обе стране заступају чврсте, непомирљиве позиције; обе стране имају своје захтеве, а разлике између њих се тренутно

.....
⁴¹⁶ Euro News, 15. 3. 2022, <https://www.euronews.com/green/2022/03/15/these-foods-could-soon-be-in-short-supply-due-to-the-war-in-ukraine> – приступљено 16. 03. 2022.

⁴¹⁷ Reuters, 22. 3. 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-ukraine-2022-spring-crop-sowing-area-could-be-halved-minister-2022-03-22/> – приступљено 25. 03. 2022.

чине непремостивим. Наиме, Русија захтева демилитаризацију и денацификацију Украјине, њену неутралност и признање Крима као територије Руске Федерације. Украјина очекује потпуно повлачење руских трупа са своје територије, пуну реинтеграцију Крима и две сампроглашене народне републике Доњецка и Луганска у свој уставни поредак. Јасно је да обе стране имају максималистичке циљеве, где се као најреалнији захтев може издвојити договор о неутралности Украјине. Појам „денацификације” није довољно јасно образложен. Такође, прилично је тешко замислива ситуација у којој би се једна држава одрекла безмало петине своје територије. С друге стране, чињенично стање јесте да у источним деловима Украјине живи претежно рускојезично и руско становништво, да је стање на западу земље сасвим супротно томе, док је централни-централноисточни део Украјине само условно речено „неутралан” али, *de facto*, проруски. Самим тим, много је опција „у игри”: може доћи до федерализације, исто колико и до територијалног распарчавања Украјине и припајања источних делова Русији, док би западни био остављен Западу. Није искључена ни могућност да дође до формирања нових „народних република” налик на ЛНР и ДНР, с обзиром на то да та идеја већ кружи у граду Херсону. Било како било, Украјина после рата неће бити иста као пре њега, како у територијалном, тако и у (гео)политичком смислу.

Руска војна операција у Украјини оставиће дубоке и далекосежне промене у глобалној структури света. Може се очекивати да ће „западне” земље чинити један „блок”, док ће с друге стране, као његова алтернатива, постојати савез предвођен Русијом и Кином. Ка њему ће гравитирати велики број афричких и азијских држава,

као и држава Блиског истока које су кроз историју биле жртве америчког и европског (британског, белгијског и француског) колонијализма, те су оправдано огорчене на исте. Свакако, то није само питање нечијег историјског сентимента: овде на сцену долази до изражаја и чињеница да је доба униполарности и глобалне хегемоније САД прошло(ст) и да живимо у доба настанка мултиполаризма. Сагледавање геополитичких констелација незамисливо је без улоге Кине, која, из године у годину, бележи рапидан раст. Она има појачан утицај у безмало свакој држави широм планете, изузев оних европских – боље речено западних – које јој се опиру из разумљивих разлога, а то је брига о сопственом интересу и утицају. Блискоисточне земље и арапски свет, са снажним ресентманом према западном неолибералном капитализму, пружају интересантан вид хибридног отпора иако са Западом настављају економску сарадњу (одсликану претежно у трговини нафтом), док, у религиозно-политичком смислу, представљају два света. Улога Индије у мултиполаризму полако, али сигурно – такође долази до изражаја. Њен трајекторијум је узлазан, наликује на Кину од пре пола века у доба Културне револуције. У питању је најмногољуднија држава света са снажном нарастајућом економијом, а не треба заборавити ни чињеницу да је то земља са нуклеарним наоружањем. Говорећи о нуклеарним силама, у њихов ред полако се прикључује и Иран, који има капацитета за изградњу нуклеарног оружја. Важно је напоменути и спрегу Русије и Ирана, као и чињеницу да Русија све више користи трговину са Ираном као један од главних путева за заобилажење западних санкција у вези с Украјином, што блискоисточну „нуклеарну једначину” чини још замршенијом.

Европа и Америка биће принуђене да посегну за алтернативним изворима енергената: како америчком течном природном гасу, тако и увозу енергената из Алжира, Катара, Азербејџана, али и враћању – противном „зеленим политикама” – застарелом угљу, уз развијање технологије соларне енергије, енергије ветра, чак и нуклеарне енергије.

Извесно је и да ће бројне државе, попут оних Западног Балкана, као политички неинтегрисаног али географског дела Европе (и Уније), а међу њима посебно Република Србија, бити стављене у незавидну позицију: да бирају између културно-историјских и економских веза које имају са Русијом и западне спољне политике, без обзира на то колико им је то у стварном интересу.

ДЕЦЕНИЈА ИНИЦИЈАТИВЕ „ПОЈАС И ПУТ” У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ: ГЕОПОЛИТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА

Током своје посете Казахстану у септембру 2013, кинески председник Си Ђинпинг најавио је покретање иницијативе која има за циљ стварање модерног еквивалента оригиналном „Путу свиле” који је успоставио царски изасланик Џанг Ђан пре више од 2000 година. Названа је „Један појас један пут” (ОБОР) или иницијатива „Појас и пут” (БРИ). „Појас и пут” је, несумњиво, много сложенији од оригиналног „Пута свиле” јер је усмерен на изградњу шест главних коридора који успостављају мрежу копнених и поморских путева кроз (или око) евроазијско копно: 1. нови евроазијски копнени мост: укључује железницу до Европе преко Казахстана, Русије, Белорусије и Пољске, 2. економски коридор Кина–Монголија–Русија, 3. економски коридор Кина – Централна Азија – Западна Азија: Кина се повезује са Казахстаном, Киргистаном, Таџикистаном, Узбекистаном, Туркменистаном, Ираном и Турском, 4. економски коридор Кина – полуострво Индокине, који повезује Кину, Вијетнам, Тајланд, Лаос, Камбоџу, Мјанмар и Малезију, 5. кинеско-пакистански економски коридор који повезује град Кашгар у континенталној кинеској провинцији Синђанг са пакистанском луком Гвадар, 6. економски коридор Кина–Бангладеш–Индија–Мјанмар.⁴¹⁸

⁴¹⁸ Видети: OECD, *China's Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape*, Business and Finance Outlook

„Иницијатива је усредсређена на отклањање регионалних јазова комбинацијом економских мера и инфраструктурних радова, укључујући железнице, путеве, гасоводе, луке и логистичка чворишта, све како би се поједноставили токови робе, људи, новца, идеја и култура који пролазе кроз Азију, Кину, Европу и Африку.”⁴¹⁹ Настоји се да се инвестира у стварање или надоградњу комплексне инфраструктурне мреже укључујући луке, ауто-путеве, железнице и гасоводе (и за нафту и гас) која се протеже преко више од шездесет земаља са источно-азијско-пацифичке обале с једне и Европе с друге стране. Овде је насељено око 70% светске популације. Укупни процењени трошкови иницијативе „Појас и пут” су око шест трилиона америчких долара. То је само део инвестиција које су потребне целој Азији у инфраструктурне инвестиције у наредних неколико деценија, а које је „Азијска развојна банка процењивала на око 26 билиона америчких долара”.⁴²⁰ Из ових разлога Кина је успоставила сопствену мрежу за финансијску подршку овом гигантском задатку. Њу чине Азијска банка за инфраструктурне инвестиције (АИИБ), Нова развојна банка (НДБ) – бивша БРИКС банка, реформисана Кинеска развојна банка и *ad hoc* Фонд „Пута свиле” (СРФ).

Док је главни кинески документ „Визија и акције о заједничкој изградњи економског појаса ’Пута свиле’ и

.....
2018, OECD Publishing, Paris, 11.

⁴¹⁹ Enrico Cau, “Geopolitical Implications of BRI: The Backbone for a New World Order?”, *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal*, Vol. 4, No. 1, April 2018, 39.

⁴²⁰ OECD, *China’s Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape*, Business and Finance Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, 3.

поморског 'Пула свиле' 21. века" из 2015. године тврдио да „Појас и пут” „има за циљ промовисање уредног и слободног протока економских добара, високоефикасну алокацију ресурса и дубоку интеграцију тржишта; подстицање земаља дуж „Појаса и пута” да остваре координацију економске политике и спроводе ширу и дубљу регионалну сарадњу виших стандарда; и заједничким стварањем отворене, инклузивне и уравнотежене архитектуре регионалне економске сарадње која користи свима”⁴²¹, „Појас и пут”, такође, има и своју геополитичку те геоекономску страну. Геополитички циљеви „Појаса и пута” су успостављање копнене трговине кроз изградњу инфраструктуре широм Старог света. Она ће служити као осовина „велике Евроазије”, односно геоекономског повезивања источноазијског дела евроазијског Римланда са његовим јужним (индијски потконтинет) и западним деловима (Европом) кроз евроазијски Хартланд, да би се на тај начин обезбедила основа за нови мултиполарни светски поредак чији се главни нови центри моћи налазе у Евроазији.

О геополитичком значају Централне Азије

Да би остварили своје циљеве, коридори „Појаса и пута” морају да прођу кроз Централну Азију („земља пет станова”), регион који је традиционално био део руске сфере утицаја, а који је након распада Совјетског Савеза

.....
⁴²¹ Farkhod Aminjonov, Lina Abyilkasymova, “BRI in Central Asia: Overview of Chinese Projects”, *OSCE Central Asia Regional Data Review* 20, Bishkek, 2019, 1, https://osce-academy.net/upload/file/CADGAT_20_BRI_in_Central_Asia.pdf – приступљено 06. 07. 2023.

постао простор конкуренције између околних великих сила ради расподеле њиховог утицаја. „Регион је пун политичких и безбедносних проблема, а неки од ’стано-ва’ су ангажовани у сложеним политичким стратегијама заштите, како би сачували трајнију равнотежу између потребе за одржавањем срдачних односа са Сједињеним Државама и ЕУ, кључним трговинским партнером у региону, као и политички и војни утицај њиховог суседа, Русије.”⁴²² Главни проблеми овог региона су: непотпуна демократизација државних структура,⁴²³ лош третман етничких мањина, недефинисане међудржавне границе, урушавање заједничког система безбедности и проблем верског екстремизма и тероризма.⁴²⁴ „Средња Азија је стратешка зона која несумњиво поново добија структурални циклични изузетан значај.”⁴²⁵ „Она представља тампон-зону између великих сила.”⁴²⁶ Централноазијски регион је, у класичном геополитичком смислу, јужни периферни део Хартланда (Макиндерово „срце земље”), који је, истовремено, и стратешко раскршће и витални безбедносни простор за читаво евроазијско копно. Сер Халфорд Макиндер је сматрао да је овај регион кључан за светску политику не само као акумулационо подручје

.....
⁴²² Enrico Cau, “Geopolitical Implications of BRI: The Backbone for a New World Order?”, *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal*, Vol. 4, No. 1, April 2018, 56.

⁴²³ Видети: Farkhod Tolipov, *Central Asia: Universal Democracy, National Democracy, or Enlightened Authoritarianism?*, *Central Asia and the Caucasus*, no 2 (44), 2007, 7–17.

⁴²⁴ Видети: Александар Гајић, *Нова велика иџра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

⁴²⁵ Marques A. Guedes, *Entrevista Pessoal*, Lisboa, 2011, 5.

⁴²⁶ Zhao Huasheng, “Central Asian Geopolitics and China’s security”, *Strategic Analysis*, Routledge, 33, no 4, July, 2009, 475.

континенталне моћи већ и као значајно трговинско чвориште: „Ко влада Хартландом – влада светским острвом. Ко влада светским острвом – влада светом”.⁴²⁷ Сходно томе, кинески стручњак Сју Сјаође примећује да „опстанак централноазијских република суштински зависи од одржавања неколико коридора и веза”.⁴²⁸ Несумњива јединствена целина на културном, језичком и верском нивоу историјски позната као „Трансоксијана”, „Ма Вара’ун-Нахр” или „Туркестан” („земља Турака”), Централна Азија нема јединствену и видљиву геополитичку улогу. Већи део историје она је била геостратешко подручје за надметање између околних великих сила које су га посматрале на офанзивни или дефанзивни војно-стратешки начин. У суштини, од краја 19. века до распада Совјетског Савеза, геополитичка улога овог региона остала је непромењена. У оквиру своје глобалне геополитичке визије (Римланд–Хартланд доктрина Николаса Спајкмена), геополитика САД је само наставак геополитике Велике Британије. Геополитичка стратегија у овом сектору контакта Римланда и Хартланда спроведена је стварањем низа савеза и уговора у Азији чија је функција била да спрече излазак совјетско-кинеског блока на отворено море и на тај начин оспоре англоамеричку улогу вође „слободног света”.

У периоду након распада Совјетског Савеза, Централна Азија је постала стратешка раскрсница и подручје безбедносног вакуума око којег су се силе Хартланда

⁴²⁷ Halford Makinder, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metafizika, Beograd, 2009, 155.

⁴²⁸ Xu Xiaojie, “Unlocking the assets: energy and the future of Central Asia and the Caucasus oil and gas linkages between Central Asia and China: a geopolitical perspective”, The James Baker III Institute for Public Policy of Rice University, Houston, 1999, 36.

(Русија као наследница СССР), Римланда (Кина, Турска и, у мањој мери, Иран) и снага „Светског мора” (САД) почеле да се такмиче.⁴²⁹ Данас је Централна Азија „окружена неким од најдинамичнијих економија на свету, међу којима су три земље БРИКС-а (Русија, Индија и Кина)”.⁴³⁰ Без обзира на бројна регионална питања и геополитичка такмичења, Централна Азија је стабилнији регион од Авганистана, Ирана и Блиског истока уопште. Са популацијом коју чини више од 70 милиона људи и огромним енергетским ресурсима, Централна Азија је повољна дестинација и за инвестиције и за трговину.⁴³¹ „На пример, од 2000. до 2009. године токови директних инвестиција у региону повећани су девет пута, док је бруто домаћи производ растао у просеку 8,2% по години”.⁴³²

После 11. септембра и инвазије САД на Авганистан (при чему су Американци стационирали своје трупе у оближњим базама широм региона), Русија и Кина су склопиле стратешки савез за стварање својеврсног кондоминијума у Централној Азији како би спречиле даље ширење америчког утицаја. Главна улога Русије била је да се бави „тврдим” безбедносним и војним доменом, док је Кина (помагањем у антитерористичким и обавештајним операцијама преко ШОС-а) била више усмерена на економски развој и улагања за изградњу регионалне инфраструктурне мреже.

.....
⁴²⁹ Видети: Александар Гајић, *Нова велика игра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

⁴³⁰ Central Asia Competitiveness Outlook, OECD, 2011, 10.

⁴³¹ Исто.

⁴³² Z. Akbar, *Central Asia: The New Great Game. The Washington Review of Turkish & Eurasian Affairs*, October 2012, <http://www.thewashingtonreview.org/articles/central-asia-the-new-great-game.html> – приступљено 08. 07. 2023.

Значај Централне Азије за „Појас и пут” и Кину

Иако земље Централне Азије имају у изобиљу пољопривредне, енергетске и минералне ресурсе, низак ниво инфраструктурне повезаности унутар појединих земаља и између земаља региона у комбинацији са хендикепом непостојања излаза на море, довео је до тога да државе Централне Азије реагују позитивно – иако не сасвим без неоимперијалних или синофобичних страхова – према улагањима у своје земље у оквиру иницијативе „Појас и пут”. Кину све ове државе сматрају преко потребним извором страних инвестиција за побољшање инфраструктурне повезаности региона. Бројни путни пројекти економског „Појаса и пута свиле” (СРЕБ) или су завршени или су у изградњи у централноазијском региону, укључујући ту ауто-путеве, мостове, електране, тунеле, надоградњу аеродрома, чак и водопривредне пројекте.⁴³³ Наравно, поред тога што је Кина дубоко заинтересована да унапреди своју економију трговином са државама Централне Азије и, такође, жељна да купује енергетске ресурсе овог региона који ће омогућити даљи развој њене привреде, оно што је веома важно имати у виду јесте да ове државе деле око 3000 км границе са Синђангом, који кинеска влада сматра својом политички најпроблематичнијом покрајином. Дакле, стабилност, тачније безбедност унутар региона Средње Азије, као и њен економски просперитет, још је један аспект иницијативе „Појас и пут” који Кина има на уму када узима у обзир овај простор, надајући се да ће се његови пози-

⁴³³ Yu Hong, “Is the Belt and Road Initiative 2.0 in the Making? The Case of Central Asia”, *Journal of Contemporary Asia*. DOI: 10.1080/00472336.2022.2122858, 2022, 8.

тивни ефекти „прелити” на простор Синђанга. Кина очекује да ће просперитет који произлази из инвестиција на „Појасу и путу” резултовати тиме да провинција Синђанг одбаци „три зла” дефинисана у споразуму ШОС-а – сепаратизам, екстремизам и тероризам, те да ће се ова покрајина још чвршће интегрисати у Кину.

Физичка близина државама Централне Азије пружа Кини „одскочну даску” у региону, подстичући при томе и њен снажан интерес да обезбеди просперитет и стабилност региона преко којих би Синђанг постао капија у Евроазију.⁴³⁴ Кина је изградила неколико нафтовода широм држава Централне Азије, као што је онај који иде кроз Казахстан или као што је гасовод са три крака који иде из Туркменистана преко Узбекистана и Казахстана, нудећи тако алтернативу руским извозним рутама. На тај начин Кина је отпочела одмењивање Русије, „играча број један” у енергетици у централноазијском региону. Кина је, такође, уложила велика средства у транспортну инфраструктуру између Синђанга и централноазијских држава, укључујући ту и изградњу путева и железнице, као и копнену луку на кинеско-казахстанској граници у Коргшоу, успостављајући тако редовне транспортне везе са Европом.⁴³⁵

Што се тиче ангажмана са државама Централне Азије, администрација Си Ђинпинга користи економски „Појас пута свиле” да дефинише компоненте свог односа са државама у овом региону првенствено путем би-

.....
⁴³⁴ Raffaello Pantucci, “China in Central Asia: The first strand of the Silk Road Economic Belt”, *Asian Affairs*, 50:2, 2019, 209.

⁴³⁵ Marcin Kaczmarek, “Two Ways of Influence-building: The Eurasian Economic Union and the ‘One Belt, One Road Initiative’”, *Europe-Asia Studies*, 69:7, 2017, 1038.

латералних споразума. С тим у вези, постоји прилично евидентна разлика између користи које Кина има од унапређења „Појаса и пута” и „Појаса и пута свиле” и онога што добијају државе Централне Азије. Кина веома паметно користи лајтмотив немешања у унутрашња питања држава Централне Азије (такође и других држава које су потписале „Меморандум о разумевању у оквиру иницијативе ’Појас и пут’”) на начин да нуди кредите и развој инфраструктуре не марећи да ли то доводи до огромних дугова, као у случају држава попут Таџикистана и Киргистана. Да кажемо отворено: ове државе су имале огромне дугове гледајућу у односу на њихов БДП чак и пре него што је Кина дошла у централноазијски простор, али су се они додатно повећали током деценије иницијативе „Појас и пут”. Насупрот њима, Казахстан је пример централноазијске државе чији је дуг према Кини мали у поређењу са другим државама у региону. У сваком случају, с обзиром на то да су централноазијске државе без излаза на море – оне не могу да си приуште много алтернатива осим да се обуче за кинеске кредитне шеме и користе инфраструктуру коју Кина гради а која им помаже да своје ресурсе продају на светском тржишту. Све то изгледа као нека врста парадокса јер су те државе, у прошлости, за време Совјетског Савеза, биле подвргнуте снажном руском утицају и монополији (куповању добара од само једног економског партнера). Сада, када „Појас и пут свиле” нуди диверсификацију њихове економије, оне су дужне Кини, а Кина је њихов трговински партнер „број један” – често у шемама „зајам за ресурсе”.⁴³⁶

.....
⁴³⁶ Raffaello Pantucci, Sarah Lain, “Perception Problems of the Belt and Road Initiative from Central Asia”, *Whitehall Papers*, 88:1, 2016, 55.

Враћајући се лајтмотиву немешања у унутрашње ствари својих економских партнера, видљиво је да Кина, у поређењу са институционалним аранжманима које користи Русија (као што су ОДКБ и ЕАЕУ), радије ради на билатералној основи; то значи да Кина не спроводи никаву хармонизацију политике ако поједина централноазијска држава то не жели (као што то Туркменистан не ради у погледу своје безбедносне политике, будући да се прогласила трајно неутралном државом још 1995. године). Видевши колико дугачку заједничку границу Кина има са Казахстаном (1533 км), Киргистаном (858 км) и Таџикистаном (414 км), а која износи укупно око 2800 км, председник Си је идентификовао потребу за успостављањем чвршћих веза између њихових економских, политичких, друштвених и безбедносних сектора кроз сарадњу у оквиру „Појаса и пута свиле”. У том смислу, откако је Си Ђинпинг најавио иницијативу „Појас и пут” (тада „Један појас, један пут”) у Астани 2013. године, Кина се побринула да усклади казахстанске приоритете економског развоја са својим приоритетима. Две државе су се 2015. сложили да ускладе казахстанску развојну стратегију „Пут светлости” са развојним приоритетима „Појаса и пута свиле” како би се осигурале „win-win” билатералне везе.⁴³⁷ Руководство Киргистана је било рани заговорник „Појаса и пута свиле”, тврдећи да би дубље везе са Кином довеле до просперитета њихове државе. Зато је за њих било природно да ускладе своју економију, законодавство и безбедносну политику са кинеском, како би осигурали да „Појас и пут свиле” ради

⁴³⁷ Jeffrey Reeves, “China’s Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia”, *Journal of Contemporary China*, 27:112, 508.

за њих на најбољи могући начин. Због тога је Сијева администрација предвиђала снажнији билатерални ангажман „Појаса и пута свиле” у 2014. години као примарни разлог за ревизију и продубљивање кинеско-киргистанског свеобухватног „Споразума о стратешком партнерству” из 2013. године.⁴³⁸ Будући да је Таџикистан сусед и Пакистану и Авганистану, а узимајући у обзир несигурност у тим државама – посебно у овој последњој са талибанима – Сијева администрација је идентификовала кинеско-таџикистанске односе као кључне за коначни успех „Појаса и пута свиле” за ширу интеграцију и развој Централне Азије, посебно у погледу обезбеђивања регионалне стабилности и безбедности. Од 2014. године, када је председник Си објавио писмо у „Таџикистанској новинској агенцији” у коме је заговарао постицање потребе за дубљим везама, Кина је користила оквир „Појаса и пута свиле” да прошири улагања и изградњу енергетских пројеката и транспортних рута у Таџикистану.⁴³⁹ Поштујући трајну политику неутралности Туркменистана, ангажман „Појаса и пута свиле” је омогућио низ билатералних споразума који су били фокусирани на координацију и интеграцију економског развоја, а чија је главна тачка веза између енергетског и транспортног сектора две државе. Сијева администрација је, такође, идентификовала Узбекистан као кључног партнера „Појаса и пута свиле”; она је тврдила да је узбекистанско придружавање „Појасу и путу свиле” од суштинског значаја за општи успех иницијативе „Појас и пут” у Централној Азији. Откако је „Појас и пут” ступио на снагу, Кина је користила „Појас и пут свиле” за

.....
⁴³⁸ Исто, 510.

⁴³⁹ Исто.

успостављање снажнијих веза између две државе које би довеле до веће економске и политичке координације, што је довело до потписивања „Меморандума о разумевању” 2015. године, кроз који су се обе државе обавезале на ангажовање у оквиру својих економских, политичких, културних и безбедносних сектора.⁴⁴⁰

Сијева администрација је, такође, искористила „Појас и пут свиле” да успостави политичке консултације на регионалном нивоу а у циљу усклађивања интереса између Кине и њених партнера из Централне Азије, као и за успостављање формалних и неформалних механизма за интеграцију политике, уподобљене језику мултилатерализма. Кроз овај процес, Кина је успела да постигне неку врсту уједињења Централне Азије око кинеске економије и политичког вођства, као и да у своје иницијативе кооптира постојеће мултилатералне форуме, као што су ШОС и БРИКС, и – барем декларативно – ЕЕУ предвођен Русијом.

Изградња „Појаса и пута” и промене у „тврдој” безбедности Централне Азије

Инфраструктурне инвестиције у оквиру иницијативе „Појас и пут” су, посредно, проузроковале и делимичну промену кинеске политике у Централној Азији са чисто економске на економско-безбедносну политику, са видљивим геополитичким последицама. Док је руска преовлађујућа стратегија била да одржи регионалну хегемонију у свом централноазијском „блиском суседству” успостављањем блиских веза са локалним „проруским”

⁴⁴⁰ Исто, 516.

режимима првенствено се бавећи питањима регионалне безбедности уз помоћ сопствене „тврде” моћи (присуство војске и обавештајних служби), Кина је повећала своје присуство у домену регионалне безбедности извођењем низа заједничких вежби, обуком војних професионалаца, продајом напредног оружја и изградњом сопствене војне инфраструктуре на овом подручју. Осим тога, и Русија и Кина су подигле ниво сарадње са државама Централне Азије у структурама ШОС-а у борби против „три зла” (тероризам, екстремизам и сепаратизам) која прете овом региону.

Прве промене у кинеском регионалном приступу појавиле су се 2015. године када је Си Ђинпинг указао на значај војне дипломатије као спољнополитичког инструмента,⁴⁴¹ а још више су се повећале након терористичког напада на кинеску амбасаду у Бишкеку у Киргистану 2016. године.⁴⁴² Недуго потом, Кина је претекла Русију у извозу оружја у Туркменистан и Узбекистан (у периоду 2015–2020), извозећи око 18% наоружања у регион Централне Азије. Такође, у истом временском периоду Кина је обезбедила технолошки напредно оружје за све земље у региону, укључујући наоружане беспилотне летелице и комуникациону опрему. Што се тиче војних вежби, Кина их је повећала и у билатералном и мултилатералном формату (у оквиру ШОС-а), углавном са Киргистаном и Таџикистаном (највеће вежбе су биле

.....

⁴⁴¹ Видети: Chinapower, “How is China bolstering its military diplomatic relations?”, 2019, <https://chinapower.csis.org/china-military-diplomacy> – приступљено 08. 07. 2023.

⁴⁴² Radio Free Europe, “Suicide Bombers Attack Chinese Embassy in Bishkek”, 2016, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-bishkek-chinese-embassy-explosion/27953904.html> – приступљено 09. 07. 2023.

2016. и 2019. године). „Кина је 2016. основала ’Механизам за квадрилатералну сарадњу и координацију’ (КЦЦМ), мултилатералну организацију коју чине Кина, Таџикистан, Пакистан и Авганистан који се фокусира на питања регионалне безбедности. Од 2019. па надаље, Кина спроводи билатералне вежбе против тероризма под називом ’Сарадња 2019’, у којима је кинеска Народна оружана полиција учествовала са киргистанском националном гардом и узбекистанским полицијским снагама.”⁴⁴³ Кина се, уз све то, фокусира и на образовање војног особља из Централне Азије, углавном из Казахстана и Киргистана. „Кина је 2014. године у Шангају основала Национални институт за међународну размену и правосудну сарадњу који је, за мање од четири године, обучио 300 официра из земаља ШОС-а. Она је 2016. године помогла Казахстану у успостављању кинеског одсека на Казахстанском универзитету одбране. Академија за унутрашњу безбедност Узбекистана и кинески Универзитет за народну безбедност званични су партнери од маја 2017. Кина је у својим институтима за обуку угостила 213 службеника Министарства унутрашњих послова Узбекистана на курсевима о борби против тероризма и трговине дрогом.”⁴⁴⁴

Кина је повећала интересовање за развој односа између служби безбедности и полицијских снага, углавном у формату „Сарадња 2019” између својих полицијских снага и полицијских снага држава у региону. Кинеска полиција обучила је полицајце из Киргистана, Таџикис-

.....

⁴⁴³ Andrea Zanini, “China’s New Military Posture in Central Asia”, Near East South Asia Center for Strategic Studies, 2022, 3, https://nesa-center.org/chinas_new_military_posture_in_central_asia/ – приступљено 09. 07. 2023.

⁴⁴⁴ Исто, 4.

тана и Узбекистана за антитерористичке операције. „Кинеско војно присуство је најочљивије у Таџикистану, где се чини да је главна забринутост Кине у домену безбедности и борбе против тероризма. У октобру 2016, Кина и Таџикистан су се договорили да изграде једанаест граничних испостава и центара за обуку граничних стражара. Према овом споразуму, успостављена је кинеска испостава у округу Мурғхаб у Горном Бадакшану (...) Таџикистан је закључио споразум са Кином о изградњи још једне базе у Горном Бадакшану близу коридора Вахан за специјалне снаге Таџикистана.”⁴⁴⁵

Кина, такође, користи приватне безбедносне компаније за обезбеђивање својих инвестиција у инфраструктуру „Појаса и пута”. На пример, „Кинеска железничка група”, која гради пројекат железнице Кина–Киргистан–Узбекистан, ослања се на безбедносне службе безбедносне компаније „Zhongjun Junhong”.⁴⁴⁶

Завршна разматрања

Посматрајући деценију иницијативе „Појас и пут” у Средњој Азији, можемо закључити да Русија није била у стању да предупреди овај пројекат у региону који сматра својим „двориштем”, чак и да је то желела. Русија је, свакако, имала много сумњи у вези с последицама ове иницијативе – али је била принуђена да их остави по страни након 2014. године и санкција које јој је, после

⁴⁴⁵ Исто.

⁴⁴⁶ Chinapower, “How is China bolstering its military diplomatic relations?”, 2019, <https://chinapower.csis.org/china-military-diplomacy> – приступљено 08. 07. 2023.

анексије Крима, наметнуо Запад. Усмеравањем свог фокуса на Кину, Кремљ је обезбедио тржиште за своје енергетске ресурсе и добио већи приступ кинеским кредитима и технологији, док је, с друге стране, наставио да продаје своју војну технологију и Кини и централно-азијским државама.⁴⁴⁷

Гледајући како Русија и Кина доживљавају централноазијски простор, видљиве су разлике које, донекле, помажу да се избегне међусобно сукобљавање. Док Русија преферира да успостави свеобухватне институционалне аранжмане и развије правни оквир за регионалну сарадњу, Кина то чини интензивирањем економске сарадње на терену без (или, након што је семе већ засађено) стварања било каквих институционалних или правних структура. У том смислу, Русија заговара приступ „одозго-надоле”, док Кина користи иницијативу „Појас и пут” у смислу уређења мреже билатералних веза, лабаво повезаних у оквиру иницијативе, а затим је уноси у мултилатерални план регионалне сарадње. Тако Русија успева у тежњама да задржи свој статус „велике силе” и пројектује свој утицај на постсовјетски, тачније централноазијски простор, у овом контексту – мерећи свој успех кроз приступање држава региона ЕЕУ-у и ОД-КБ-у. Кина се више фокусира на опипљиве економске резултате, радећи на повећању економске сарадње и продубљивању веза држава Централне Азије са собом. У том смислу, Пекинг никада није ни покушао да оствари политичку доминацију над Централном Азијом, посебно обазрив према руској перцепцији да она представља

⁴⁴⁷ Alexander Gabuev, “Crouching Bear, Hidden Dragon: ‘One Belt One Road’ and Chinese-Russian Jostling for Power in Central Asia”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5:2, 2016, 69.

главног безбедносног „играча” у региону. Због тога се Кина потрудила да укључи и Русију у иницијативу „Појас и пут”, чинећи је делом транзитних коридора који воде ка Европи. Осим тога, кинеско-руски односи су напредовали на основу подударности интереса у региону Централне Азије. Пекинг је јасно препознао да дубље везе Москве са регионом – са улозима у регионалну стабилност које оне доносе са собом – могу да се употребе у сопствену корист ако се „карте играју” како треба. У том смислу, Кина је исправно проценила да ће, све док она поштује доминантну улогу Русије у безбедносној арени, и Русија поштовати њен економски ангажман у региону као чисту добит.⁴⁴⁸ Кина је повећала војну помоћ државама Централне Азије, али на скромном нивоу, пружајући им првенствено технолошку помоћ и опрему. Безбедносне везе централноазијских влада и Москве остале су јаке, а Русија је задржала и неколико својих војних база на овом простору.

Имајући све ово у виду, чини се да су обе „велике силе” веома свесне могућности међусобног сукоба те да активно раде на њеном отклањању, желећи да се такав сукоб никада не догоди. Кина задржава релативно пасиван став у погледу безбедности Централне Азије и практично намерно држи своје ангажовање на ниском нивоу. Билатералне безбедносне и одбрамбене везе са земљама региона су свесно веома ограничене. Кина не изражава никакве амбиције да распореди своје трупе у региону или да изнајми било какве војне објекте. Главни канал за кинеско војно и безбедносно ангажовање са

.....
⁴⁴⁸ Carla P. Freeman, “New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the energy boom”, *The Pacific Review*, 2017, 9.

земљама Централне Азије је онај кроз активности ШОС-а, а своди се, углавном, на политички дијалог и учешће у заједничким војним вежбама. Кинески аналитичари подвлаче да Кина нема намеру да се меша у интересе Русије у региону.⁴⁴⁹ Осим тога, не само да су Русија и Кина свесне могућег међусобног сукоба: оне, такође, имају снажан заједнички интерес у геополитичком смислу – забринутост због стратешке агенде САД и страх од „обојених” револуција. Дакле, заједнички интерес за регионалну стабилност помаже им да избегну могући сукоб фокусирајући своје напоре на сузбијање америчког утицаја у региону.

Иако је Кина постала највећи трговински партнер и важан извор страних инвестиција за земље Централне Азије – политички и безбедносни утицај Русије остаје доминантан у региону. Пет централноазијских земаља и даље имају јаке историјске везе са Москвом, и Русија ће бити њихов главни војни партнер и гарант безбедности у догледној будућности.⁴⁵⁰ Синофобију и страх од могућег овладавања над централноазијским земљама од стране Кине ублажава приметна политичка моћ Русије која служи као гарант добрих намера Кине у региону.

.....
⁴⁴⁹ Marcin Kaczmarek, “Two Ways of Influence-building: The Eurasian Economic Union and the One Belt, One Road Initiative”, *Europe-Asia Studies*, 69:7, 2017, 1039.

⁴⁵⁰ Yu Hong, “Is the Belt and Road Initiative 2.0 in the Making? The Case of Central Asia”, *Journal of Contemporary Asia*, 2022, 7.

ГЕНЕЗА РУСКО-КИНЕСКОГ СТРАТЕШКОГ ПАРТНЕРСТВА НАКОН ЕСКАЛАЦИЈЕ УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ

Ширење НАТО алијансе по завршетку Хладног рата 1989. године подстакло је Русију да поново посегне за партнерством са Кином. То је кулминирало билатералним „Уговором о пријатељству” (Treaty of Friendship) потписаним 2001. године, језгром новонастајућег евроазијског система безбедности. Билатерални односи Русије и Кине временом су расли и развијали се, посебно како су обе земље јачале у арени међународних односа. То их је довело до обостране жеље да се ослободе светског поретка предвођеног САД. Кримска криза из 2014. додатно је учврстила кинеско-руску сарадњу, јачајући представу о њима као комбинованом безбедносном изазову за међународни поредак предвођен Западом – тачније САД – у очима западњака.

Руска Федерација је 24. фебруара 2022. започела војну интервенцију на украјинску територију која се претворила у рат који *није био рај*, а који је почео осам година раније анексијом Крима. Специјална војна операција (СВО) довела је до одлучног одговора САД и њихових партнера; све то је резултирало проксиратом између коалиције подржаваоца Украјине коју предводе САД на једној страни и Руске Федерације са њеним партнерима на другој страни. Осим што су САД и њихови савезници дали Украјини дотада невиђену помоћ у финансијском

и војном смислу, то је довело и до низа економских санкција и дипломатске изолације Руске Федерације од стране западних сила – у основи САД, чланица Европске уније и америчких азијских и пацифичких партнера. Међутим, упркос добијању подршке од својих партнера (која, истини за вољу, никада и није била упитна) САД су лоше прошле у прикупљању подршке са *глобалној јуи*.

Једна велика брига била је неспособност Вашингтона да обезбеди подршку Пекинга. Уместо тога, Кина се одлучила да – иако пажљиво, како не би довела себе у серију економских санкција – појача позицију Москве, уместо да искористи свој утицај да у другом правцу и утиче на понашање Русије.⁴⁵¹ Заједничка руско-кinesка изјава потписана 2022. године, очигледно је наговестила ову дугорочну прекретницу. У њој су се Пекинг и Москва сагласили да њихово пријатељство у виду „билатералне стратешке сарадње нема граница”.⁴⁵² Овај текст, напротив, показује да иако постоје границе њиховог пријатељства – оно временом постаје све чвршће, премда више из обостране потребе него из искреног пријатељства.

Примера ради, 18. јануара 2023. године руски министар спољних послова Сергеј Лавров поновио је став да руско-кinesки односи улазе у свој „најбољи” период у историји. Он је тврдио да су kinesко-руске везе сада далеко јаче него током Хладног рата када су Москва и Пекинг имали формални војни савез са заједничким одбрамбеним обавезама. Лавров је описао њихов тренутни однос као прагматичнији, поверљивији и „међусобно више ува-
.....

⁴⁵¹ Zachary Garcia, Kerry D. Modlin, “Sino-Russian Relations and the War in Ukraine”, *Parameters*, 52, no. 3, 2022, 21.

⁴⁵² <https://thediplomat.com/2024/07/why-the-sino-russian-partnership-is-a-nightmare-for-nato/> – приступљено 11. 10. 2024.

жавајући”, пре свега заснован на националним интересима.⁴⁵³ Лавровљева поента је јасна: за јачање веза између Русије и Кине није неопходан формални савез, пошто стратешко партнерство, неформалније по карактеру, помаже партнерима да еластичније и знатно слободније обликују своје односе на бази националних интереса.

Циљ овог текста је да се анализирају еволуција и значај руско-кинеског стратешког партнерства, посебно у контексту украјинске кризе. У њему се настоји истражити како је ово партнерство обликовано заједничким незадовољством међународним поретком предвођеним Западом и како се оно развијало у различитим доменима: дипломатским, економским и војним. Поред тога, текст има за циљ да испита утицај овог партнерства на регионалну стабилност, глобалну динамику моћи и шири геополитички пејзаж, са фокусом на начине на које су Русија и Кина продубиле своју сарадњу како би направиле противтежу западном утицају и наметнуле своје геополитичке циљеве.

Овај текст је структуриран на следећи начин. Прво, аутор представља природу стратешког партнерства и дубље објашњава природу кинеско-руског стратешког партнерства. Затим се осврће на импликације украјинске кризе на кинеско-руско стратешко партнерство, након чега даје шири поглед на геополитичку конкуренцију у ширим размерама. Након што је сагледао импликације за ширу геополитичку слику коју продубљивање кинеско-руског партнерства ствара, аутор прелази на закључак текста.

.....
⁴⁵³ <https://theasanforum.org/a-view-from-russia-on-sino-russian-relations-in-2023-24/> – приступљено 11. 10. 2024.

Стратешка партнерства и кинеско-руско стратешко партнерство

Да бисмо говорили о руско-кинеском стратешком партнерству, прво морамо да кажемо шта стратешко партнерство подразумева. Chang-Liao⁴⁵⁴ стратешка партнерства дефинише као „дугорочну сарадњу између држава на економским, политичким и социокултурним питањима”. Одликују их неформалност, једнакост и инклузивност. Најважнији од њих, у вези с кинеско-руским партнерством, јесте неформалност. Ова карактеристика помаже обема странама да избегну замке формалних савеза који су унапред постављени на одређеним правилима и обавезама којих се свака страна мора придржавати. Та карактеристика помаже Кини да „хода на конопцу” између блиских веза са Русијом и тежње за економским ангажманом са Западом, истовремено избегавајући да буде санкционисана због блискости са Русијом.

Главни покретач стратешког партнерства укључује заједнички интерес за војну технологију и енергију, заједничку слику о себи као великим силама и повећану напетост са либералним међународним поретком предвођеним САД. Руско-кинеско стратешко партнерство, као што је поменуто, неформалне је природе и мање је институционализовано од правог савеза: оно омогућава обема странама да искористе предности сарадње, без ризика од „заробљавања” обавезама који формални савез носи са собом, пошто су међусобне обавезе лабаве и *ad hoc* карактера.

.....
⁴⁵⁴ Nien-Chung Chang-Liao, “The limits of strategic partnerships: Implications for China’s role in the Russia-Ukraine war”, *Contemporary Security Policy*, 44(2), 2023, 227.

Обавезе су обично уграђене у заједничке декларације, извршне споразуме и званичне размене дипломатских нота које се не би сматрале правно обавезујућим. Сви ови документи су спољнополитички инструменти дизајнирани да заобиђу формалне структуре класичних савезничких удруживања. Упркос продубљивању сарадње у политичкој и војној сфери, Пекинг и Москва су одбили да формирају савез који укључује међусобне гаранције безбедности. Уместо тога, склопили су низ уговора о партнерству.⁴⁵⁵

Та неформалност је од суштинског значаја за природу руско-кинеског стратешког партнерства. Она има импликације на став Кине према СВО-у Русије у Украјини. Због неформалности, Кина је успела да избегне директно учешће у украјинском сукобу. Ако би се Кина укључила било кроз видове економске било војне помоћи, то би имало више последица. Прво, то би значајно утицало на исход сукоба. Друго, то би изискивало реципрочну руску подршку за било коју будућу кинеску акцију која се тиче Тајвана, и на крају, али не и најмање важно, наметнуло би високу економску цену Кини таквог деловања.⁴⁵⁶

У односу са Русијом Кина се позиционирала асертивније, као главни ривал САД који претендује да има снажан утицај у свету (посебно у Азији), док би Русија остала фокусирана на јачање свог глобалног утицаја и играње улоге контратеже.⁴⁵⁷ Што се тиче трговине са Москвом, Кина се правда да не продаје Русији смрто-

⁴⁵⁵ Исто, 230.

⁴⁵⁶ <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-03-14/return-pax-americana> – приступљено 11. 10. 2024.

⁴⁵⁷ <https://thediplomat.com/2024/07/why-the-sino-russian-partnership-is-a-nightmare-for-nato/> – приступљено 11. 10. 2024.

носно оружје, иако се извоз робе двоструке намене повећава из године у годину. Наиме, Пекинг извози робу овог типа у вредности од више од 300 милиона долара у Русију сваког месеца. Према Карнегијевој Задужбини за међународни мир (Carnegie Endowment think tank), попис извезене робе укључује и оно што су САД означиле као ставке „високог приоритета” које су неопходне за прављење оружја, од дронова до тенкова, а постоје и извештаји о вероватној употреби кинеске сателитске технологије за обавештајне податке на украјинској линији фронта.⁴⁵⁸ Тешко је негирати да руска економија све више зависи од Кине, посебно ако је посматрамо од времена кримске кризе, боље речено од времена увођења бројних западних санкција Русији 2014. године.⁴⁵⁹

С друге стране, према Веицу,⁴⁶⁰ руски лидери и коментатори рутински приказују Кину као главног жељеног партнера Русије. Они истичу личне пријатељске везе кинеског лидера Си Ђинпинга са руским председником Владимиром Путином, као и хармонију идеологије и националних интереса између Русије и Кине.

Руско-кинеско партнерство је, исто тако, олакшано са 4200 км заједничке границе (око које постоји историја сукоба, посебно током другог дела Хладног рата) која служи као додатни подстрек за одржавање пријатељских и кооперативних односа. Безбедност је спољни и непроменљиви основни интерес кинеско-руских односа: када су ти односи пријатељски – обе земље добијају велике

.....

⁴⁵⁸ <https://www.bbc.com/news/60571253> – приступљено 11. 10. 2024.

⁴⁵⁹ Gaziza Shakhnova, “Sino-Russian rapprochement after Russia’s invasion of Ukraine”, *The Pacific Review*, 2024, 4.

⁴⁶⁰ <https://theasanforum.org/a-view-from-russia-on-sino-russian-relations-in-2023-24/> – приступљено 11. 10. 2024.

безбедносне користи, а када су односи напети – свака од ових земаља постаје озбиљна стратешка претња за безбедности оне друге.⁴⁶¹

Украјинска криза и њене импликације на руско-кинеско стратешко партнерство

Пре Специјалне војне операције аналитичари војне и технолошке сарадње приметили су да су кинески технолошки односи са САД и Европом све ривалскији, те да су довели до тога да се Кина све више фокусира на извоз својих производа у Русију и унапређење међусобне технолошке сарадње, посебно у ваздухопловству и војном сектору. Војна сарадња има значајан симболички значај за Русију јер се помоћу ње најлакше руши медијска перцепција о међународној изолацији. Упркос сукобу који је у току, заједничке војне вежбе су се наставиле; у јулу 2023. две земље су извеле своју највећу заједничку поморску и ваздушну вежбу у водама између Јапана и Русије. Војни стручњаци сугеришу да у областима попут вештачке интелигенције постоје могућности за још дубљу научну и технолошку сарадњу између Кине и Русије. Иако се војно-технолошка сарадња наставља и то у значајном обиму, две земље су одлучиле да о њој ништа јавно не објављују. Ови видови сарадње, заједно са заједничким напорима на напредним војним технологијама попут вештачке интелигенције и роботике, додатно су ојачале кинеске способности одвраћања.⁴⁶²

⁴⁶¹ Rebekka Asnes Sagild, Chin-Wen Hsiung, "Chinese Re-Examinations of Russia? The Strategic Partnership in the Wake of Russia's War Against Ukraine", *Journal of Contemporary China*, 2024, 6.

⁴⁶² Исто, 9.

Након руске интервенције у Украјини, Кина је заузела став „проруске неутралности”. Док Пекинг тврди да је непристрасан, он наставља да игра сложену дипломатску улогу. Тако је, током дуго очекиваног телефонског разговора Си Ђинпинга са украјинским председником Володимиром Зеленским 26. априла 2023, Си избегавао да помиње Русију као нападача и није називао постојећи сукоб ратом. Није изненађујуће то да Си није разговарао о потреби да се руске трупе повуку са простора војних дејстава, иако је раније изразио подршку суверенитету Украјине. У време разговора, на годишњицу нуклеарне катастрофе у Чернобиљу 1986. године, Си је био посебно гласан при наглашавању забринутости Кине у вези с борбама око нуклеарне електране „Запорожје” и могућности шире употребе нуклеарних претњи од стране Русије током сукоба.

Кина и Украјина су још 5. децембра 2013. године озваничиле своје стратешко партнерство кроз споразум у којем је наглашен значај „међусобне подршке у питањима националног суверенитета, јединства и територијалног интегритета” као кључне компоненте њихових односа. У заједничкој декларацији је, поред тога, назначена одлука Украјине да се одрекне свог нуклеарног оружја, при чему се Кина обавезала да ће понудити „безбедносне гаранције Украјини” у случају било какве нуклеарне агресије против ове земље.⁴⁶³

Кина није осудила руску СВО и била је све време уздржана поводом ових питања током гласања у Уједињеним нацијама. Међутим, убрзо након што је војна

⁴⁶³ <https://www.prcleader.org/post/a-superior-relationship-how-the-invasion-of-ukraine-has-deepened-the-sino-russian-partnership> – приступљено 11. 10. 2024.

интервенција почела, кампања Москве је застала, њени коначни исходи су постали неизвесни. Због тога је председник Си почео да брине о спољној зависности Кине од технологије, тржишта и капитала, те је предузео додатне кораке да ојача своје односе са Западом, посебно Европом. Пекинг је током 2023. године започео своју офанзиву „паметне дипломатије”, покушавајући да избегне да буде приказан као руски саучесник у рату, а да се представи као неутрални посредник.⁴⁶⁴

Иако је партнерство између Кине и Русије описано као да „нема граница”, у њему постоје јасна ограничења. Током посете Москви у марту 2023. године, Си Ђинпинг је похвалио стратешко партнерство између две државе. Међутим, он није испунио кључне захтеве Русије око финализације споразума о изградњи гасовода „Снага Сибира 2” и обезбеђивања додатног оружја. Пекинг је био веома опрезан да не прекрши санкције Запада против Русије, а све услед бриге да би то могло довести до секундарних санкција Кини.⁴⁶⁵

Украјинска криза је значајно убрзала продубљивање руско-кинеске стратешке сарадње, при чему је Русија постала све више зависна од Кине. Након западних санкција Русији, Кина је постала главни снабдевач Москве аутомобилима, одећом и разним другим добрима. Трговина између две земље достигла је рекордних 240 милијарди долара 2023. године. Ради се, према званичним

.....
⁴⁶⁴ <https://www.gisreportsonline.com/r/china-russia-alignment-cooperation-ukraine-war-military-supplies-putin-xi-jinpin/> – приступљено 11. 10. 2024.

⁴⁶⁵ <https://ip-quarterly.com/en/china-russia-and-war-ukraine> – приступљено 11. 10. 2024.

подацима Кине, о повећању вишем од 64% од 2021. године, пре руске инвазије на Украјину.

Током последњег састанка у Пекингу, Си Ђинпинг и Владимир Путин су нагласили да се 90% њихове трговине сада одвија у њиховим валутама, а не у америчким доларима. Путин је, такође, пожелео добродошлицу кинеским произвођачима аутомобила у Русију, посебно након што су САД најавиле четвороструко повећање царина на кинеска електрична возила, подижући их на 100%. Извоз кинеских аутомобила и делова у Русију порастао је на 23 милијарде долара у 2023. години у односу на 6 милијарди долара претходне године.

Основни проблем у руско-кинеском економском односу се најпре може назвати „једностраношћу”, при чему Русија више зависи од Кине него обрнуто. Од 2023. године, Кина је постала највећи трговински партнер Русије, док се Русија рангира као шести највећи трговински партнер Кине.⁴⁶⁶

Шире геополитичке импликације

Идеолошко-вредносна виђења спречавају САД да деле глобално вођство са Кином (или другим земљама), приморавајући Пекинг да се супротстави Сједињеним Државама и да се приближи Русији.⁴⁶⁷ Дакле, након инвазије на Украјину, принцип сарадње као примарна алтернатива конфронтацији, остала је кључни разлог за

.....
⁴⁶⁶ <https://www.bbc.com/news/60571253> – приступљено 11. 10. 2024.

⁴⁶⁷ <https://theasanforum.org/a-view-from-russia-on-sino-russian-relations-in-2023-24/> – приступљено 11. 10. 2024.

одржавање руско-кинеских односа. Унутрашњи фактори који покрећу њихове међусобне односе – попут чињенице да су суседне земље са заједничком границом од приближно 4200 км – остају нетакнути ратом, а Кина није у обавези да поремети своје односе са Русијом. То значи да Кина неће угрозити своје дугим и напорним радом изграђене односе са Русијом због украјинске кризе; и док Кина можда није „сто посто” усклађена са Русијом – овај однос се посматра као стабилно партнерство са дугорочним перспективама.⁴⁶⁸

Обе земље имају сличне погледе на своје непосредне суседе унутар Централне Азије, подстичући политичку стабилност, економски раст и повећану економску повезаност – а Русија може многе трошкове на реализацију те визије да превали за Кину.⁴⁶⁹ Поред тога, Кина се ослања на војну и политичку снагу Русије да безбедносно чува Централну Азију, област у коју је уложила много и коју сматра виталном за стабилност сопствене територијалне целовитости. Пекинг је забринут да би ослабљена Русија, додатно изолована и од стране Кине, могла да одлучи да игра дестабилизујућу улогу дуж својих граница – слично као што је СССР радио на врхунцу совјетско-кинеског неслагања. Зато Пекинг делује у потпуно другачијем стратешком смеру од Вашингтона.⁴⁷⁰

.....
⁴⁶⁸ Rebekka Asnes Sagild, Chin-Wen Hsiung, “Chinese Re-Examinations of Russia? The Strategic Partnership in the Wake of Russia’s War Against Ukraine”, *Journal of Contemporary China*, 2024, 6.

⁴⁶⁹ Oriana Skylar Mastro, “Sino-Russian Military Alignment and Its Implications for Global Security”, *Security Studies*, 2024, 34.

⁴⁷⁰ Zenel Garcia, Kevin Modlin, “Sino-Russian Relations and the War in Ukraine”, *Parameters* 52, no. 3, 2022, 29.

Иако Кина свакако има потешкоћа које су произашле из СВО – она себи не може приуштити да Русија изгуби рат, с обзиром на продубљивање тензија поводом конкуренције са западним силама. Русија остаје кључни партнер за Кину у њеној одлучности да створи мултиполарни светски поредак, систем у коме САД и Европа више неће моћи да намећу своју агенду или правила понашања.⁴⁷¹

Откако је отпочела СВО, Кина и Русија су интензивирале своје напоре да промовишу мултилатералне организације које предводе, а које искључују Запад: БРИКС и ШОС. Оне виде ове организације као кључне компоненте у својој визији постзападног, мултилатералног глобалног поретка. На самиту БРИКС-а у Јоханесбургу (којем Путин није присуствовао) најављено је да ће се шест земаља – Аргентина, Египат, Етиопија, Иран, Саудијска Арабија и Уједињени Арапски Емирати – придружити овој организацији 2024. године. Поред њих, за чланство се пријавило још 19 земаља. Иако се Аргентина предомислила, даље ширење БРИКС-а само по себи говори о утицају који кинеско-руска стратешка сарадња има на ширем геополитичком плану. Неки од будућих чланица и кандидата имају (или су имали?) блиске везе са Сједињеним Америчким Државама, што поставља питања о томе како би придруживање БРИКС-у могло утицати на њихове односе са Америком и Западом као целином.

Поред тога, Кина и Русија су се позиционирале као водећи међународни гласови у прилог интереса *глобалној јуи*. Русија наставља да потврђује своју улогу „анти-

.....
⁴⁷¹ <https://ip-quarterly.com/en/china-russia-and-war-ukraine> – приступљено 11. 10. 2024.

империјалистичке” силе, проглашавајући САД и Европу правим империјалистима. Овакав развој догађаја додатно је закомпликовао тежње Запада да одржи на снази санкције Русији и да приволи да им се прикључе земље које нису блиски партнери Запада.

Што је можда још важније, Пекинг је покушао да избегне повлачење било какве паралеле између Украјине и Тајвана. Из перспективе Кине, Украјина је суверена земља; њен територијални интегритет заслужује поштовање. Тајван је, насупрот томе, у кинеским очима „отцепљена провинција” Кине и сходно томе међународна заједница треба да се придржава пекиншког „принципа једне Кине”.⁴⁷² То објашњава зашто је Кина ускратила подршку независности Абхазије и Јужне Осетије током рата Русије са Грузијом 2008. и зашто је одбила да призна руску анексију Крима 2014. године.

У протекле две године, САД су ставиле преко 50 кинеских предузећа на различите црне листе због подршки руској индустријској производњи и набавци одбрамбене опреме. Ово је продужетак других рестриктивних мера које су САД предузеле с намером да ограниче кинеску глобалну трговину и технолошко присуство усред сталног ривалства између две земље.⁴⁷³

Међузависност је тачнији опис руско-кинеског партнерства. Кини су неопходне руска енергија као и помоћ у њеном цивилном нуклеарном програму, затим подршка у УН, војна сарадња и видови (иако то још увек

.....
⁴⁷² Nien-Chung Chang-Liao, “The limits of strategic partnerships: Implications for China’s role in the Russia-Ukraine war”, *Contemporary Security Policy*, 44(2), 2023, 235.

⁴⁷³ <https://www.isdp.eu/75-years-of-china-russia-relations-indeed-a-no-limits-partnership/> – приступљено 11. 10. 2024.

није реалност) заједничког деловања у азијско-пацифичком региону. Упркос неизвесностима и спољнополитичким трошковима по Кину због продубљивања партнерства са Русијом услед њеног текућег рата у Украјини, њихово партнерство почиње да доноси значајне геостратешке и економске користи Пекингу. Кини није потребна Русија као слаба, нестабилна држава каквих има доста на простору Старог света, већ као снажан и предвидљив спољнополитички партнер и поуздан снабдевач стратешким ресурсима.

Закључак

Од времена избијања СВО, САД су ставиле бројне кинеске компаније на различите црне листе због подршке коју пружају Руској Федерацији у избегавању санкција, као и у помагању руској индустријској и одбрамбеној производњи. То је, у комбинацији са другим рестриктивним мерама које су предузете против Кине у годинама које су претходиле СВО, само довело до тога да Кина постане још ближа са Русијом. Русија и Кина виде свог заједничког непријатеља у САД и њиховим партнерима: због тога су створиле билатералне, неформалне – у смислу савезништва – односе, дизајниране да одбаце либерални систем предвођен САД. Снажно антиамеричко, антизападно расположење наметнуло се као кључни стуб на коме се заснива руско-кинеско стратешко партнерство. Оно је додатно подстакло то да њихов однос буде веома међузависан, јер је свака страна постала кључни партнер другој у смислу економске, војне и политичке подршке, како унутар тако и ван Уједињених нација.

Руско-кинеско стратешко партнерство функционише двосмерно. Кина омогућава Русији да заобиђе западне санкције и настави своју СВО против Украјине; такође, она пружа Русији подршку у смислу учвршћивања већег дела *глобалној јуи* да игнорише осуду или санкционише Русију, компликујући на тај начин планове САД за потпуну изолацију Русије. Она помаже Русији и да она не буде искључена из глобалне економије. Важно је напоменути да, иако Пекинг помаже Москви, то ради веома опрезно. Кина не жели да буде потпуно увучена у орбиту Москве (додуше, питање је ко се више „увлачи“ у чију орбиту) јер се плаши одговора Вашингтона, али и не може себи да приушти да нема Русију на својој страни, пошто тежи да успостави мултиполарни свет уместо либералног предвођеног САД. Кина, додуше, не пружа директну војну подршку Русији остајући верна својој политици несврстаности, док истовремено повећава свој утицај у односу на Москву, јер санкције наметнуте Руској Федерацији неће бити још дуго стављене ван снаге. Кина све то ради без превише компромитовања које би јој представљало проблем при неопходним видовима сарадње са Западом, а која је Западу такође потребна на подручјима трговине, јефтине радне снаге, инвестиција и технологије.

Насупрот томе, Русија помаже Кини обезбеђујући јој јефтину енергију, подршку у Уједињеним нацијама и на међународној арени, као и мобилишући *глобални јуи* за руско-кинеску осовину у односу на осовину коју предводе САД. Русија, такође, допрема своју врхунску војну технологију за Кину по сниженој цени, уз истовремено повећање увоза разних роба из Кине. Русија, видљиво је по асиметрији у трговини, постаје све више зависна

од Кине. То је нешто чему Русија нема ваљану алтернативу, осим тежњи ка повећању трговине са земљама које су чланице организација као што су БРИКС и ШОС, што Русија – уистину говорећи – и ради. Ипак, те земље не могу да произведу и допреме све оно што Кина може да пружи Русији.

У овом тренутку, кинеско-руско стратешко партнерство је достигло високу тачку сарадње и овај однос ће се вероватно још више појачавати, јер оба њихова лидера – један из нужде, други свесно – схватају да за њих нема много простора у западном поретку предвођеном САД, или бар не под условима које би они желели.

Све у свему, основни принципи стратешког партнерства Кине и Русије остају непромењени. Русија представља виталног стратешког савезника Кине, посебно у супротстављању глобалној доминацији САД и њиховом антикинеском регионалном утицају. То се посебно односи на сарадњу у питању безбедности, војне и економске сарадње. Сарадња у одбрамбеној и војној технологији између Кине и Русије сматра се значајном, посебно услед тензија између Кине и западних земаља. Из кинеске перспективе, ширење НАТО алијансе се посматра као примарни узрок сукоба у Украјини; цео рат се види као део веће конфронтације између Русије и Запада. Као резултат, руско-кинеско стратешко партнерство се продубљује из дана у дан. Русија и Кина, уз све речено, деле и заједнички интерес у одржавању стабилне и пријатељске границе дуге 4200 км, као и у одржавању региона Централне Азије као стабилног и просперитетног, уз његово држање подаље од утицаја САД.

ЛИТЕРАТУРА:

Abedritskiy, Alexander, Kochetkov, Alexey, Byshok, Stanislav, *Ukraine After Euromaidan – Democracy Under Fire*, Kmbooks, 2015.

Abrahamyan, Eduard, *NATO and CSTO in the Caucasus: Evolving Collision and Potential Engagement*, Conference: What a 'New European Security Deal' Could Mean for the South Cascasu, Minsk, 26 April, 2018.

Akbar, Zehra, "Central Asia: The New Great Game", *The Washington Review of Turkish & Eurasian Affairs*, October 2012, <http://www.thewashingtonreview.org/articles/central-asia-the-new-great-game.html>

Allison, Roy, Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO. *The Chinese Journal of International Politics*, 11:3. 2018. DOI: 10.1093/cjip/poy008.

Aminjonov, Farkhod, Abyilkasymova, Lina, "BRI in Central Asia: Overview of Chinese Projects", OSCE Central Asia Regional Data Review 20, Bishek, 2019. https://osce-academy.net/upload/file/CADGAT_20_BRI_in_Central_Asia.pdf

Aras, Bulent, Ishan, Colak, "American and Central Asian Relations", *Eurasian Studies* no. 3, Ankara, 1996.

Aris, Stephen, The Shanghai Cooperation Organization: "'Tackling the Three Evils'. A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?", *Europe-Asia Studies*, 61:3. 2009. DOI: 10.1080/0966813090-2753309.

Aydın, Mustafa, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, Sam Papers, Ankara, 2004.

Aydın, Mustafa, Çağrı, Erhan, “Küresel Politika’da Orta Asya”, *Avrasya Üçlemesi* I, Nobel Publications, Ankara, 2005.

Bağcı, Hüseyin, “Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy”, *Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe*, Reihe Studien, Internationales Institut Liberale Politik, Wien, Juni 2009.

Baloch, Abdul, “China and Shanghai Cooperation Organization (SCO): Belt and Road Initiative (BRI) Perspectives”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 2009, 166–171. DOI:10.30845/ijhss.v9n2p21.

Bataković, Dušan, *Kosovo and Metohija: Serbia’s Troublesome Province*, Institute for Balkan Studies, 2008, 243–276.

Белобров, Ю. Я., Володин, А. Г., Козырев, Н. И., Ланкин, Е. В., Сажин, В. И., Юртаев, В. И., *Современные российско-иранские отношения: вызовы и возможности*, Российский совет по международным делам, Москва, 2014.

Behuria, Ashok, Ul Hassan Yaqoob, Saroha Sanya, “US-Taliban Talks for Afghan Peace: Complexities Galore”. *Strategic Analysis* 43(2), 2019, 126-137. DOI: 10.1080/09700161.2019.1595483.

Ben-Meir, Alon, “Where Did the US Go So Wrong in Afghanistan?”, *Independent Strategic Analysis of Australia’s Global Interests*. Future Directions International, 2021. <https://www.futuredirections.org.au/publication/where-did-the-us-go-so-wrong-in-afghanistan/>

Byshok, Stanislav, Kochetkov, Alexey, *Neonazis and Euromaidan, From democracy to dictatorship*, Kmbook, 2014.

Blank, Stephen, “Russian’s Return to Middle East Diplomacy”, *Orbis*, Vol. 90, No. 4, 1996.

Bodansky, Yossef, "The Military Coup in Turkey – Initial Observations", *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, Issue No. 436, July 2016.

Boot, Max, "This 'peace deal' with the Taliban is not really a peace deal", *The Washington Post*. 29. 02. 2020. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/02/29/if-trump-pulls-all-us-troops-out-afghanistan-deal-with-taliban-will-fail/>

Borkoeva, Janargul, *Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the limitations of Russia's influence over the other CSTO member states*, Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2011.

Bradbury, Doris, *Entrevista Pessoal*, Almaty, 2011.

Brands, Hal, O'Hanlon, Michael, "The War on Terror Has Not Yet Failed: A Net Assessment After 20 Years", *Survival* 63(4): 33–54. 2021. DOI: 10.1080/00396338.2021.1956194.

Bžežinski, Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, Albatros plus, Beograd, 1997.

Vinokurov, Evgeny, Libman, Alexander, "Eurasian Integration and Its Institutions: Possible Contributions to Security in Eurasia", *MPRA Paper* No. 83021, 2017.

Водич за унутрашњи дијалој – Косовска хронологија 1974–2017, Иницијатива младих за људска права, Београд, 2017.

Voronova-Abrams, Marina, „Russia's Uneasy Relationship with Iran", Security and Sustainability Program, Global Green USA, March 30, 2010, <http://www.globalgreen.org/docs/publication-171-1.pdf>

Вуковић, Небојша, *Лојка империје*, Конрас, Београд, 2007.

Gabuev, Alexander, „Crouching Bear, Hidden Dragon: 'One Belt One Road' and Chinese-Russian Jostling for Power

in Central Asia”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5:2, 2016, 61–78. DOI: 10.1080/24761028.2016.11869097.

Gavin, Gabriel, “Supplies begin to run low as Nagorno-Karabakh blockade continues”, *Eurasianet*, December 19, 2022. <https://eurasianet.org/supplies-begin-to-run-low-as-nagorno-karabakh-blockade-continues>

Gaddis, John Lewis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, New York: Oxford University Press, 2005.

Гајић, Александар, *Нова велика ијра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

Гајић, Александар, „Геополитички оквир нове кризе у Нагорном Карабаху”, *Култура пописа*, год. XIII, 2016, бр. 30, Култура пописа и Институт за европске студије, Нови Сад, 2016.

Гајић, Александар, „Неоосманизам на каспијском простору“, у: *Турска – реионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013.

Gajić, Aleksandar, “Consequences of NATO’s Kosovo War on Russia’s Policy”, у: *David VS Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications* (ed. Nebojša Vuković), Institute of International Politics and Economy – Belgrade and Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, Belgrade, 2019, 277–291.

Garcia, Zenel, Modlin, Kevin, “Sino-Russian Relations and the War in Ukraine”, *Parameters* 52, no. 3, 2022, 21–36. DOI:10.55540/0031-1723.3165.

Gasparyan, Arsen, “Understanding the Nagorno-Karabakh conflict: domestic politics and twenty-five years of fruitless negotiations 1994–2018”, *Caucasus Survey*, 2022. DOI:10.1080/23761199.2019.1674114.

Gashi, Shpetim, Novaković, Igor, „Od tehničkih pregovora do sveobuhvate normalizacije – Odnosi između Beograda i Prištine”, Friedrich-Ebert-Stiftung fondacija, Beograd, 2017.

“Geopolitics of Turkey: Searching for More”, Stratfor, Analysis, 2. 8. 2010, <https://www.stratfor.com/analysis/geopolitics-turkey-searching-more>

Gokay, Bulent, *Soviet Eastern Policy and Turkey 1920–1991*, Routledge, London, 2006.

Golden, Peter, “The Turkic Peoples and Caucasia”, u: Ronald Grigor Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996 (revised edition), 45–46.

Gratz, Jonas, “Revolution on Euromaidan“, *Foreign Affairs*, Volume 92, no. 6, december 9th, 2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2013-12-09/revolution-euromaidan>

Griffin, Cristopher, “From Limited War to Limited Victory: Clausewitz and Allied Strategy in Afghanistan”, *Contemporary Security Policy* 35(3), 2014, 446–467. DOI: 10.1080/13523260.2014.959259.

Grutsenko, Oksana, “Armed Pro-Russian in Luhansk Say They Are Ready for Police Raid“, *Kyev Post*, April, 12th, 2014, <https://web.archive.org/web/20140412131249/http://www.kyivpost.com/content/ukraine/armed-pro-russian-insurgents-in-luhansk-say-they-are-ready-for-police-raid-343167.html>

Guedes, A. Marques, *Entrevista Pessoal*, Lisboa, 2011.

Гускова, Јелена, *Историја југословенске кризе 1–2*, ИГАМ, Београд, 2003.

Dadabaev, Timur, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) – Regional identity formation from the perspective of the Central Asia states”, *Journal of Contemporary China*, 2014.

Davutoğlu, Ahmet, *Principles of Turkish Foreign Policy*, SETA Foundation's Washington D.C. Branch, December 8, 2009, Grand Ballroom, Mayflower Hotel, Washington D.C.

Давутоглу, Ахмет, *Сјпрайеијска дубина – међународни йоложај Турске*, Службени гласник, Београд, 2014.

Debre, Isabel, "Counting the cost of American 20-years conflict in Afghanistan", *Associated Press*. 30. 04. 2021, <https://apnews.com/article/asia-pacific-afghanistan-middle-east-business-5e850e5149ea0a3907cac2f282878dd5>

Делић, Божидар, *Војни асйектйи НАТО ајресује на СРЈ*, САНУ, Београд, 2011, 323–334, <http://www.vi.sanu.ac.rs/Izdanja/Kosovo/26BozidarDelic.pdf>

Diamond, Jeremy, "Trump declares US will 'win' in Afghanistan, but gives few details", *CNN Politics*, 22. 08. 2017, <https://edition.cnn.com/2017/08/21/politics/trump-afghanistan-speech/index.html>

Diaz, Daniella, "A history of Trump's thoughts on Afghanistan", *CNN Politics*, 21. 09. 2017, <https://edition.cnn.com/2017/08/21/politics/history-president-trump-remarks-afghanistan-tweets/index.html>

Dosemeci, Mehmet, "How Turkey Became a Bridge Between 'East,' and 'West': The EEC and Turkey's Great Westernization Debate 1960–1980", *The East-West*, 2010.

Douhan, Alena, *Collective Security Treaty Organization and Contingency Planning after 2014*. DCAF Regional Programmes Series no. 18, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre, Geneva and Minsk 2019.

Ђурковић, Миша, „Односи Турске и САД“, у: *Турска – реионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013.

Elaheh, Koolaee, “Russia Role and Influences in Tajikistan”, *Economic–Political, Ettelaat*, No. 119–120, August–September 1997.

Engdahl, William, “Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power“, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>, приступљено 27. 2. 2022.

Ertan, Efegil, “Turkish AK Party’s Central Asia and Caucasuss policies: Critiques and Suggestions”, *Caucasian Review of International Affairs*, Caucasasia Vol. 2 (3) – Summer 2008.

Ertan, Efegil, “Rationality Question of Turkey’s Central Asia Policy”, *Bilgi*, 19, 2009.

Essen, Hugo Von, “Azerbaijan’s Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstorm”, *SCEEUS Report*, no. 17. 2023, Stockholm, 1. 12.2023,

“Euphrates Shield: Turkish Operation to Reshape Balance of Power in Syria”, *Sputnik News*, 27. 08. 2016, <http://sputniknews.com/politics/20160827/1044677519/turkey-syria-war-change.html>

Zanini, Andrea, “China’s New Military Posture in Central Asia”, *Near East South Asia Center for Strategic Studies*, 2022, https://nesa-center.org/chinas_new_military_posture_in_central_asia/

Zourabian, Levon, “The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?”, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-soviet Democratization* 14, 2006, 252–265. 10.3200/DEMO.14.2.252–265.

IEA, *Caspian Oil and Gas: The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia*, OECD Publishing, Paris, 2000, <https://doi.org/10.1787/9789264180970-en>

Ilke, Toygür, *From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today*, Expert Opinion – Elcano Royal Institute, Madrid, 22. 07. 2016.

Ismailzade, Fariz, “Moscow declaration on Nagorno-Karabakh: A view from Baku”, *Turkish Policy*, 2008, <http://turkishpolicy.com/article/288/moscow-declaration-on-nagorno-karabakh-a-view-from-baku-fall-2008>

Јанковић, Слободан, „Турска на Блиском истоку“, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013.

Jackson, Nicole, “Trans-Regional Security Organisations and Statist Multilateralism in Eurasia”, *Europe-Asia Studies*, 66:2, 2014. DOI: 10.1080/09668136.2013.866757.

Јовић-Лазвић, Ана, Јелисавац Трошић, Сања, Јазвић, Александар, „Проблем Нагорно Карабаха у светлу билатералних односа чланица Минск Групе ОЕБС-а“, у: *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011. DOI:10.2298/MEDJP1104583J.

Kabulov, Zamir, “Leaving Afghanistan the United States wants to strengthen their presence in Asia Pacific”, *Security Index: A Russian Journal on International Security* 19(1): 5–11, 2013. DOI: 10.1080/19934270.2013.757108.

Katz, Mark, “Russian – Iranian Relations in the Putin Era”, *Middle Eastern Studies*, 11, 2009, http://www2.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-1_Katz.PDF

Kaczmarek, Marcin, “Two Ways of Influence-building: The Eurasian Economic Union and the One Belt, One Road Initiative”, *Europe-Asia Studies*, 69:7, 2017, 1027–1046. DOI: 10.1080/09668136.2017.1373270.

Kiely, Eugene, Farley, Robert, “Timeline of U. S. Withdrawal from Afghanistan”, *Factcheck.org.*, 17. 08. 2021,

<https://www.factcheck.org/2021/08/timeline-of-u-s-withdrawal-from-afghanistan/>

Klein, Margarete, *Russia's Military Policy in the Post-Soviet Space: Aims, Instruments and Perspectives*, SWP Research Paper, German Institute for International and Security Affairs, 2019.

Kleveman, Lutz, *The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia*, Atlantic Monthly, Boston, 2003.

Knežević, Božidar, „Odnos ODKB i NATO”, *Međunarodna politika*, br. 1165, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2017.

Ковић, Милош, „Две империје – Британци и Османлије“, у: *Турска – регионална сила* (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013.

Kola, Paulin, *The Search for Greater Albania*, Hurst and Co., London, 2003.

Konyvtar, Viktor, “Ukraine in Europe (geographical location and geopolitical situation)”, 2014, http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf

Korolev, Aleksandr, Shumkova, Veronica, “Security institutions in Greater Eurasia: Implications for Russia”, *International Organizations Research Journal*, 13:3, 2018. DOI: 10.17323/1996-7845-2018-03-04.

Kofman, Michael, Migacheva, Katya, Nichiporuk, Brian, Radin, Andrew, Tkacheva, Olesya, Oberholtzer, Jenny, “Lessons from Russia's Operations in Crimea and East Ukraine”, *Report, RAND Corporation Santa Monica*, 2017. Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine.

Kofman, Michael, Nersisyan, Leonid, “The Second Karabakh War, Two Weeks In”, *War on the Rocks*, 14. 10. 2020; <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/>

Kocharyan, Shavarsh, "Why is the Nagorno-Karabakh conflict still not resolved?", Armenian National Institute, Yerevan, 2016, https://www.mfa.am/filemanager/Statics/A_nkr_en.pdf

Lanteigne, Marc, "Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging security interests and the 'Crimea Effect'", u: Blakkisrud, H., Wilson Rowe, E. (eds), *Russia's Turn to the East: Global Reordering*, Palgrave Pivot, Cham, 2018, DOI: 10.1007/978-3-319-69790-1_5.

Larrabee, Stephen, Lesse, Ian, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, Rand Corporation, 2003.

Legvold, Robert, "The role of multilateralism in Russian foreign policy", u: Wilson Rowe, E. (ed.), *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*, Routledge, London, 2009. DOI: 10.4324/9780203890554.

Liebermann, Oren, Sidhu, Sandi, Coren, Anna, "All US forces have left Bagram Air Base, as US withdrawal from Afghanistan nears completion", *CNN Politics*, 02. 07. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/07/01/politics/us-military-bagram-airfield-afghanistan/index.html>

Liptak, Kevin, "Bush, Obama, Trump, Biden: How four presidents created today's Afghanistan mess", *NN Politics*, 24. 08. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/08/23/politics/how-four-presidents-created-afghanistan-mess/index.html>

Луковић, Милош, *Косовска криза у српским очима*, Народна библиотека Србије, Београд, 2000.

Macalister, Terry, "Russia, Iran and Qatar Announce Cartel That Will Control 60% of World's Gas Supplies", *The Guardian*, October 22, 2008.

MacAskill, Ewen, "Barack Obama Sets New Strategy for Afghanistan War", *The Guardian*, 27. 03. 2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/mar/27/obama-new-strategy-afghanistan-war>

MacHaffie, James, "China's Role in Central Asia: Security Implications for Russia and the United States", *Comparative Strategy*, 29:4, 2010. DOI: 10.1080/01495933.2010.510369.

Makinder, Halford, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metafizika, Beograd, 2009.

Marpels, David, Mills, Frederick, *Ukraine's Euromaidan: Analyses of a civil revolution*, Ibidem Verlag, Stuttgart, 2015.

Marten Kimberly, Zisk. "Defending Against Anarchy: From War to Peacekeeping in Afghanistan", *The Washington Quarterly* 26(1): 35–52, Winter 2002/2003, Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, 2002.

Megoran, Nick, "Neoclassical geopolitics", *Political Geography*, Vol. 29, 2010, 187.

Metais, Raphaël, "Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach", Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, EU Diplomacy Papers 3/2013, Bruges, 2013.

Mehtiyev, Elkhan, "Armenia-Azerbaijan Prague Process: Road Map to Peace or Stalemate for Uncertainty?", Conflict Studies Research Centre, Surrey, 2005.

Milani, Abas, "Russia and Iran: An anti-western Alliance", *Current History*, Volume: 106, Issue: 702, October 2007.

Miller, Laurel, "Biden's Afghanistan Withdrawal: A Verdict on the Limits of American Power", *Survival* 63(3), 2021, 37–44. DOI: 10.1080/00396338.2021.1930404.

Мировић, Дејан, *Зашићо се од Србије њражи да љри-зна Косово или уљоредни љримери Банљлагеша и Турске рељублике Северни Киљар*, Правни факултет у Приштини, Косовска Митровица, 2014 (991-1000). DOI: 10.2298/ZMSDN1449991M.

Michaelian, Hrant, Perović, Jeronim, "Geopolitical Echoes of the Karabakh Conflict", *CCS Analyses in Security Policy*, No. 334, December 2023, Center for Security Studies (CSS) at ETH Zürich, 2023.

Mohiaddin, Mesbahi, "Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and the Caucasus", *Central Asia Survey*, No. 12, 1993.

Nardulli, Bruce, Perry, Walter, Pirnie, Bruce, Gordon, John, Gin, John, *Disjointed War: Military Operations in Kosovo, 1999*, Santa Monica, RAND, 2002.

Nasuh, Uslu, "The Russian, Caucasian and Central Asian Aspects of Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Period", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3&4, Fall&Winter 2003.

Neset, Siri, Aydin, Mustafa, Ergun, Ayça, Giragosian, Richard, Kakachia, Kornely, Strand, Arne, *Changing Geopolitics in South Caucasus After the Second Karabakh War: Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry*, CMI Report no. 4, septembar 2023.

Nikitin, Alexander, "CSTO: The evolution of security functions and structures", u: *Russia: arms control, disarmament and international security. IMEMO supplment to the Russian edition of the SIPRI yearbook 2016.*)ed. by Arbatov, A. & Oznobishchev, S.), Moscow: IMEMO, 2017. DOI: 10.20542/978-5-9535-0506-2.

Nikitina, Yulia, "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass", *Problems of Post-Communism*, 59:3, 2012. DOI: 10.2753/PPC1075-8216590304.

Nikitina, Yulia, "Regional security cooperation in the post-soviet space", *Security Index: A Russian Journal on International Security*, 17:4, 2011. DOI: 10.1080/19934270.2011.609729.

Odgaard, Liselotte, “Beijing’s quest for stability in its neighborhood: China’s relations with Russia in Central Asia”, *Asian Security*, 13:1, 2017. DOI: 10.1080/14799855.2017.1287697.

OECD, *China’s Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape*, Business and Finance Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, 2018.

Østevik, Malin, Kuhrt, Natasha, “The Russian Far East and Russian Security Policy in the Asia-Pacific Region“, u: Blakkisrud, H., Wilson Rowe, E. (eds), *Russia’s Turn to the East. Global Reordering*, Palgrave Pivot, Cham, 2018. DOI: 10.1007/978-3-319-69790-1_5.

Pannier, Bruce, “How the Intervention in Kazakhstan Revitalized the Russian-led CSTO”, *Foreign policy research institute*, Philadelphia, 2022.

Pearson, Robert, “What Caused the Turkish Coup Attempt”, *Polico*, July 16, 2016, <http://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057>

Pantucci, Raffaello, “China in Central Asia: The First Strand of the Silk Road Economic Belt”, *Asian Affairs*, 50:2, 202–215, 2019. DOI: 10.1080/03068374.2019.1622930.

Pantucci, Raffaello, Lain, Sarah, “Perception Problems of the Belt and Road Initiative from Central Asia”, *Whitehall Papers*, 88:1, 2016, 47–55. DOI: 10.1080/02681307.2016.1274608.

Петровић, Драган, *Геополитика њосјсовјейској ѡросјшора*, Прометеј, Нови Сад, 2008.

Петровић, Драган, „Украјинска криза 2013–2015“, *Култура ѡлиса*, год. XII, бр. 26, Култура полиса и Институт за европске студије, Нови Сад, 2015.

Петровић, Драган, Анђелковић, Драгомир, Николић, Горан, *Геополитика Закавказја*, ИМПП, Београд, 2010.

Pillalamarri, Akhilesh, "Why Is Afghanistan the 'Graveyard of Empires'?", *The Diplomat*, 30. 06. 2017, <https://thediplomat.com/2017/06/why-is-afghanistan-the-graveyard-of-empires/>

Pilster, Ulrich, "Afghanistan: Peace through Power-Sharing?", *The Washington Quarterly* 43(1), 2020, 121–141. DOI: 10.1080/0163660X.2020.1736883.

Потежица, Оливер, *Древна Персија*, Филип Вишњић, Београд, 2005.

Пророковић, Душан, „Шта је у ствари 'замрзнути конфликт'?", *Нови Стандард*, 13. 10. 2020, <https://www.standard.rs/2020/10/13/sta-je-u-stvari-zamrznuti-konflikt/> приступљено 2.11.2020.

Рајић, Никола, Гајић, Александар, „Однос Организације договора о колективној безбедности (ОДКБ) са Шангајском организацијом за сарадњу и НАТО”, *Политика националне безбедности*, год. XI, vol. 18, 2020, 147–178. DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.1812020.7>.

Rapoza, Keneth, "Putin Seeks To Include China, India, Iran In Fledgling Eurasian Union", *Forbes*, 2016, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2016/06/20/putin-seeks-to-include-china-india-iran-in-fledgling-eurasian-union/?sh=23bd268d7208>

Reeves, Jeffrey, "China's Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia", *Journal of Contemporary China*, 27:112, 2018, 502–518. DOI: 10.1080/10670564.2018.1433480.

Rezapour, Masoud, "Foreign policy of China and Russia against the US in Eurasia", *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, XXV, 2:8, 2020, 37–45.

Rolland, Nadège, “A China-Russia Condominium over Eurasia”, *Survival*, 61(1), 2019, 7–22. DOI: 10.1080/ 00396338. 2019.1568043.

Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics* 51 (1), 1998.

Rotaru, Vasile, “The Eurasian Economic Union – a sustainable alternative for the former Soviet space?”, *Journal of Contemporary European Studies*, 2018. DOI:10.1080/1478 2804.2018.1519483.

Rožanov, Anatoly, Douhan, Alena, *Collective Security Treaty Organization 2002–2012*. DCAF Regional Programmes Series no. 18, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces and Foreign Policy and Security Research Centre), Geneva and Minsk, 2013.

Rutland, Peter, “Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis”, u: *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol, 2015.

Saat, J. H., *The Collective Security Treaty Organization*, Defence Academy of the United Kingdom: Conflict Studies Research Centre, Shrivenham, Oxfordshire, 2005.

Savich, Carl, *Falsifying History: The Holocaust and Greater Albania*, Pogledi, Kragujevac, 2013, <https://www.pogledi.rs/en/falsifying-history-the-holocaust-and-greater-albania/>

Sagild, Rebekah Asnes, Hsiung, Christopher Wiedacher, “Chinese Re-Examinations of Russia? The Strategic Partnership in the Wake of Russia’s War Against Ukraine”, *Journal of Contemporary China*, 2024. DOI: 10.1080/10670564. 2024.2358876.

Samardžić, Radovan, *Le Kosovo-Metohija dans l'histoire Serbe*, L'Age d'Homme, Lausanne, 1999.

Svante, Cornell, *The Nagorno Karabakh Conflict*, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999.

Song, Weiqing, "Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, 23:85, 2014. DOI: 10.1080/10670564.2013.809981.

Da Silva, Chantal, Yusufzai, Mushtaq, Smith, Saphora, "Taliban overrun first Afghan provincial since U.S. began withdrawal", *NBC News*, 06. 08. 2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/taliban-overruns-first-afghan-provincial-capital-u-s-began-withdrawal-n1276175>

Смиљанић, Спасоје, „Агресија НАТО на СРЈ”, *Војска Југославије у одбрани од агресије 1999. године*, књига прва, МЦ Одбрана, Београд, 2002.

Smith, Graham, *The Nationalities Question in Post – Soviet States*, Longman, NY, 1996.

Spetalnick, Matt, Ryan, Missy, "NATO sets 'irreversible' but risky course to end Afghan war", *Reuters*, 21. 05. 2012, <https://www.reuters.com/article/topNews/idCABRE84-J02C20120521>

Spykman, Nicholas, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942.

Spykman, Nicholas, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.

Stepansky, Joseph, "US military presence in Central Asia unlikely amid Taliban rise", *Al Jazeera*, 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/23/us-military-presence-in-central-asia-unlikely-amid-taliban-rise>

Степић, Миломир, „Косовско-метохијска карика расрбљивања Балкана – могући епилог и његове геополитичке последице”, *Гласник Српској географској друштва*, Београд, 2005.

Stobdan, Phunchok, “Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China’s Leadership”, *Strategic Analysis*, 32:4, 2008. DOI: 10.1080/09700160802214318.

Stronski, Paul, Ng, Nicole, *Cooperation and Competition: Russia and China in Central Asia, Far East and the Arctic*, Carnagie Endowment for Interantional Peace, Washington, 2018.

Стругар, Владимир, *Рат и револуција народа Југо-славије*, Војноисторијски институт, Београд, 1962.

Shakhanova, Gaziza, “The Architecture of Security in the Eurasian region: Is Russia Still a Guarantor of Regional Security?”, *East West Studies*, Prague, 2017, <http://publications.tlu.ee/index.php/eastwest/article/view/644/490>

Shakhanova, Gaziza, “Sino-Russian rapprochement after Russia’s invasion of Ukraine”, *The Pacific Review*, 2024. DOI: 10.1080/09512748.2024.2368227.

Skylar, Mastro, “Sino-Russian Military Alignment and Its Implications for Global Security”, *Security Studies*, 2024. DOI: 10.1080/09636412.2024.2319587.

Sullivan, Charles, “White flags: on the return of the Afghan Taliban and the fate of Afghanistan”, *Asian Affairs* 52(2), 2021, 273–287. DOI: 10.1080/03068374.2021.1882792.

Танасковић, Дарко, *Неоосманизам – ѿвратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010.

Taylor, Scott, “Bridging the great divide: Contested Kosovo span is a symbol of international failure”, *Balkanica*, 2008, 277–284. 10.2298/BALC0839277T.

Taliga, Harri, "Belt and Road Initiative in Central Asia", *Friedrich Ebert Stiftung*, 2021, https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/belt_and_road_initiative_in_central_asia.pdf

Tisdall, Simon, "This dangerous new world of self-interested nations", *The Guardian*, 22. 09. 2010, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/sep/22/frozen-conflict-spreads-across-globe>

Tolipov, Farkhod, "Central Asia: Universal Democracy, National Democracy, or Enlightened Authoritarianism?", *Central Asia and the Caucasus*, n° 2 (44), 2007.

Tomberg Igor, "Iran in the European Gas Market: Russian Point of View", *Institute Français des Relations Internationales (Ifri)*, October 2009, <http://www.ifri.org/files/Energie/Tomberg.pdf>.

Torjesen, Stina, "Russia as a military great power: The uses of the CSTO and the SCO in the Central Asia", u: Wil-sone Rowe (ed.), *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*, Routledge, London, 2009. DOI: 10.4324/978-0203890554.

Тошић Малешевић, Никола, „Распад источног блока, Варшавског уговора и СССР-а и постхладноратовски војни и политички интегративни процеси на простору бившег СССР-а и у Азији”, *Војно дело*, 2, 2017, Министарство одбране, Београд, 2017.

"The Trump administration's Afghanistan policy", *Strategic Comments* 23(9): I–III, 2017. DOI: 10.1080/13567888.2017.1388018.

U.S. Department of State. Bureau of Democracy. *Human Rights and Labor Country Reports on Human Rights Practices for 2014: Kazakhstan*.

Fabry, Mikulas, "The contemporary practice of state recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and their

aftermath”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 40:5, 2012, 661–676, DOI: 10.1080/009059-92.2012.705266.

Freedman, Robert, “Russian – Iran Relations in 1990’s”, *Meria Journal*, Vol. 4, No. 2, June 2000.

Friedman, George, “Ukraine: On the Edge of Empires“, *Stratford Weekly*, December 17, 2013, https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine

Freeman, Carla, “New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the energy boom”, *The Pacific Review*, 2017. DOI: 10.1080/09512748.2017.1398775.

Hansen, Flemming Splidsboel, “The Shanghai Co-Operation Organization”, *Asian Affairs*, 39:2, 2008. DOI: 10.1080/03068370802027474.

De Haas, Marcel, “War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 29:3, 2016. DOI: 10.1080/13518046.2016.1200383

De Haas, Marcel, “Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 30:1, 2017. DOI: 10.1080/13518046.2017.1271642.

Хелмер, Џон, „Другачији поглед на састанак Путин–Ерогдан“, *Нови Стандард*, 12. 08. 2016, <http://www.standard.rs/svet/35403>

Hong, Yu, “Is the Belt and Road Initiative 2.0 in the Making? The Case of Central Asia”, *Journal of Contemporary Asia*, 2022. DOI: 10.1080/00472336.2022.2122858.

Hopkirk, Peter, *The Great Game*, Kodansha International, New York, 1994.

Hopkirk, Peter, *Setting the East Ablaze: Lenin's Dream of an Empire in Asia*, John Murray, Portsmouth, 1984.

Huasheng, Zhao, "Central Asian Geopolitics and China's security", *Strategic Analysis*, Routledge, 33, n° 4, July, 2009.

Canar, Cenggis, Fuller, Graham, "Grand Geopolitics for New Turkey", *Mediterranean Quarterly*, Duke University Press, Durham, Winter 2001.

Cameron, David, Orenstein, Mitchell, "Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in Its 'Near Abroad'", *Post-Soviet Affairs*, 28:1, 2012. DOI: 10.2747/1060-586X.28.1.1.

Carvajal, Nikki, Vazquez, Maegan, "Biden suggests US troops could stay in Afghanistan past withdrawal deadline to ensure evacuation of all Americans", *CNN Politics*, 18. 08. 2021, <https://edition.cnn.com/2021/08/18/politics/joe-biden-afghanistan-failure/index.html>

Carati, Andrea, "No Easy Way Out: Origins of NATO's Difficulties in Afghanistan", *Contemporary Security Policy* 36(2), 2015, 200–218. DOI:10.1080/13523260.2015.1061753.

Caspersen, Nina, "The South Caucasus after Kosovo: Renewed Independence Hopes?", *Europe-Asia Studies*, 65:5, 2013, 929–945. DOI: 10.1080/09668136.2013.805959.

Cau, Enrico, "Geopolitical Implications of BRI: The Backbone for a New World Order?", *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations – An International Journal*, Vol. 4, No. 1, April 2018.

Central Asia Competitiveness Outlook, OECD, 2011.

Chang-Liao, Nien, Chung, "The limits of strategic partnerships: Implications for China's role in the Russia-Ukraine war", *Contemporary Security Policy*, 44(2), 2023, 226–247, <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2174702>

Charap, Samuel, Demus, Alyssa, Shapiro, Jeremy, *Getting Out from "In-Between": Perspectives on the Regional*

Order in Post-Soviet Europe and Eurasia. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2018. DOI: 10.7249/CF382.

Chinapower, "How is China bolstering its military diplomatic relations?", <https://chinapower.csis.org/china-military-diplomacy>

Clayton, Thomas, "Afghanistan: Background and U. S. Policy: In Brief", Congressional Research Service, 2021, <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R45122>

Cohen, Ariel, "The 'Primakov Doctrine: Russia's Zero-Sum Game with the United States", Heritage Foundation *F.Y.I.*, No. 167, December 15, 1997.

Šćepanović, Janko, "Institutions, cooperation, and hegemony: a comparative analysis of Russia's cooperative hegemonic strategy in Central Asia's key institutional frameworks", *Asian Security*, 17:2, 2020, 236–261. DOI:10.1080/14799855.2020.1784877.

Шурлан, Тијана, „Признање држава у међународном праву: Случај Косова и Метохије”, *Зборник Мајџице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 2015, 289–306. DOI: 10.2298/ZMSDN1551289S.

Qazi, Shereena, "Will Biden stay on the course set by Trump in Afghanistan", *Al Jazeera*, 11. 11. 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/11/biden-won-the-us-election-what-next-for-afghanistan>

Yesilbursa, Kemal Behcet, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–59*, Routledge, London, 2004.

Yesiltas, Murat, "Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013.

Yuan, Jing-Dong, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization (SCO)",

Journal of Contemporary China, 19:67, 2010. DOI: 10.1080/10670564.2010.508587.

Watts, John, Ledberg, Sofia, Engelbrekt, Kjell, "Brothers in arms, yet again? Twenty-first century Sino-Russian strategic collaboration in the realm of defence and security", *Defence Studies*, 16:4, 2016. DOI: 10.1080/14702436.2016.1238747.

Weitz, Richard, *Assessing the Collective Security Treaty Organization: Capabilities and Vulnerabilities*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2018.

Wilkins, Thomas, "Russo-Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation?", *Contemporary Security Policy*, 29:2, 2008. DOI: 10.1080/13523260802284365.

Wilhelmsen, Julie, Flikke, Geir, "Chinese-Russian Convergence and Central Asia", *Geopolitics*, 16:4, 2011. DOI: 10.1080/14650045.2010.505119.

Withmore, Brian, "Ukraine's Threat for Putin", *The Atlantic*, December 6th, 2013, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/ukraines-threat-to-putin/282103/>

Wittke, Cindy, "The Minsk Agreements – more than 'scraps of paper'?", *East European Politics*, 35:3, 2019, 264–290.

Wrobel, Ralph, "The changing geopolitics in the South Caucasus during the war in Ukraine: Chances and risks for the region", *Ordnungspolitische Diskurse*, no. 2023-2, Ordnungs Politisches Portal (OPO), Erfurt, 2023.

Xiaojie, Xu, *Unlocking the assets: energy and the future of Central Asia and the Caucasus oil and gas linkages between Central Asia and China: a geopolitical perspective*, The James A. Baker III. Institute for Public Policy of Rice University, 1999.

Интернет извори:

“A Timeline of US Troops Levels in Afghanistan since 2001”, *The Associated Press*, 06. 07. 2016, <https://apnews.com/article/fe3ec7e126e44c728978ce9f4b5ebabd>, приступљено 16. 08. 2021.

“Afghan war: Biden administration to review Trump’s Taliban deal”, *BBC*, 23. 01. 2021, <https://www.bbc.com/news/world-asia-55775522>, приступљено 21. 09. 2021.

“Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine – full text”, *The Guardian*, 21. 02. 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text>, приступљено 28. 02. 2022.

“House Hearing on U. S. Policy in Afghanistan”, *C-Span*, 18. 05. 2021, <https://www.c-span.org/video/?511794-1/house-hearing-us-policy-afghanistan>, приступљено 21. 09. 2021.

“Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America for Bringing Peace to Afghanistan”, 2020, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf>, приступљено 22. 09. 2021.

“Last US Soldier Leaves Afghanistan, Ending America’s Longest War”, *NDTV*, 31. 08. 2021, <https://www.ndtv.com/world-news/last-us-troops-leave-afghanistan-ending-20-year-war-pentagon-2524242>, приступљено 22. 09. 2021.

“Remarks by President Biden on the Drawdown of U. S. Forces in Afghanistan”, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/07/08/remarks-by-president-biden-on-the-drawdown-of-u-s-forces-in-afghanistan/>, приступљено 21. 09. 2021.

“The US Refuses to Negotiate with the Taliban”, *BBC History*, 03. 12. 2018, <https://www.bbc.co.uk/history/events/>

the_us_refuses_to_negotiate_with_the_taliban, приступљено 15. 08. 2021.

“Timeline: Afghanistan provincial capitals captured by Taliban”, *Al Jazeera*, 15. 08. 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/11/afghanistan-taliban-provincial-capitals-cities-timeline>, приступљено 21. 09. 2021.

“U.S. Embassy Staff In Afghanistan Are Evacuated To Kabul’s Airport”, *NPR*, 16. 08. 2021, <https://www.npr.org/2021/08/16/1028027315/u-s-embassy-staff-in-afghanistan-are-evacuated-to-kabuls-airport>, приступљено 22. 09. 2021.

“Ukraine’s Protests Spread into Russia Influenced East”, *BBC News*, 26. 01. 2014. Ukraine protests ‘spread’ into Russia-influenced east, приступљено 28. 02. 2022.

„Резолуција о основним принципима за политичке разговоре са представницима Привремених институција самоуправе на Косову и Метохији”, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 13. јануар 2013.

<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>

<http://eng.sectesco.org/>

<http://greater-europe.org/archives/3965>

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/822>

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/853>

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/874>

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/884>

<http://www.mfa.gov.rs/en/component/content/article/17075-minister-dacic-in-talks-with-secretary-general-of-the-csto>

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/sbp/partnerstvo-za-mir?lang=lat>

http://www.mountainous-karabakh.org/documents/osce_common_state_deal.html

<http://www.nspm.rs/dokumenti/iz-arhive-nspm-%E2%80%93-sveobuhvatan-predlog-za-resenje-statusa-kosova-ahtisarijev-plan-od-26.-marta-2007.html?alphabet=l>

<http://www.nspm.rs/hronika/danas-integralni-tekst-plana-primene-briselskog-sporazuma.html>

<http://www.politika.rs/sr/clanak/158147/Sta-je-Vikiliks-i-ko-je-Dzulijus-Asanz>

<http://www.ponarseurasia.org/memo/how-csto-can-and-cannot-help-nato>

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3464878/petric-bombardovanje-bilo-nelegalno-problem-kim-od-ranije.html>

<http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=718120>

<https://1news.az/news/vnimaniyu-pashinyana-stat-ya-ter-petrosyana-kotoraya-lishila-ego-vlasti>

https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/cfr/international/slot2_072605.html

<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en>

<https://chinadigitaltimes.net/2019/05/30-years-ago-gorbachev-meets-deng-protests-grow/>

<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3857>

<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=46847>

<https://edition.cnn.com/2022/03/06/europe/ukraine-russia-invasion-sunday-intl-hnk/index.html>

<https://euobserver.com/climate/154501>

<https://eurasianet.org/csto-to-cut-contacts-with-nato-increase-ties-with-sco>

<https://fas.org/nuke/control/mrmfba/index.html>

<https://insajder.net/sr/sajt/tema/9388/>

<https://ip-quarterly.com/en/china-russia-and-war-ukraine>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://jamestown.org/program/kazakhstan-adopts-new-military-doctrine/>

<https://jamestown.org/program/kazakhstans-csto-membership-looks-gloomy/>

<https://jamestown.org/program/ter-petrosian-issues-anguished-appeal-for-compromise-peace-on-karabakh/>

<https://mfa.gov.az/en/content/170/organization-for-security-and-cooperation-in-europe-osce-azerbaijan-relations>

<https://pace.coe.int/en/files/17028/html>

<https://peacemaker.un.org/regional-confidence-buildingborders96>

<https://regnum.ru/news/1478614.html>

<https://rs.sputniknews.com/analize/202010-121123568104-dalekosezna-poruka-eu-nismo-sposobni-resiti-problem-kosovo/?fbclid=IwAR1wcdrwqdenuhhlRsTuvBC1pvNT62PWP-GMI05RheAJtAsUJg2EyYhEOw>

<https://rs.sputniknews.com/evropa/20201111-1123839215-rusija-i-turska-potpisale-memorandum-o-formiranju-zajednickog-centra-za-karabah/>

<https://rs.sputniknews.com/rusija/202011131123851706-formiran-humanitarni-centar-za-pomoc-nagorno-karabahu/>

<https://rs.sputniknews.com/svet/202011091123820079-ruski-mirovnjaci-i-prekid-vatre-putin-saopstio-cime-je-zavrsen-rat-u-karabahu/>

<https://rs-lat.sputniknews.com/analize/201511021100733073/>

https://rtv.rs/sr_ci/evropa/stoltenberg-rusija-da-prekine-rat-nato-nece-u-sukob_1318721.html

https://rtv.rs/sr_lat/politika/godisnjica-kumanovskog-sporazuma-i-rezolucije-1244_1133193.html

<https://sportklub.rs/kosarka/euroleague/ruski-timovi-suspendovani-iz-evrolige-i-evrokupa/>

<https://theasanforum.org/a-view-from-russia-on-sino-russian-relations-in-2023-24/>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://thediomat.com/2015/05/what-happened-10-years-ago-in-andijan/>

<https://thediomat.com/2024/07/why-the-sino-russian-partnership-is-a-nightmare-for-nato/>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://twitter.com/TheStudyofWar/status/1505986710051696643?s=20&t=jWrpe52kE3-6-TIHafx-iA>

<https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244>

<https://valdaiclub.com/a/highlights/what-is-the-future-of-the-sco/>

https://wikileaks.org/plusd/cables/09USNATO383_a.html

<https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/why-capturing-ukraine-kherson-important-for-russia>

<https://www.azatutyun.am/a/29656497.html>

<https://www.bbc.com/news/60571253>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://www.bbc.com/news/business-60642786>

<https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>

<https://www.bloomberg.com/news/features/2022-02-28/which-u-s-european-companies-are-pulling-out-of-russia-after-ukraine-invasion>

<https://www.britannica.com/place/Ukraine/The-Orange-Revolution-and-the-Yushchenko-presidency#ref986649>

<https://www.bruegel.org/2022/02/the-kremlins-gas-wars/>

<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13591-china-russia-security-cooperation-in-central-asia.html>

<https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2009-5-page-107.htm#>

<https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2021.pdf>

<https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/ubistvo-olivera-ivanovica-dve-godine-kasnije-ne-zna-se-ni-ubica-ni-nalogodavac/>

<https://www.danas.rs/drustvo/navrseno-16-godina-od-martovskog-pogroma-na-kosovu-i-metohiji/>

<https://www.danas.rs/politika/uhapsen-marko-djuric-na-kosovu/>

<https://www.danas.rs/svet/abramovic-prodaje-celsi-sav-novac-donira-za-pomoc-svim-zrtvama-rata-u-ukrajini/>

<https://www.danas.rs/svet/eu-samit-za-smanjenje-zavisnosti-od-ruskih-energenata/>

<https://www.dw.com/bs/odmrzavanje-neposrednog-dijaloga-kosovo-srbija/a-54200779>

<https://www.dw.com/en/ukraine-eu-excludes-7-russian-banks-from-swift/a-60985990>

<https://www.dw.com/sr/ahtisarijev-plan/a-2653750>

<https://www.dw.com/sr/dijalog-srbije-i-kosova-novi-lek-za-stare-probleme/a-54724364>

<https://www.euronews.com/green/2022/03/15/these-foods-could-soon-be-in-short-supply-due-to-the-war-in-ukraine>

https://www.files.ethz.ch/isn/155588/Armenia%20Military%20Doctrine%202007_eng.pdf

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/t18011.shtml

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_66-5539/3602_665543/3604_665547/t18028.shtml

<https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2009-09-01/agenda-nato>

<https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-03-14/return-pax-americana>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/color-revolutions>

<https://www.freemalaysiatoday.com/category/world/2022/03/11/2-ukraine-soldiers-killed-6-hurt-at-lutsk-airbase/>

<https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1>

<https://www.gisreportsonline.com/r/china-russia-alignment-cooperation-ukraine-war-military-supplies-putin-xi-jinpin/>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://www.hrw.org/report/1994/12/01/seven-years-conflict-nagorno-karabakh>

<https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>

<https://www.isdp.eu/75-years-of-china-russia-relations-indeed-a-no-limits-partnership/>, приступљено 10. 08. 2024.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm

<https://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/english/history.html>

<https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>

<https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>

<https://www.nytimes.com/2022/02/28/world/europe/ukraine-russia-talks-belarus.html>

<https://www.osce.org/minsk-group/108306>

<https://www.osce.org/minsk-group/108308>

https://www.peaceagreements.org/view/990http://www.azer.com/aiweb/categories/karabakh/karabakh_dussions/karabakh_greene.html

<https://www.politico.eu/article/aleksandar-vucic-hashim-thaci-serbia-kosovo-balkans-eu-enlargement-alpbach-forum/>

<https://www.politico.eu/article/putin-announces-special-military-operation-in-ukraine/>

<https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-russia-ukraine-donbass-separatist-recognition/>

<https://www.prcleader.org/post/a-superior-relationship-how-the-invasion-of-ukraine-has-deepened-the-sino-russian-partnership>, приступљено 10. 08. 2024.

<https://www.president.am/en/foreign-visits/item/2008/11/02/news-43/>

<https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/>

<https://www.reuters.com/world/europe/chernobyl-power-plant-captured-by-russian-forces-ukrainian-official-2022-02-24/>

<https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-ukraine-2022-spring-crop-sowing-area-could-be-halved-minister-2022-03-22/>

<https://www.reuters.com/world/europe/russias-isolation-deepens-ukraine-resists-invasion-2022-02-28/>

<https://www.rferl.org/a/1059480.html>

<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3871805/kosovo-resenje-ahtisari-plus-plus.html>

https://www.rtv.rs/sr_ci/svet/rusija-uspostavila-diplomatske-odnose-sa-lnr-i-dnr_1316568.html

https://www.rtv.rs/sr_lat/svet/ruski-savet-federacije-odobrio-slanje-ruske-vojske-na-donbas_1316561.html

<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B6-5BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20A%20RES63%203.pdf>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/30821548.html>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/da-li-je-va%C5%A1ingtonski-sporazum-korak-ka-uzajamnom-priznanju-srbije-i-kosova/30847363.html>

https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo_srbija_usaglasena__rezolucija/2152786.html

<https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-vojna-baza-javoriv-placenici/31751041.html>

<https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19944>

<https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/19988>

<https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/02/24/mapped-step-by-step-guide-all-out-russian-invasion-ukraine-could/>

<https://www.thechicagocouncil.org/expert/ivo-h-daalder>

<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=942128>

<https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/17/ukraine-war-food-crisis-how-to-help/>

<https://www.washingtontimes.com/news/2005/mar/26/20050326-103550-7473r/>

<https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/>

Radio Free Europe, "Suicide Bombers Attack Chinese Embassy in Bishkek", <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-bishkek-chinese-embassy-explosion/27953904.html>, приступљено 09. 07. 2023.

Садржај

ОДНОС ОДКБ, ШОС И НАТО НА ПРОСТОРУ ЕВРОАЗИЈЕ	5
Однос ОДКБ и НАТО	7
Однос ОДКБ-а и ШОС-а	26
Закључна разматрања	43
ТУРСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРЕМА КАСПИЈСКОМ ПОДРУЧЈУ 1991-2016	
Турска „спољнополитичка каспијска офанзива” у постсовјетском периоду	46
Неуспех турске „спољнополитичке офанзиве”	49
„Неоосманско” деловање Ердоганове Турске у новом миленијуму на каспијском подручју	57
Биланс «неоосманизма» на Каспијском подручју	64
КОЛИКО СУ СЛИЧНИ, А КОЛИКО РАЗЛИЧИТИ КОНФЛИКТИ ОКО НАГОРНОГ КАРАБАХА И КОСОВА?	73
Карабах и КиМ – историјат спорења и сукоба	77
Нагорно-Карабах – правни статус и дијалог за изналажење решења	80
Косово и Метохија – правни статус и дијалог за изналажење решења	92
Закључна разматрања	105
	116

ГЕОСТРАТЕШКИ ОКВИРИ РУСКО-ИРАНСКИХ ОДНОСА	120
Кад геополитика надјача историјско наслеђе.....	121
Савремени руско-ирански односи и основни циљеви стратешке сарадње	127
Учинци руско-иранске сарадње.....	133

ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА: ОД РУСКО-КИНЕСКОГ КОНДОМИНИЈУМА ДО ЧВОРИШТА МУЛТИПОЛАРНОСТИ.....	141
Регионалне иницијативе као покретачи мултиполарности	145
На који начин свака од ових иницијатива доприноси развоју мултиполарности?	148
Закључак	155

ПРОМЕНА ТУРСКЕ ГЕОСТРАТЕШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ.....	158
Спољна политика Турске и њено геополитичко одређење.....	163
Еволуција постхладноратовске турске спољне политике.....	168
«Неоосманизам» и геостратешка реоријентација Турске	178
Места стратешког размимоилажења Турске и САД	181
Учинци турске спољне политике и разлози за разлози тактичког заокрета	188

ИЗЛАЗНЕ СТРАТЕГИЈЕ АМЕРИЧКИХ ТРУПА ИЗ АВГАНИСГАНА	196
Стратегије САД у Авганистану током председничког мандата Џорџа В. Буша	197

Обамини председнички мандати: прво повећање броја војника - а затим постепено повлачење.	201
Трамп – споразум у Дохи и почетак краја	206
Бајден: Кабул 2021 – реприза Сајгона	210
Закључак	216

КРАЈ КАРАБАХА	218
Геополитика Кавказа и Закавказја и историјски ривалитет Јермена и Азера	225
Постхладноратовско геостратешко надметање на Закавказју	234
Акулене геостратешке промене на Закавказју након сукоба из 2023	243
Закључна разматрања.	250

ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИР РУСКЕ ВОЈНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У УКРАЈИНИ	254
Од државног преврата до грађанског рата	254
Класична и савремена геополитичка позиција Украјине.	258
Прокламовани циљеви и ток „специјалне војне операције” у Украјини	263
Геополитичке импликације рата у Украјини по међународни поредак	268
Закључак	273

ДЕЦЕНИЈА ИНИЦИЈАТИВЕ „ПОЈАС И ПУТ” У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ: ГЕОПОЛИТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА.	277
О геополитичком значају Централне Азије	279
Значај Централне Азије за „Појас и пут” и Кину ...	283

Изградња „Појаса и пута” и промене у „тврдој” безбедности Централне Азије	289
Завршна разматрања	291
ГЕНЕЗА РУСКО-КИНЕСКОГ СТРАТЕШКОГ ПАРТНЕРСТВА НАКОН ЕСКАЛАЦИЈЕ УКРАЈИНСКЕ КРИЗЕ	
Стратешка партнерства и кинеско -руско стратешко партнерство	295 298
Украјинска криза и њене импликације на руско-кинеско стратешко партнерство	301
Шире геополитичке импликације	304
Закључак	308
ЛИТЕРАТУРА:	311
Интернет извори:	333

Александар Гајић, Никола Рајић
ЕВРОАЗИЈСКА ГЕОПОЛИТИКА БЕЗБЕДНОСТИ

Издавач

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

Институт за европске студије,
Београд, Трг Николе Пашића 11
www.ies.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Проф. др Слободан Зечевић, директор Института за европске студије

Прелом

ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300

ISBN 978-86-6178-190-2

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

341.232.1(4+5)
327(4+5)

ГАЈИЋ, Александар, 1973-

Евроазијска геополитика безбедности / Александар Гајић, Никола Рајић. - Нови Сад : Архив Војводине ; Београд : Институт за европске студије, 2025 (Нови Сад : Сајнос). - 341 стр. ; 21 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-6178-190-2

1. Рајић, Никола [аутор]

а) Политика безбедности -- Евроазија

COBISS.SR-ID 165584137